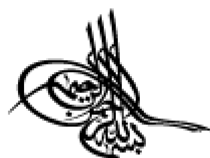
Hz. Peygamber ve İnsan Yetiştirme Düzeni

DİB
YAYINLARI

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI YAYINLARI - 1090
Halk Kitapları : 254

Yayın Koordinatörü
Yunus AKKAYA

Tashih
Mustafa YEŞİLYURT

Grafik & Tasarım
Ali YÜCEER

Baskı
Başak Mat. Tan. Hiz. İth. İhr. Tic. Ltd. Şti.
Tel.: 0.312 397 16 17

1.Baskı
Ankara 2015

ISBN 978-975-19-6246-1
2014-06-Y-0003-1053
Sertifika No: 12930

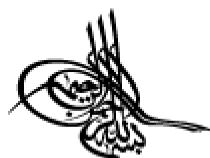
Eser İnceleme Komisyon Kararı: 2015/7

İletişim:
Dini Yayınlar Genel Müdürlüğü
Basılı Yayınlar Daire Başkanlığı
Tel: (0 312) 295 72 93 - 94
Faks: (0 312) 284 72 88
e-posta: diniyayinlar@diyanet.gov.tr

İNSAN YETİŞTİRME DÜZENİMİZ

DİB YAYINLARI

İnsan yetiştirme düzeni, aslında her insanı kendi sistematiği içinde yapılandırmak, biçimlendirmek ve kurgulamak isteyen, kısacası düzenleme iddiası taşıyan her yapının biricik derdidir.

Sunuş

Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla.

Hz. Peygamber (s.a.s.), hiç kuşkusuz, bütün Müslümanlar için her zaman ve her asırda yegâne örnektir. Mühim olan, her asırdaki Müslümanların, onun (s.a.s.) rehberlik ve önderliğine ne kadar ve ne şekilde başvurabildikleridir. Önemli olan, Müslümanların, onun (s.a.s.) insanlık âlemine kazandırdığı değerlere, evrensel ilke ve esaslara ne ölçüde riayet edebildikleridir. Çünkü İslam Peygamberi (s.a.s.), kızgın çölün bereketsiz topraklarında bedevî insanlardan oluşan bir toplumdan İslam medeniyetinin nüvesini teşkil eden medeni bir toplumu hem de çok kısa bir zaman diliminde inşa etmiş, aşağıların aşağısına yuvarlanmış insanlığı yüksek değerlerle buluşturmuştur. Kısacası Hz. Peygamber (s.a.s.), çok kısa bir sürede küfür, şirk, kin, nefret ve intikam toplumunu iman, İslam, sevgi, muhabbet ve rahmet toplumuna dönüştürmüştür.

Bugün, topyekûn insanlığımızın çok çetin sınavlardan geçtiği günleri yaşıyoruz. Yerel, bölgesel ve küresel ölçekte yaşanan hadiseler, zaman zaman insanlığın ölmekle karşı karşıya kaldığına dair bizlerde ciddi endişelere neden olmaktadır. Hassaten ona (s.a.s.) ümmet olanların birbirleriyle olan ilişkilerindeki dikkatsizlik, özensizlik ve ölçüsüzlük, bugün biz Müslümanlar için artık acı veren birer yük olmaya başlamıştır. Bütün insanlık için hayırlı bir ümmet ve örnek bir topluluk olarak hakka, hakikate, adalete ve ahlaka rehberlik etmekle yükümlü olduğumuz hâlde, ne yazık ki birbirimizle olan ilişkilerimiz başta olmak üzere, birer Müslüman olarak diğer insanlarla, eşyayla, tabiatla hatta topyekûn hayatla olan ilişkilerimizde ciddi bir istikamet kaybı içinde olduğumuzu itiraf etmek gerekir.

Kur'ân-ı Kerim'in temel sabiteleri ve evrensel mesajları, Peygamber Efendimizin (s.a.s.) çağlar üstü örnekliği ve rehberliği önümüzde dururken, Rabbimiz hak, hakikat, adalet, ahlak, fazilet ve erdem yolunda hizmet etmeyi hepimize emretmişken, Hz. Peygamber (s.a.s.), insan-ı kâmil olmanın yollarını sünnet-i seniyyesiyle bizlere en güzel bir biçimde göstermişken, ne yazık ki bugün İslam dünyası, İslam'ın dünyası olmaktan çok uzaktır. Üzülerek ifade edelim ki, İslam coğrafyası, bir ilim ve medeniyet coğrafyasından bir zulüm ve mazlumiyet coğrafyasına dönüşmüştür. İslam diyarları, barışın, esenliğin ve huzurun diyarları olmaktan çıkmış, fitnenin, düşmanlığın, şiddetin ve savaşın diyarları hâline gelmiştir. İslam ümmeti, tevhid, vahdet, birlik, beraberlik ve kardeşlik şuurundan uzaklaşmış, tefrika, ayrılık-gayrılık ve ayrımcılık girdabına düşmüştür. Müslümanlar, kardeşlik ahlakının ve hukukunun gereklerini yerine getirmekten uzaklaşmış, ümmet-i Muhammed olma bilincini kaybetmiştir. İslam medeniyetinin okulları olan mezhepler, gerilim ve çatışmanın kaynağı olarak görülmeye başlanmıştır. Müslümanlar, ırkçılık, mezhepçilik, meşrepçilik ve cemaatçilik hastalığına yakalanarak küçük mensubiyetleri kimliğe dönüştürmüşler ve asıl büyük mensubiyet olan İslam'ın önüne geçirmeye kalkışmışlardır. Bugün İslam'ın dünyadaki temsili doğru bilgiye dayanan, tarihte

İslam medeniyetini kuran anayolla değil, daha çok modern zamanlarda ortaya çıkmış uç hareketlerle gerçekleştirilmek istenmektedir.

İslam medeniyetinin belli başlı hasletlerini bir bir çökertmeye yol açacak olan bu hâl ve gidişat hiçbir şekilde tasvip edilemez. İçinde derin sarsıntıları, hesaplaşmaları ve arayış sancılarını barındıran bu durumla zaman kaybetmeden yüzleşmek, kayıp ve ihmallerimizi telafi etmek, “Nereye gidiyoruz?” dedirten soruların peşine takılarak yaşadığımız evden mahalleye, köyden kente, ülkeden gönül coğrafyamıza ve İslam dünyasına kadar, ancak “hâl-i pür melâl” olarak değerlendirilebilecek bu mevcudiyetin ciddi bir şekilde hesabını vermek zorundayız. Zira bugün din-hayat, din-siyaset, din-devlet, din-insan ilişkileri konusunda İslam dünyasında üretilen bilgi birikimi, bütün bu ilişkileri doğru kurmaya yetmiyor.

İlahî hakikat çerçevesinden bakıldığında her insan fıtrat üzere hayata katılmaktadır. Her birey, yaşama alanlarında türlü etkileşimlere açık bir şekilde, inanç, bilgi ve değer kaynakları arasında dolaşarak kimliğini inşa etmekte, kendini imar etmektedir. Neticede kişinin iradesi şekillendiğinde, kişi tercihlerine ve yönelimlerine sahip çıkmaya başladığında, niyet ve yönelimlerinin hesabını verebilir bir kıvama geldiğinde kendisini bir zihniyet dünyasının içinde bulmaktadır. Bütün bu süreçler, bütün bu mecralar, insan yetiştirme düzeni olarak adlandırılmaktadır.

İnsan yetiştirme düzeni, aslında her insanı kendi sistematiği içinde yapılandırmak, biçimlendirmek ve kurgulamak isteyen, kısacası düzenleme iddiası taşıyan her yapının biricik derdidir. Bu itibarla, içinde yaşadığımız dünyanın insan yetiştirme mekanizmalarının, hepimizi kuşatan zihniyet dünyalarının değerlendirilmesi elzemdir. Resmî ve gayr-i resmî kurumlar, özel ve kamusal yapılar, din alanının örgütlenmiş tezahürleri, gelenekler, inançlar, ideolojiler, siyasal hedefler, zihniyet yapısını besleyen dinî ve kültürel oluşumlar, dinî bakiyenin sık sık gözden geçirilmek zorunda kaldığı karşılaşmalar, sosyal bilimcilerin severek kullandığı öteki kategorisindeki yapılar, tarikatlar, cemaatler, modern bilgi sistematikleri, küresel etkilere açık millî ve dinî yönelimlerde yorumlama zafiyetleri… Doğrusu tüm bu öğelerin yeniden değerlendirilmesi son derece önem arz etmektedir. Öte yandan klasik İslam medeniyetinin bu yüzyıla sarkan boyutlarının önemli ölçüde zayıflatıldığını, medeniyetimizin belli başlı hasletlerini besleyecek kurumlardan uzak kaldığını, dinin sadece camiye hasredildiğini de unutmamak gerekiyor. Aynı şekilde geçtiğimiz yüzyılın başlarından itibaren bütün dünyayı kuşatan sekülerizm, modernizm, pozitivizm, dünyevîleşme ve bireyselleşmenin sadece bizim coğrafyamızda değil topyekûn insanlık sathında dinin nereye konulup yerleştirileceği konusunda ciddi bir hercümerç yaşandığı da izahtan varestedir. Diğer taraftan köy ve kent hayatının kendi kıvamlarında hayata kattığı insanın, oldukça çeşitlenmiş hareket alanları içinde Din-i Mübîn-i İslam’la kuracağı bağlantı, ilişki, yakınlık ve beklentiler hâlâ muallaktadır.

Bugün sorulması gereken sorular şunlardır: İnsanımızı nasıl yetiştiriyoruz? Nasıl bir insan özlemi içerisindeyiz? Yetiştirdiğimiz insanlar nasıl bir gelecek vaat ediyor? Yetiştirilen her bir insan ne ölçüde muteber ve ideal hasletlerle

kendi kişiliğini buluşturmayı öncelemiştir? Bu konuda sorumluluklarımızı müdrik miyiz? Bütün bu sorulara doğru, yerinde ve tutarlı bir cevap verebilmek için her şeyden önce bizi kuşatan şartları, geldiğimiz dünyayı, bizi besleyen dil ve söylemleri, içinde bulunduğumuz zihniyet yapılarını, kişiliğimize ve kimliğimize ağırlığını veren değer ve söylemleri hesaba katmamız gerekiyor. Topyekûn insan yetiştirme fikriyatımızı, düzenlerimizi, bilgi ve bilinç üreten mekanizmalarımızı yeniden ele almak mecburiyetindeyiz. Bu çerçevede İslam dünyası olarak din eğitimi veren kurumlarımız, medreselerimiz, İslam üniversitelerimiz, İlahiyat Fakültelerimiz, İmam-Hatip okullarımız, müfredatlarını, programlarını, âlim yetiştirme anlayışlarını yeniden gözden geçirmek zorundadır. Velhasıl okullarda, fakültelerde, örgün ve yaygın eğitim kurumlarında, camilerde, Kur'an kurslarında, gönüllü kuruluşlar ve STK'larda, vakıf ve derneklerde, öğrenci evlerinde, pansiyon ve yurtlarda, ailelerde, evlerde, mahallelerde, kitle iletişim araçlarında, yazılı ve görsel basında, sosyal medyada insanlara nasıl bir İslam anlatıldığını ve hangi metotlarla öğretildiğini yeniden ele almak durumundayız. Bu mesele, her şeyden önce gelecek nesillerimizin Din-i Mübîn-i İslam hakkında yanlış kanaat edinmemeleri için de bir an önce ele alınması gereken bir konudur. Zira Müslümanlar olarak bizler haklı olarak içinde yaşadığımız dünyanın akışı hakkında söz sahibi olmak isteriz. Çocuklarımızı, gençlerimizi ve gelecek nesillerimizi hangi dünyanın beklediğini sadece merak etmekle kalmaz, bizatihi sorgularız. Hızlı ve vahşi dünyevîleşmenin baskısını aşmak isteriz. İnsan, evren ve Allah ilişkilerinin olması gerektiği tarzda olmasını isteriz. İslam'ın tevhid, nübüvvet ve mead öğretisinin, dünya ve ahiret vurgusunun doğru bir şekilde öğretilmesini isteriz. Hakk'ın Hak, Batılın Batıl olarak fark edilip bilinmesine çaba harcarız. Adalet ilkesinin her zaman revaçta olması için gayret eder, her türlü zulüm ve haksızlığın ortadan kalkması için elimizden geleni yaparız. Kur'ân-ı Kerim'in her birimize yüklediği sorumluluklar çerçevesinde "Emr-i bi'l-maruf, nehy-i ani'l-münker" ilkesine bağlı olarak mefsedete karşı çıkmaya, hak ve hakikate destek olmaya çalışırız. Hepimiz Cenab-ı Hakk'ın razı olacağı iman ve istikamet doğrultusunda sulh ve salahın egemen olduğu bir toplum içinde yaşamak isteriz.

Bugün bu amaç ve yükümlülükleri yerine getirebilmek için insan yetiştirme düzenimizin hemen her aşamasının sıkı bir şekilde gözden geçirilmesi ve değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu konuda nerede hata yapıldığını ve bu hataların mahiyetini ve maliyetini değerlendirmek, her fırsatta bizlere yeni ufuklar kazandıracaktır.

Sonuç olarak bugün bir kez daha dindarlığımızın ahlak ve hukuk yerine neden tefrika ve gerilim ürettiğini; yüreklerimizdeki peygamber sevgisinin içimizdeki kin, öfke ve nefreti neden bitirmediğini; Müslümanlığımızın kardeşlik ahlakı ve hukukunun gereklerini yerine getirme konusunda neden yetersiz kaldığını kendimize yüksek sesle sormak ve insan yetiştirme düzenimizi yeniden ele almak zorundayız.

Prof. Dr. Mehmet GÖRMEZ
Diyanet İşleri Başkanı

Vicdan, insana her koşulda insan olmasını emreden ahlakî buyurgandır. Böyle bir vicdan, kişiyi bir değere taşımakta ve onun yaşam karşısında dağılıp gitmesini önlemektedir.

Değer Temelli Kişilik/Şahsiyet İnşası

Prof. Dr. Şaban Ali DÜZGÜN
Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

1. Değer ve Değerin Kaynağı

Değer, olup biteni yargılamada, doğru ya da yanlışı görebilmede kullandığımız temel ölçüttür. Bir değerin doğruluğunu ve geçerliliğini sağlayan şey ise, bilgi/delil zemininde inşa edilmesi[1], iç tutarlılığa/mantığa sahip olması,[2] ıslahı hedeflemesi[3] ve faydalı[4] bir eyleme kaynaklık etmesidir. Bu geniş zemin dolayısıyla değerler, evrensellik[5] niteliği kazanırlar. Bu güçlü temel; değerleri, askıda kalan bilgi nesneleri olmaktan çıkarmakta ve hayat ırmağına renk veren birer erdeme dönüştürmektedir.

Değerlerin temel niteliği, kalıcılık ve evrenselliktir. Bu evrensellik ve kalıcılık, değerlerin ilâhî olanla irtibatından kaynaklanmaktadır. Buna işaret etmek üzere değerler Kur'ân-ı Kerim'de *fıtratullâh*[6], *sünnetullâh*[7], *sıbğatullâh,*[8] *eyyâmullah*[9] şeklinde Allah'a izafe edilerek yüceltilmektedir. Değerlerin insanın geçici tarihsel koşullarını aşarak Allah'a bağlanması, çıkış yolu arayanlar için her zaman bir ümidin var olduğu duygusunu canlı tutan dayanak noktasıdır. Bu ilahî kaynak insanlara; her zaman en iyi, en doğru ve en faydalı olanı tavsiye etmekte ve insanların geçici çıkarlarının bu kalıcı değerleri zedelememesi için de koruyucu mekanizma (*hudûdullah)*[10] geliştirmektedir.

İnsan, değerlerin aşkın bir kaynakla bu ilişkisinden dolayı, kendini sürekli tabiatın dışında metafizik bir alanla irtibatlandırmak zorunda hisseder. Bu irtibat hâli insanda hayret ve hayranlık duygusundan kaynaklanan bir ilgi ile başlar. *İlgi*, ardından *bilgi*yi getirir. Neyin iyi neyin kötü, neyin doğru neyin yanlış olduğunu bilmek, bunlara göre yaşamayı yani *ahlak*ı gerektirir. Ama her bilme hâli, doğru bildiğini yapmayı, yanlış bildiğinden uzak durmayı mümkün kılmayabilir. *İman* bir motivasyon unsuru olarak devreye tam da bu anda girmekte ve insanın doğru bildiklerini yapmasını, yanlış bildiklerinden de uzak durmasını sağlamaktadır. Bu durumda bilgi temelinde yükseliyor olmasıyla birlikte imanın en temel özelliği, motivasyon unsuru olarak işlev görmesidir. Çok büyük işlere yönlendireceği zaman Allah'ın 'Ey İman edenler!' hitabıyla insanların imanlarına vurgu yapması, bu işlev dolayısıyladır.

İnsan, kalbiyle ve zihniyle bağlandığı bu evrensel ilahî değerler üzerinden hayatın ritmini kontrol etmektedir. Kur'an, bu değerleri yok sayanlara insanlığın dramatik yaşam tecrübelerini hatırlatmaktadır. Bu değerlerin soluklaşmasıyla cansız bir bedene ne olursa, tarihe de o olmaktadır. Kur'an bunlara *mesülât*[11] (döngüsel bir şekilde tekrar eden olaylar) adını vermekte ve 'tarihe yön veren değerlerin yok sayılmasıyla insanlığın yaşadığı bu *yabancılaşma* ve *değer yitimi*ne karşı uyarıda bulunmaktadır. Bunun içindir ki değerler, insanın bu değer yitimine karşı ilk savunma hattı olarak görülmelidir. Değerlerin soluklaştığı bir hayatın meyvesi acı ve günahtır. Böyle bir hayat, tartışmasız, bütün dertlerin kıblesi hâline gelir.

Bizi hayata bağlayan ve karşılaştığımız zorluklara karşı dayanma gücü veren değerlerdir. “Allah sizi uçurumun kenarında buldu da kurtardı”[12] beyanı bize; değer yoksunluğunun, hiçliğin, kendini boşlukta hissetmenin bir uçurum olduğu yönünde uyarıda bulunmaktadır.

2. Kişilik İnşasında Değerler Skalası

2a. Birincil Değer: Kendinde Değer Olarak İnsan: Değerlerin Kaynağı Olarak Ezelî Ahit ve İnsanın Kendine Şahitliği

Kur’ân-ı Kerim, en temel değer olarak insanın bireysel varlığını öne çıkarır. Özü/potansiyelleri belirlenmiş haliyle insanın bireysel varlığı, ona yüklenen değerlerden önce gelir. Bu haliyle insan, pasif hâldedir. Ama işleyeceği bir tabiata/fıtrata/seciyeye/hilkate/cibilliyete[13] hülâsa bir donanıma[14] sahiptir. Allah bu öze dayanarak insana hitap etmekte, yeryüzüne halife olarak atamakta, sorumlu tutmakta, hem yaptıklarından hem de yapmayıp ihmal ettiklerinden sorguya çekeceğini söylemektedir. Bunlar insana değer atfının (*takdîr)*[15] zeminidir. Bunlarla insan, her şeyden önce ‘kendinde bir değer’ olarak ilan edilmektedir.

Kendinde değeri olan insan, bunun farkına varmasını sağlayacak ruhsal bir donanıma kavuşturulur. Bu ruhsallık[16], insanın bizzat kendine yöneldiğinde bilinç, kendi dışındakilere yöneldiğinde ise bilgi meydana getirir. Bu aşama, insana kendi dışındakilere değer atfında bulunma yetisinin verilişini temsil eder. Bu değer atfının başlangıcı, Allah’ın Âdem’e isimleri öğrettiği ve bütün insanları kendi varlıklarına şahit tuttuğu (sembolik) sahneyle başlar.

Bilen bir varlık olarak insan, *değer koyucudur*; çünkü bilme değer koymayı gerektirir. *Varlık* ve *değer* birbirinden ayrılamaz iki kategoridir. Bir varlığı isimlendirme, o şeye anlam ve önemini kazandırmayı ifade eder. Örneğin, insanın hayvanları isimlendirmesi, onları hayatının ayrılmaz parçaları olarak anlamlı kılması demektir. Zira dil, “dış”a yöneliktir. Her dil ifadesi, gerçeklikten bir parçayı, dış dünyadan bir olguyu kastetmek kudretine sahiptir ve bununla görevlidir. Hakikate müdahale etme arzusu, cümleye anlamını verir; bir nesneye hükmetme arzusu, o nesneye ismini verir.

Adem’e isimlerin öğretilmesiyle insan değer koyma yetkinliğine kavuşturulmuştur. Bu yetkinliğin ilk kullanılması ise insanın kendi potansiyellerine şahit tutulması ve bu potansiyelin zorunlu olarak Allah’ın varlığını kabule götürüşüdür. Bu durumda *bilme* ve *değer atfetme,* biri diğerinde içkin/mündemiç süreçlerdir. Bu aşamaya kadar insanın değerleri içselleştirip aktif bir yaşam enerjisine dönüştürmesi mümkün olmamış, insan tarihine kaydedilmeye değer bir şey üretememiştir.[17] Kendisine pasif olarak kurulmuş olan ve insanın ‘kendinde değer’ olarak görülmesini sağlayan özü işlemeye başlaması ile insan, üzerinden zaman geçen *tarihsel* bir nesne olmaktan kurtulmuş ve zamana/tarihe anlam katan *tarihî* bir özne aşamasına yükselmiştir.[18]

İnsanın kendini ve dışındakileri bilme ve değer atfetme sürecine ilişkin ayet-i kerimeye biraz daha yakından bakalım:

“Kıyamet günü ‘bizim bundan haberimiz yoktu’ dersiniz diye, Rabbin Âdemoğullarının bellerinden soylarını alıp, onları kendilerine şahit tutarak “Ben sizin Rabbiniz değil miyim? demişti. Onlar da “Evet şahidiz” demişlerdi”.[19]

Kâlû “derler ki” belâ “Evet, Sen bizim Rabbimizsin” ifadesi, Allah’la insan arasındaki ilişkinin düzeyi, boyutu ve niteliği konusunda muazzam ipuçları barındırmaktadır:

Ayet, *Allah-insan iletişiminin birinci boyutunda;* insanın fıtraten, hayatın en temel gerçekliklerini *keşif* ve *kabul* potansiyelini beyan etmektedir. Bu temel gerçekliklerin kabulünün başlangıç noktası, Allah’ın varlığını kabuldür. Allah’ın gerçekliğinin kabulü, varlıkları O’na bağlı olan bütün diğer alt-gerçekliklerin ‘doğru bir şekilde’ kavranmasının başlangıcını oluşturur. Burada temel gerçeklikler, yukarıdan aşağıya doğru uzanan bir kavrayış hattıyla kuşatılmaktadır. Bu kabul, tümdengelime dayalı bütün delillendirmeleri mümkün kılan metafiziksel bir dayanak noktasıdır.

İletişimin ikinci boyutu, insanın iyiyi kötüden, doğruyu yanlıştan, faydalıyı zararlıdan ayırdığı *rüşt* yaşında gerçekleşmektedir. İnsanın fiilî olarak *kalû belâ* (*evet sen bizim Rabbimizsin*) diyebilmesi için belli potansiyellerini aktüelleştirmiş olması gerekir. İnsanın aktüelleşen en temel potansiyelleri, *akıl* ve *tecrübe* yetileridir. Bu iki yetiyi sonuna kadar kullanmak, insanın *doğru yargı*da bulunmasını mümkün kılar. *Akıl, tecrübe* ve *doğru yargı*nın toplamı, *hikmeti* oluşturur.

Üçüncü boyut, insanın yaşadığı verili/yaratılmış evren içinde şahitlik edebileceği ilahi tecellilerle ilgilidir. Var olan her şeyin, kendinden öte bir gerçekliğe işaret eden *semboller/münadî* olarak görülebilmesi, bu ilahi boyutun keşfini mümkün kılmaktadır. İnsan, çevresindeki işaretleri somut varlıklarının ötesinde bir *Gerçekliğe* işaret eden birer çağırıcı (*münadî*) ve *müjdeci* olarak görmeyi başarabildiği anda bu ilişki gerçekleşmiş olmaktadır: Âl-i İmrân 193. ayette bu duruma mükemmel bir şekilde işaret edilmektedir:

“Ey Rabbimiz! ‘Rabbinize inanın’ diye bizi imana davet eden münadîyi/çağırıcıyı işittik ve hemen iman ettik”.

Buradaki *münadî* evrene yerleştirilen ve idrak kanalları açık insanları kendi fiziksel gerçeklik düzlemlerinin ötesine taşıyan her türlü işarettir.[20] Bu keşfi mümkün kılan bilme yeteneğinin doğru bir şekilde işletilmesi, bu ilahiliği bütünüyle temsil eden Allah’a ulaşmayı mümkün kılmaktadır. Allah’ı bütün güzel isimleriyle -*celâli* ve *cemâliyle*- temsil edecek şekilde yaratılan kozmik düzen, insanın bu metafiziksel yolculuğunda ona eşlik etmektedir.

Döndüncü boyut, kâlû belâ ifadesinin ahiretteki insan hallerine tercüman olan yapısına ilişkindir. *Kâlû belâ* ifadesinin geçtiği bütün ayetler birlikte okunduğunda şöyle bir manzarayla karşılaşılmaktadır: Ayetler *kâlû belâ* kabulü üzerine yaşamlarını oturtamayan insanların âhirette yaşayacakları pişmanlığın ifadesi olarak karşımıza çıkarılmakta ve bu büyük kabule ulaşamayanların trajik sonlarıyla perde kapatılmaktadır:

“Derler ki: Gerçekten resuller bütün delilleri getirmişlerdi”.[21]

“Derler ki: Gerçekten ahirette ateş azabı varmış.”[22]

“Derler ki: Gerçekten bütün bunları bize önceden haber veren uyarıcı gelmişti.”[23]

İnsanın değer koyma konusunda yetkinleştirildiğini gösteren iki terime dikkat çekmek gerekir. Bunlar *ilham*[24] ve *Furkân’*dır.[25] *İlham*, iyi ve kötüyü bilerek, bu ikisi arasında ayrım yapma gücünü; *furkân* ise, iyi ve kötünün standardını koyma kudretini (furkân/aradaki farkı görme=standart koyma) ifade eder. İlk olarak, iyi ve kötünün ne olduğuna dair bir bilgi insanın fıtratına yerleştirilmiş (*ilhâm*),[26] iyi ve kötü eylemin sonuçları vahiy diline dökülerek dramatize edilmiş ve modellenmiştir. Fıtratın bütün potansiyelleriyle Kur’an’da bu şekilde deşifre edilmesi, iyi ve kötünün ne olduğuna dair standartları (*furkân*) geliştirmenin yolunu açmış ve bunları uygulama sorumluluğunu (*‘ukûd)*[27] insanın omuzlarına yüklemiştir. Kur’an’ın insana bu yöndeki rehberliği de *furkan* terimi altında kavramsallaştırılmıştır. Allah bilincini canlı tutan ve fıtratın işaret ettiği hakikatin izini süren insan, her zaman *doğru değer*lendirmelerde bulunabilir. Zira değerlerin ortak kaynağı durumundaki Allah bilinci (*takvâ*), doğru değerlendirmenin yeter şartı olarak sunulmaktadır: “Eğer Allah bilincinizi canlı tutarsanız (takvalı olursanız), o size iyiyi kötüden ayırt edecek bir anlayış verir…”[28] Zor durumlarda ve ciddi karar anlarında, insanların doğru değerlendirmede bulunmasını mümkün kılan başka unsura da *kelimetü’t-takvâ*[29] adı altında işaret edilmektedir.

2b. İkincil Değerler: Somut Eylemlere Götüren Soyut Değerler Aşaması

İnsanın ‘kendinde bir gerçekliğe ve değer’e sahip oluşuna, bu aşamada özgür iradesiyle seçtiği ikincil değerler eklenmektedir. “De ki: “Hakikat Rabbinizden gelmektedir. Dileyen inansın, dileyen inkâr etsin”[30] yönündeki iradî ‘değer’ seçimi bu aşamada ortaya çıkmaktadır. Bunlar özünü **iman** ya da **inkâr**ın oluşturduğu, ikincil değerlerdir. İnsanın özgür seçimine bağlı olduğu için bu değerler daha önemli hâle gelmektedir. Zira insanın özgürlüğü ve sorumluluğu bu alanda hayat bulmakta ve kaybetmek ya da kazanmak yine buradaki faaliyetlere bağlı olarak gerçekleşmektedir. Bilinç ve bilgi sahibi bir varlık olan insan, iman ve inkâr kategorilerine bağlı olarak, burada artık değer koyma aşamasına ulaşmaktadır. Allah’ın insanın yaratılışına/hilkatine yerleştirdiği bütün potansiyeller bu aşamada aktif hâle gelmektedir. Bu potansiyellerin bahşedicisi, öncelikle bunları bilerek var kılan Allah’tır.

Allah, bilme yönüyle bütün varlıklardan öncedir; o hâlde değer koyma yönünden de böyle olmalıdır. Zira bilme, değer koymayı gerektirir. Tanrı yaratıcıdır ve aynı zamanda var olan bütün değerlerin kaynağıdır. Tevhid noktasından bakıldığında, *varlık* ve *değer*in birbirinden ayrılamaz olduğunu söylemek gerekir. Bütün varlıklar da Yaratıcı’yla ilişkilerinden dolayı bir *değere* sahiptir. Bu yüzden de, var olan her şey iyidir. Bu anlamda hayata kaynaklık eden değerler, ezelî ve kozmik bir öneme sahiptir, buna bağlı olarak da ölümsüzdür.

2c. Üçüncül Değerler: Yaşam/Tecrübe Değerleri

İnsanın kendisini; sevgi, saygı, sorumluluk, adalet, yardımseverlik, doğruluk, güven, özgüven, hoşgörü, alçakgönüllülük, empati/hemhâl olma, kanaatkârlık, sabır, sebat gibi değerlerin aktif öznesi yaparak gerçek anlamda şahsiyetini kazandığı aşama burasıdır. Kur'ân-ı Kerim, "İnsanlar, inandık dedikten sonra sınanmadan kendi hallerine bırakılacaklarını mı zannederler?"[31] ayetiyle üçüncül değerler aşamasına geçmektedir. Bunlar soyut değil, tecrübî değerlerdir. Bu değerler müşahhas bir etkinlikle kendilerini var ederler. Kişisel tecrübemizle 'hayat ırmağına katılmak' dediğimiz şey tam da bu değerler üzerinden gerçekleşir. Burası, eylemler alanıdır. İlk eylem de, insanın kendini keşfidir. Zira insanın evrende tuttuğu yerin/değerin farkında olmadan başka şeyleri keşfetmesi ve anlaması mümkün değildir. Bu değerlere, kendi yaşam tecrübesine katarak hayat veren ve Allah'ın esmâ'sının yeryüzünde tecellîsine aracılık eden insan, gerçek değerinin farkına bu etkinliğiyle varmaktadır.

Bu değerler, insana hayatın dayattıklarıyla başa çıkmasında yardım eder. Hayatın getirdikleri altında ezildiğini hissedenler, hayatını anlamlandırmada zorlananlar bu değerlerden paylarına düşeni/*nasip*lerini alamamışlar demektir. Arapça'da *na-sa-be* (نصب) kökünün, hem *sıkıntı ve yorgunluk*[32] hem *ayakta kalabilmek*[33] hem de *pay/nasip*[34] anlamlarına gelmesi, hayatın tam da kendisini tanımlamaktadır: Karşılaştığımız sıkıntıların ve yorgunlukların ardından ayakta kalma irade ve gücünü gösterebildiğimiz ölçüde değerliyizdir. Aynı tanımı kendimize iliştirdiğimiz değerlerle ilgili de yapabiliriz: Değerler, uğradığımız sıkıntılardan sonra bizi ayakta tutabiliyorsa, değer olarak adlandırılma onurundan pay alabilirler. Aksi taktirde tam bir nominalizmin ortasındayız demektir. Yani adı var kendi/etkisi yok, içi boşaltılmış değerlerle avutuluyoruz demektir.

İnsanı harekete geçiren şey, insanın içselleştirdiği değerler ve bunlara yüklenen anlamlardır. Değer, eyleme götürme özelliğine sahip olmalıdır. Kur'ân-ı Kerim'in iman ve salih amel (sulha, ıslaha, ıslahata kaynaklık eden eylem) vurgusu, değer temelli edimlerimizin ne kadar önemsendiğini ve insan olma kemâlinin bunlar üzerinden değerlendirildiğini göstermektedir.

Değerlerin bir köpük gibi çekip gitmelerini engelleyen, üzerine oturdukları bilgi/delil zeminidir. Bilgi ile harmanlanmış değerlere Kur'an **hak** adını vermekte ve kalıcılıklarını bu özelliklerine bağlamaktadır. Çekip gidenlere bağlanmama, bıkıp usanmadan kalıcı olanı arama ve 'hak' olana bağlanma kararlılığının, Hz.İbrahim'i, kesin kararlı peygamberlerden (*ulu'l-âzm*) biri yaptığı[35] unutulmamalıdır.

İnsanın ahlakî bir eyleme yönelik iradesi ve seçimi, bilinci gerekli kılar. İradenin bilinçle birlikteliği, eylemin duygusal temelden daha ciddi bir temele yaslanmasını gerektirir. Bu durumda irade, aklî bir zeminde çalışır. Seçim/ihtiyar[36], 'hayırlı olanın' seçimi olduğuna göre, bunun gerçekleşebilmesi için akıl yürütme, muhakeme etme gibi zihinsel bir sürecin çalıştığı aşikârdır.

Değer temelli ahlakî bir eylemin şu niteliklere sahip olması beklenir: İlk olarak, ahlakî bilinç; seçen, seçerken de değer atfeden bir bilinçtir. Dolayısıyla ahlakî eylem, aktif bir özneyi gerektirir. Ahlaki değerin özü, değer atfetmeyi gerektirdiği için, bu sürecin dışında kalan herhangi bir nesneye veya eyleme tam

anlamıyla ahlakîlik atfedilemez. İkinci olarak, bir eyleme ahlakîlik niteliğinin verilmesi, kişiyi daha büyük bir sistemin parçası olarak hareket etme bilincine götürür. Kişi, kendini bir bütünün parçası görerek anlam kazanır. İradî/bilinçli ahlaki bir eylem böylece, eyleyen için anlam kaynağına dönüşür. Üçüncü olarak, ahlakî ben sorumludur; bütün eylemi sahiplenir. Bütün edimlerini bir değerler sisteminin parçası yapacak kadar dikkatli, onurlu ve hesaplı davranır. Son olarak, iradî/bilinçli ahlakî eylemin öznesi, başkasına tavsiye edemeyeceği eylemleri, hayatının bir parçası hâline getirmez. Ahlakın altın kuralı olarak Hz. Peygamber'in ağzından ifade edecek olursak "Kişi, kendisine yapılmasını istediği şeyi başkasına da yapar; kendisine yapılmasını istemediği şeyi başkasına da yapmaz."

3. Değer ve Ferdiyet/Bireysellik

Zorunlu Varlık'la ilişkimiz, hayatımızda zorunlu seçimler yapmamızı gerektirir. Bu da insan yaşamının 'kabul' ya da 'red' diyalektiği etrafında örülmesi demektir. Bu seçimlerin en önemlisi, Allah'ı hayatımızın anlam kaynağı olarak kabul edip etmeme noktasında düğümlenir. Allah'ın insana 'Ben sizin Rabbinizim' şeklinde buyurgan bir kipte değil, 'Ben sizin Rabbiniz değil miyim?' formunda 'kabul' ya da 'red' hakkını muhataba bırakan hitabı, Kur'ân-ı Kerim'in, iradesine saygı duyulan ve özgürlüğü kendisine daha baştan hissettirilen bir insan tasavvuru öngördüğüne işaret etmektedir.

Allah'la ilişkisi özgürlük temeli üzerine inşa edilen insanın yaratılışta genetiğine sindirilen özgür birey olma hissinin, bütün ilişkilerine rengini vermesi beklenir. İnsanın varlığına işlenen bu özgürlüğün, Mutlak Varlık'ın varlığını kabul edebilme kabiliyeti, daha nice potansiyellerin potansiyelini içinde barındırmaktadır.

Kur'an özgür iradesiyle bireyi değerlerin kabul edicisi ve taşıyıcısı olarak gördüğü için, insanın ferdiyetini öne çıkarmaktadır, İnsanın tek olarak yaratıldığını, tek öldüğünü, tek dirildiğini ve hesaba tek çekileceğini söylerken bu bireyselliğe vurgu yapılmaktadır.

"İlk olarak sizi nasıl tek tek (*fürâdâ*) yarattıksa huzurumuza da tek tek geleceksiniz."[37]

"İnsan huzurumuza tek başına (*ferd*) gelecektir."[38]

Kur'an'ın bireye biçtiği değer, aynı zamanda onu hayatta aktif rol almaya zorlamaktadır. İnsanın kendine biçilen değeri ve rolü, başkasına terk etmesi yahut bundan imtina etmesi mümkün değildir. "… Bir araya gelip topluca istişare edin, teker teker (*fürâdâ*) görüş açıklayın. Sonra düşünüp değerlendirin"[39] ayeti, toplumsal yaşamda insanların sadece dinleme değil, konuşma yetilerini de aktif olarak kullanmalarını istemektedir. Hayatında sadece dinleyenler, söyleyecek sözü olmayanlar yahut sözü olup da içten hesaplarla gizleyenler, kendisine ilahî irade tarafından biçilen, tarihin aktörü olma rolünü terk edip, seyircilikle yetinen ve bende rolünde hayat sürenler, kaçırdıkları bu fırsatın acısını (*hasret)*[40] çekeceklerdir.

Kendi mensuplarına 'birey' olduklarını ve onları değerli kılanın hayata bizzat katılım yönündeki iradelerinin olduğunu hissettiren bir düşünce ve eylem

sisteminin, evrensel değer üretme potansiyeli çok daha yüksektir. Bireylerin değer üretme inisiyatifleri kabul edilmezse, sahip olduğumuz niceliksel çoğunluk (*tekâsür)*[41], *tebaa kültü*yle hareket eden bir gürûh olmanın ötesine geçemez.

Hem fiziki yaratılışı (*halk*) hem de donanımı (*huluk*) en güzel biçimde tasarlanan bireyin bu yapıyı koruması, iman etmesine/doğru Bir'ine bağlanmasına ve O'nun yarattıklarına dokunan iyilikler yapmasıyla ilişkilendirilmektedir. Sahte bağlılıklar ve insan(lık) sorunlarına duyarsızlık ise bu hâlin kaybına yol açmaktadır. İman etmek, doğru olana yönelip bağlanmayı[42] ve bu bağlılığın getirdiği güçle ve sorumluluk duygusuyla üzerine oturduğu değerler için mücadele vermeyi gerektirir. Zira mümin bireyin özgür iradesiyle parçası olduğu dinin en temel özelliği değer üretmesidir. İslam'ı tanımlayan *ed-dînü'l-kayyim* ifadesi, dinin değerlere kaynaklık ettiğini, kendisini değerler üzerine ikâme ettiğini ve bütün varlığını ve devamını değerlere bağladığını imler. Dinin sahibi olan Allah da kendini *Kayyûm* olarak adlandırarak, iradesinin ve yaratmasının değer temelli olduğunu gösterir. Bütün değerler kendisiyle ayakta duran Allah; O'nun değerlerini ayakta tutanı, O'nun da ayakta tutacağına olan güvenle[43] insanın hayat sürmesini ister.

İslam ahlak teorisyenleri, ahlakî yönelimlerin temeline bireyi yerleştirmekte, bireyden başlayan bu yönelimin halka halka bütün toplumu kuşatacağını vurgulamaktadırlar. Örneğin İbn Bâcce'nin; bireyin/tek kişinin idaresi (*tedbîrü'l mütevahhid*), evin idaresi (*tedbîrül menzîl*) ve şehrin idaresi (*tedbîrül-medine*) yönündeki kavramsallaştırması, küçükten büyüğe doğru kendini inşa eden bir ahlak öngörür.[44] Bu, toplumu önce makro değerlerle inşa eden, ardından da buna ayak uyduran bireyler meydana getirmeyi öngören toplumcu, tepeden yapılandırmacı anlayışlara karşıt bir öğretidir. Bu düşünce, birlikte iş gördüğümüzde 'biz', tefekkür ve düşüncede ise 'ben' hissiyle hareket edebilen bireyler yetiştirmeyi öngörür.

4. Bireye Bağlı Değer Temelli Tekâmül/Gelişim

"Biz **dileyenin derece**lerini yükseltiriz. Zira her bilenin üstünde bir başka bilen vardır"[45] ilahi beyanı, dinamik bireysel insan iradesi ve buna bağlı bir gelişme öngörmektedir. Gelişmeye açık her sistem, hiçbir otoritenin bir başkasını bloke etmediği, ihtilaf edilen her konuda mutlak hükmü Allah'ın vereceği teslimiyetiyle birbirine tahammül etmeyi bir kayıp saymayacak kadar özgüveni gelişmiş bireylere ihtiyaç duyar.

Âlemde asıl olan çokluktur/kesret; toplumda asıl olan ise çoğulculuktur (*ihtilaf*) [46]; merkeziyetçilik ve tekçilik insan doğasına aykırıdır. Toplumda carî kuralların/normların daha sonra bireylerin zorunlu eylemlerine kaynaklık eden değerlere dönüşmesi, 'değerler' adına en büyük risktir. Toplumsal normlara uyma zorunluluğu, bireye kendi dışından yöneldiği için; nifakı, suçu ve çift kutuplu hasta kişilikleri üretir. Bunun aksine zorunluluk fikri, Zorunlu Varlık Allah'tan bireye yöneldiğinde, insanın zihnini (bilgisel zemin) ve kalbini (iman zemini) ikna etmeyi hedeflediği için, insanın özgür iradesiyle kabul ettiği vicdanî bir zorunluluk niteliği kazanır. Bu zorunluluğun kaynağı toplum ve otorite değil, kişinin iç sesi yani vicdanıdır. Nifakı, riyayı, takiyyeyi hülasa çift kutuplu kişilik

yaratma ihtimalini ortadan kaldıran ve gerçek anlamda şahsiyetli mümin yetiştirmeyi amaçlayan ahlakın peşinde olması gereken zorunluluk, bu vicdanî zorunluluk olmalıdır.

Hz. Peygamber, toplumun bireyi kendi fıtratından/sahihliğinden nasıl koparıp yaygın toplumsal normlara uygun/kullanışlı hâle getirdiği hususunda hepimizi uyarmaktadır: "Her doğan, belli bir *dil/kültür ortamına girene kadar* fıtrat üzere bulunur."[47] Kendi normlarını bir tahakküm aracı olarak kullanma eğilimindeki toplumsal yapılar, içlerine doğan her bireyi kendi normlarına uygunluğunu denetleyerek 'iyi' ya da 'kötü' olarak etiketler. Kur'ân-ı Kerim bu tek tipleştirme eğilimini 'ata kültü'[48] olarak damgalar ve reddeder. Mümin bireyin önünü açan ve tarihte olup bitenden daha iyisini gerçekleştirme yönünde motive eden Kur'an'ın bu ön açıcı beyanlarıdır.

Hakikat dediğimiz şey, dünyayı değiştirecek bir girişime motivasyon sağlayamazsa, mevcut dünyanın mitine dönüşür. İçinde yaşadıkları şartları dönüştürme iradesine sahip olmayanlar, çok geçmeden bu şartları meşrulaştırma ve rahatsız olmayacakları bir içeriğe kavuşturma eğilimine girerler. Gönderilen peygamberlerin temel misyonunun bu değişikliği yaratmak olduğunda hiç şüphe yoktur. Bu değişikliği mümkün kılan da ilahî öğretinin anlamı, kesinliğidir. Zira insan iradesi, bağlandığı öğretinin anlamı kadar kesinliğini de dikkate alır. İnsanlığı harekete geçiren bu kesinliktir.

Tarih bize göstermiştir ki, çıkar ilişkilerine bağlı olarak geçerli olanın, gerçek olanın yerine ikâme edilme tehlikesi hep var olagelmiştir. Geçerli olanı gerçek olana dönüştürmek, çıkar ilişkilerinden bağımsız olarak onu, ideal ve evrensel olanın rengine boyamakla mümkün hâle gelir. Kur'an'ın Allah'ın boyası (*sıbğatullâh*) dediği şey budur. Mâtürîdî'nin sözlerine dökersek, "*sıbğatullah*, bir bütün olarak ahlakî değerleri, bu değerlerin üzerine oturduğu delilleri ve bunların bir yaşam biçimine dönüşmüş hâli olan dini tanımlar."[49]

Sonuç

İnsan, Allah'ın yaratma planında kendinde bir değere sahiptir. İnsanın değeri sahip olduğu bilinç ve bilgi yetisinden kaynaklanmaktadır. Bilinçli bir varlık olarak insanın nesnelere atfettiği değer, ahlak dediğimiz eylemleri şekillendirir. Bilgi ve varlık arasındaki ilişkide insana aktif rol verilmesi, ona değerlere kaynaklık edebilecek bir kabiliyetin bahşedilmesini gerektirmiştir. Kendisine bahşedilen bu yapıdan dolayıdır ki insana kurulu bir dünya verilmemekte, dünyayı kendisinin imar etmesi/ömür sürmeye değer bir yere dönüştürmesi[50] istenmektedir. "Her an bir işte olan Allah'ın"[51] yarattığı dinamik evrene eşlik edecek dinamik bir insanı motive edecek bütün değerler, Allah'ın *esmâü'l-hüsnâ*'sında içkindir. Bütün değerler açımlanmamış hâlleriyle bu isimlere gömülüdür. İnsana düşen bunları aktüelleştirerek kendisi, etrafındakiler ve bütün varlık için aktif birer yaşam enerjisine dönüştürmektir. Mümin birey; kendisine, kaotik dünyayı bu değerler üzerinden yeniden inşa etme imkânı verildiğine ve bununla sınandığına inanır. Bu değerler üzerinden bir dünya kurmak yerine, kendisine kurulu bir dünya verilmesini isteyenlere Kur'ân-ı Kerim'in cevabı çok açıktır:

“Kim ağırlığı olan değerler üretirse, her şekilde razı olacağı bir yaşam sürer. Kim de teraziye gelecek bir değer üretmemişse cehennemî bir yaşam sürer.”[52]

Kur’an, değerlerle ve değerlerin kaynaklık ettiği ahlakî bir yaşamla ilgili olarak insana hitap ettiğinde, onun hem zihnini hem de kalbini ikna etmeye çalışan bir dil kullanır. Başka bir deyişle, insanı kendi içinde hissettiği bir zorunlulukla değer temelli bir eyleme yönlendirmek ister. Bu, insana tepeden buyuran bir otoritenin yüklediği zorunluluktan tamamen farklıdır. Bu vicdan dediğimiz şeydir. Vicdan bu durumda, insana her koşulda insan olmasını emreden ahlakî buyurgandır. Böyle bir vicdan, kişiyi bir değere taşımakta ve onun yaşam karşısında dağılıp gitmesini önlemektedir.

Enfâl, 8/42 “Ölen de yaşayan da bir delil üzere olsun.”

Necm, 53/3 “Arkadaşınız heva ve hevesine uyarak konuşmuyor/Arkadaşınızın söyledikleri mantıksal tutarlılığa sahiptir (nutk/mantık).”

Şûrâ, 42/10.

Bakara, 2/164; Ra’d 13/17: “Sel suyu, üzerinde oluşan köpükleri taşıyıp sürükler. … Allah, hak ile batılı size işte böyle örneklerle anlatır. Köpükler yok olup gider, insanlara fayda veren ise toprakta kalır.”

Sebe’, 34/28 “Biz seni insanlığa müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik.”

Rûm, 30/30 “Allah’ın yaratma kanunları”

Ahzâb, 33/38 “Allah’ın toplumsal yasaları.”

Bakara, 2/138 “Allah’ın ahlakî kanunları.”

Âl-i İmrân, 3/140 “Allah’ın tarihte etkinlik yasaları.”

Bakara, 2/187 “Allah’ın ihlal edilmemesi gereken sınırları.”

Bakara, 2/214.

Âl-i İmrân, 3/103.

Cürcânî, *Kitâbu’t-ta’rîfât*, (Esad Efendî Matbaası, İstanbul 1300h.), s. 94.

Peygamber’in ulaştırdığı mesajı kavrayıp gereğini yerine getirecek olan akıl, izan, vicdan, duyular, vs. Kur’an’da *nimet* olarak anılır. Bütün insanî yetiler birer nimettir ve insan bunları yerinde kullanıp kullanmadığından mutlaka sorguya çekilecektir (Tekâsür, 102/8). Mâtürîdî, buradaki nimetleri iman ve Peygamberin insanlara ulaştırdığı ilahî mesaj olarak anlamaktadır (*Te’vîlât*, c.17, s.316).

A'lâ, 87/3.

Hicr, 15/29: "Ona ruhumdan üfledim."

İnsan, 76/1.

Tarih ya olayların meydana geliş sırasını gösteren *zaman* ya da bu zamana *anlam* katan olaylar üzerinden okunur. Birincisi *kronolojik*, ikincisi *kairotik* tarih okumasıdır (*Kairos*, Yunanca anlam/amaç anlamlarındadır). İbn Haldun, tarihi olayların akışını kayıt altına alma şeklinde okumaya ihbârî, ona yön veren, yeni bir anlam katan ve akışını değiştiren olaylar üzerinden okumaya ise inşâî tarih adını vermektedir (İbn Haldun, *Mukaddime*, çev: Ugan, Z. Kadiri (MEB, İstanbul, 1990 I, 5). Tarihin anlam ve amacını anlamaya yönelmesi yönüyle İbn Haldun tarihi, hikmet'e dâhil etmektedir.

A'râf, 7/172.

Ayetteki *münadî* ifadesini sadece 'peygamber' şeklinde tercüme ederek kelimenin anlamını daraltan Kur'an mütercimleri, kelimenin kozmik ve metafiziksel rengini maalesef soldurmuşlardır.

Mü'min, 40/50.

Ahkâf, 46/34.

Mülk, 67/9.

Şems, 91/8: "Allah iyi ve kötünün bilgisini insanın fıtratına yerleştirmiştir."

"O gecede inen Kur'an'la, hikmeti ve yönlendirmeyi gerektiren her türlü *hak* ve *batıl* birbirinden ayırt edilmeye başlanır." (Duhân, 44/4).
Furkân: "Bütün insanlığa bir uyarıcı olmak üzere hakkı batıldan ayıran Kur'an'ı kuluna indiren Allah ne Yücedir." (Furkân, 25/1). **Yevmü'l-Furkân**: İyinin ve kötünün birbirinden ayrılma anı/günü (Enfâl, 8/41).

Şems, 91/8.

Mâide, 5/1.

Enfâl, 8-29.

Fetih, 48/26.

Kehf, 18/29.

Ankebût, 29/2.

Hicr, 15/48; Tevbe, 9/120. Ayrıca bkz. Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, (ed.) Vanlıoğlu, A., Topaloğlu, B., (Mizan Yay., İstanbul, 2005), c.17, s.258.

İnşirâh, 94/7. "Bir güçlükle karşılaştığında dimdik ayakta kal ..."

Nisâ, 4/53.

En'âm, 6/76. Hz.İbrahim'in ulu'l-'azm peygamber olarak ilanını sağlayan süreç için şu eserimize bakılabilir: *Sarp Yokuşun Eteğinde İnsan*, (ikinci baskı) (Lotus Yayınları: Ankara, 2014).

İhtiyâr: Arapça *hayr* kötünden gelir ve iyi ile kötü arasında seçim yapma kudretine işaret eder.

En'âm, 6/94.

Meryem, 19/80, 95.

Sebe', 34/46.

Yâ-Sîn, 36/30; Zümer, 39/56: "Allah'ın katından gelen bunca değeri görmezden geldiğim için yazık ettim kendime! (*yâ hasretâ*)."

Tekâsür, 102/1.

Değer temelli bağlılık ve sorumluluklara Kur'an *'ukûd* (Mâide 5/1) terimiyle referansta bulunmaktadır. '*Ukûd*, bizi dışımızdaki varlıklara bağlayan her türlü bağ ve sorumluluktur. Terimin tekili *a-k-d* (عقد)dir ve düğüm/bağ; akit/sözleşme gibi anlamlara gelir. Akîde de aynı köktendir ve insanı Allah'a bağlayan zihin ve kalp hâlini tanımlamaktadır.

Mâide, 5/54.

İbn Bâcce, *Tedbîrü'l-Mütevahhid* (*Kendi Kaderini Tayin/Tek Kişilik Felsefe)* Kaynak: Fahri, Macid, *İbn Bâcce, Opera Metaphysica* (Beyrut, 1968), s.90.

Yûsuf, 12/76.

İhtilaf, halife, halef, muhalefet terimleri Arapça'da aynı kökten gelmektedir. Allah yeryüzüne insanı 'halife' olarak indirmektedir. *Halife* olmak, gerektiğinde *muhalif* olabilme ve farklı bir iddiayı seslendirebilme kudretini içinde barındırır. Düşüncede ve eylemde süreklilik/ardıllık (*istihlâf*) ancak böyle mümkün olur.

Allah insanların dil ve renk yönünden *ihtilaf*ını (çeşitliliğini) kendi varlığının delillerinden saymaktadır (Rûm, 30/22).

“ كل مولود يولد على الفطرة حتى يعرب عنه لسانه “ Ahmet b. Hanbel, *Müsned*, (Tahk. Şuayb el-Arnavut), c.23, s.113.

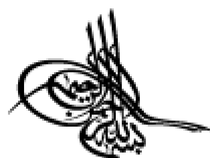
Bakara, 2/170; Enbiyâ, 21/44.

Mâtürîdî, *Te’vîlâtu’l-Kur’ân,* c.I, s.254.

Hûd, 11/61.

Rahmân, 55/29.

Kâria, 101/6-9.

Kur'an insanı, tüm var olanlara sergileyeceği adalet, rahmet ve şefkat duruşunu, insanlar içinde bahusus yetimlere sergileyen, böylece, Hz. Peygamber'le cennette yan yana bulunmaya kendini odaklayan kimsedir.

Kur'an'ın Öngördüğü Model İnsan (Kur'an İnsanı)

Prof. Dr. Sadık KILIÇ
Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

Allah'ın, insanlık tarihine nihai, fakat açık uçlu bir hitabı olan Kur'an, küllî varoluş hakkında tespitler ve aydınlatmalar yapmakta; beşeriyetin geçmişine dair dersler içeren sahneler sunarken, ilahî bir bakış açısıyla bir *'gelecek vizyonu'* oluşturmaktadır.

Kur'an'ın bu kuşatıcı vizyon ve misyon tanımlamasında eksen varlık olarak *'insan'* daima öne çıkmakta, Kur'an da, Allah'ın hoşnutluğunu elde edecek, tüm varoluş için olumlu değerler üretip yapıcı bir rol oynayacak olan kendi modeli de oluşturulmaktadır.

Nedir, Kur'an'ın insan modelinin temel bileşenleri? Hangi hususiyetler öne çıkmaktadır?

Şimdi bunları ele alıp işleyebiliriz.

1. Aşkın fakat sıfatları her an tecelli halinde olan Allah'a ve Aşkın bir hakikat olan Ahiret hayatına iman etmek.

a. *Kur'an'ın model insanı,* her şeyden önce, bir cüzünü de kendisinin oluşturduğu varoluş cümbüşü içinde kendisini temellendirmek için, varlığın hikmetlerini kendisine raptedeceği Aşkın, sıfatlarıyla her an tecelli halinde olan Allah'a iman eder… Allah'a imanın yaşamsal önemi sebebiyledir ki Kur'an, *Vâcibu'l-vücûd* Allah'ın biricik mabûd olduğunu vurgular; Allah, kendi zatıyla birlikte melekleri ve ilim sahiplerini buna tanık tutar: "*Allah, Kendisinden başka tanrı olmadığına şahittir. Melekler ve ilim sahipleri de adaletle şahittir (ki, O'ndan başka tanrı yoktur. O), azîzdir, hakîmdir*" (Âl-i İmrân, 3/18). Peygamber'e de, Allah'ın biricikliği hususunda etkin bir bilinç sahibi olması emredilir: "*Bil ki, Allah'tan başka tanrı yoktur*!.." (Muhammed, 47/19)

'Allah'a iman'ın en büyük semeresi, tüm varoluş çokluğunu *'anlamlı, düzenli ve gayeli'* bir çerçeve içine yerleştirmek (*teleoloji*); böylece insanı, dünyadaki yaşamı bakımından olduğu kadar, ölüm sonrası varoluşsal kaygılar, hiçlik ve anlamsızlık gibi yıkıcı algılardan, varoluşsal *'kaos'*, *'saçmalık'* ('*abes, absurdite*) ve *'gayesizlik'* girdaplarından da kurtarmak olacaktır.

Kur'an insanının (*Homo Coranicus*) her şeyi yönlendiren bu paradigması, Kur'an'da şöyle vurgulanır: "*Göğü, yeri ve ikisi arasındakileri boş yere yaratmadık!*" (Sad, 38/27). Ve, beliğ bir üslupla anlamsızlık ve ontolojik köksüzlük vehmini yok etmeyi hedefleyen şu ilahî pasaj: "*Bizim sizi boş yere, bir oyun ve eğlence olarak yarattığımızı ve sizin bize döndürülüp getirilmeyeceğinizi mi sandınız*?" (Müminûn, 23/115). Öte yandan, insanın, *"hakikate ve gayeye angaje",* sorumlu ve ahlaki bir varlık olduğunu vurgulayan şu Mekkî pasajlar: "*İnsan başı boş bırakılacağını mı sanır?"* (Kıyâme, 75/36-40).

Bu bilinçle Kur'an insanı *kozmos*a bakarak, şöyle nida eder: "*Göklerin ve yerin yaratılışında, gecenin ve gündüzün birbiri ardınca gelişinde, elbette sağduyu sahipleri*

için (Allah'ın kudret ve azametini gösteren) nice deliller vardır!" (Âl-i İmrân, 3/190; yine bkz. Bakara, 2/164; yine bkz. Âl-i İmrân, 3/191).

Kur'an insanı, birincil hamle ve adım olarak, tüm varoluş ve var olanların ekseninde yer alan Allah'a, Müteâl Kudret'e iman eder; âlemin zuhur ve mevcudiyetinin temeline, Aşkın hakikate imanı ve varlığın gayeli olduğu anlayışını yerleştirir.

b. Görünür varoluş tecellisinin nihayetinde başlayacak ve *ebedilik* özelliğiyle temayüz edecek olan *uhrevi hayata inanç, Kur'an insanı*nın diğer bir inanç ilkesidir: "*İşte o Kitap; ki kendisinde hiç şüphe yoktur; müttakiler için yol göstericidir.. Onlar ... âhirete de kesinlikle iman ederler*" (Bakara, 2/2-4: yine bkz. Neml, 27/3).

Bu hakikat, *Kur'an insanı*'ndaki dünyevi hasletlerin kendisinden beslendiği nihai bir varoluş statüsünü gösterip, hem ilahi, hem de ontolojik bir gerçekliğe tekabül eder: "*Hiç kuşkusuz Ahiret yurdu, gerçek hayattır...*" (Ankebût, 29/64); "*Hiç kuşku yok ki Ahiret, ebedi olarak kalınacak yurttur!*" (Mümin, 40/39). Geçici bir alanı gösteren dünya (şehâdet) fenomeninin simetrisi olup, en hayırlı ve mutlak ebedi bir oluş alanını işaretler: "*Ahiret ise en hayırlısıdır ve en baki olanıdır*!" (Âla, 87/17; yine bkz. Nahl, 16/41; yine bkz. Araf, 7/169; Yusuf, 12/57; İsrâ, 17/19).

Bundandır ki, bu nihai varoluş ve hakikate eriş mertebesi, ona özden bağlananları, en adil, en olgun, en insani ve en merhametli bir davranış arzusuyla kuşatır.

Ahiret hayatına olan bu derin insani ve varoluşsal bağlanışa ekli olarak, *Kur'an insanı,* daima, işte bu uhrevi varlık süreci için bir diriliş, haşir, ceza ve cennet/cehennem gerçekliklerine de iman eder. Ölümden sonra gerçek bir dirilişin hak olduğuna (Nahl, 16/38; Hac, 22/7; En'âm, 6/36; Müminûn, 23/100), yapıp eylediği tüm fiillerden (Bakara, 2/284; yine bkz. Mücadele, 58/6; Teğabun, 64/7; İnşıkak, 84/8) hesaba çekileceğine yüksek bir şuur ve ahlak düzeyinde iman eder.

İşte bu aşkın ilahî hakikate riayet etmek ve salt onun için yarışmak biricik gayesi haline gelir: "*İşte yarışanlar, sadece bunun için yarışsınlar*!" (Mutaffifîn, 83/26).

2. Allah (cc.)'a ibadet etmek

Kur'an'ın insan modeli, bu imanî bağlanışın bir gereği, periyodik ifa ve ifşası olarak, Allah'a *'ibadet'*le yükümlüdür.

Allah'a ibadetin ifadesi ise sadece *'kulluk'* bilincinin itiraf ve ifşasından ibaret olmayıp, ontolojik düzlemde Yaratıcı ile yaratılan; Aşkın ile içkin, mutlak olanla nispi olanın özgün bir yakınlaşması olması itibariyle, özgün bir enerji transferini de gerçekleştirmektedir. Böylece, Kur'an'da ifadesini bulan ibadetlerin tamamı, *Müteâl*'e yakınlığı sağlarken, biz insanları ilahi feyiz ve bereketle donatır; faniliğe mahkum bizlere beka ve ebedilik sırrını tattırır..

Kur'an, ibadet hakkında pek çok ayet ihtiva eder. Hz. Peygamber'e, ölüm (*el-yakîn*) kendisine gelinceye değin ibadet etmesini (Hicr, 15/99); sırf Allah'a ibadet edip şükredenlerden olmasını emreden (Zümer, 39/66); dini yalnız O'na özgü kılarak Allah'a ibadet etmesi gereğine işaret eden (Zümer, 39/2) ayetlerin yanı sıra, mesela tüm insanlara yönelik olarak gelmiş olan Bakara, 2/21; şirk koşmayı nefyederek Allah'a ibadet emrini içeren Nisâ, 4/36; rükû ve secdeye vurgu

yaparak, umumi bir çağrıyla namaz ibadetine davet eden Hac, 22/77; insanın mükemmelleşmesi yolunda ibadetin merkezî konumuna dikkat çeken Zariyât, 51/56 ayetleri örnek olarak zikredilebilir.

Her bir ibadetin kulluğun teşekkülünde özgün bir yeri ve payı olduğu muhakkaktır.. Kur'an, özellikle *'iman – sâlih amel'* kavramlarını çokça zikrederken, diğer yandan özellikle *'namaz – zekat'* ibadet ilişkisine vurgu yapmış; bir yerde, cehenneme (سَقَر) götüren pek çok sebep arasında, namaz kılmamış olmayı birincil neden olarak aktarmıştır (Müddessir, 74/43).

Kur'an'ın hedeflediği insan modelinde birey, daima Yüce Allah'a yönelme, O'na dua ve mağfiret talep etme imkânına sahiptir. Bu insan, en çaresiz ve ümitsiz anlarında, İlahî ilgi ve yardıma uzanma ayrıcalığıyla donanmıştır. Bunu dile getiren ayette Allah, kulların her çağrısından ve talebinden haberdar bulunduğunu şöyle belirtir: "*Kullarım, sana benden sorarlarsa de ki: Ben (onlara) yakınım. Dua eden, bana dua ettiği zaman onun duasına karşılık veririm*" (Bakara, 2/186).

Kur'an insanı öyleyse, salt dünyevi ve fani bir varlık düzleminde yaşamaz; aksine onun hayatı, bu âlemde daima, beka, ebedilik, sonsuzluk hakikatleriyle iç içe, çok boyutlu bir varlık algısı ile devam eder.

3. Anne – babaya şefkatli, merhametli olmak

Kur'an insanı, tüm varoluşa bir hayranlık hissiyle bakarken, özellikle canlılara karşı merhamet, şefkat ve acıma duygusuyla dopdoludur; ilişkilerinde egemen his, merhamet, şefkat ve acıma gibi ruhsal hasletlerdir.

O, tüm insanlar içinde bilhassa *anne-baba*sına karşı özel bir sevgi, merhamet ve saygı hisleriyle donanmıştır. Kur'an'ın sunumunda, Allah'a şükür jestiyle yan yana zikredilip yüceltilen fiillerden birisi, anne – babaya olan şefkat, merhamet ve alçakgönüllülüktür. Konu, İsrâ, 17/23-24 ayetlerinde şöyle temellendirilir: "*Rabbin, yalnız kendisine kulluk etmenizi ve anaya babaya iyiliği emretti. İkisinden birisi yahut her ikisi senin yanında ihtiyarlık çağına ulaşırsa, sakın onlara 'Öf!' bile deme, onları azarlama! Onlara güzel söz söyle…*"

Anne – babaya itaat ve merhamet emrinin, İsrâ, 17/23 ayetinde, Allah'a ibadet emrinin hemen peşinden; Lokman, 31/14 ayetinde ise Allah'a şükür olgusuyla birlikte zikredilmesi, Kur'an insanında anaya babaya itaat, sevgi, saygı ve merhamet hislerinin son derece baskın bir konum işgal ettiğinin göstergesidir.

4. Fıtrî zaafları ahlaki erdemler ve davranışlarla onarmak

Kur'an insanı, beşerî zaaflarını ahlaki davranışlar ile giderir, kendini daima murakabe altında tutar. Onun bu husustaki rehberi, "*İyilikler kötülükleri giderir. Bu, ibret alanlara bir öğüttür*" (Hûd, 11/114) ayetidir. Ayette, insan olumlu, iyi ve ilahî rızaya muvafık eylemlerde bulunmaya teşvik edilerek, böylece, gerek fıtri gerekse edinilmiş eksiklikleri (*seyyi'ât*) hayra (*hasene*) dönüştürme yolu gösterilir.

Kur'an'da, insanın, kararsız ve değişken, son derece kırılgan bir yapıda (*el-helû'*) yaratıldığı belirtildikten sonra, bu fıtrî zaaflardan kurtulmanın yolunun, içten bir ibadet ve Allah'a bağlanış; fakiri gözetici bir *metâ ahlakı*, diriliş gününe gönülden iman, meşruiyetle damgalı cinsel yaşam olduğu şöyle belirtilir: "*Doğrusu insan*

hırslı/mızmız yaratılmıştır. Kendisine kötülük dokunduğunda sızlanır, hayır dokundu mu da yardım etmez.. Namaz kılanlar ... bunun dışındadır..." (Meâric, 70/19-22; yine bkz. 23-35).

Allah, '*tezekkî*' kavramına da işaret ederek, rûhi arınma yollarına girmenin (*sülûk*) Kur'an insanının başlıca ahlaki hususiyeti olduğunu bize sezdirir: "*Nefse ve onu biçimlendirene, ona fücur ve takva duygularını ilham edene ant olsun ki, nefsini arındırıp yücelten kazanmıştır*!" (Şems, 91/7-9).

Şu hâlde, Kur'an'ın insan modeli, diyalektik bir şekilde, kesintisiz bir mükemmelleşme çizgisinde bulunurken, varlığını, iç ve dış boyut itibariyle sürekli bir tezkiye ve tezekkî işlemine tabi tutar. Onun varoluşsal bütünlüğü asla statik ve durağan bir yapı arz etmeyip, daimi bir yenilenme ve benliği restorasyon hâlindedir.

5. Bilgi ve marifetin rehberliğinde yol almak

Kur'an'ın gerçekleştirmeyi hedeflediği insan, düşünce ve davranışlarını, ilkesiz birtakım heveslerin peşinden sürüklemez; aksine, hem kendisini, hem de diğer benlikleri geliştirmek için, bilgi ve yüksek hakikatlerin rehberliğinde yol alır. Sahih bilgi ve hakikatten beslenmeyen davranışların, yaşam stratejilerinin, başka varlık ve benliklere de zarar vereceğini daima aklında tutar! İsrâ, 17/36 ayetini, işte bu bağlamda okur: "*Bilmediğin bir şeyin ardına düşme, çünkü kulak, göz ve gönül: Bunların hepsi ondan sorumludur*".

Burada Kur'an insanına yol gösteren ilahî pasajlar ise, Hucurat, 49/6 ayetinde yer alır: "*Ey iman edenler! Size fasık/dini hassasiyeti zayıf birisi bir haber getirirse, onun doğruluğunu araştırın. Yoksa bilmeyerek bir topluluğa karşı kötülük edersiniz de sonra yaptığınıza pişman olursunuz*!"

Bu noktada da şu iki önemli kavram gündeme gelir: *Teenni ve araştırma* (*tebeyyün*).

Öyleyse Kur'an insanı bilgi ve aydınlanma konusunda çok iştiyaklı (Ta Ha, 20/114), bilginin gerçekliği konusunda da aynı ölçüde hassastır. Çünkü Kur'an, her bilgiye hakikat gibi sarılarak onu ifşa edenleri, iki yüzlü ve zayıf karakterli kişilerle birlikte zikreder: "*Ant olsun ki, iki yüzlüler* (*el-münafikûn*)*, kalplerinde hastalık bulunanlar, kentte asılsız haberler yayanlar eğer bundan vazgeçmezlerse, seni onların üstüne süreriz!..*" (Ahzâb, 33/60).

6. Vakur olmak, bahşedilen nimetlerin daimi muhasebesi içinde bulunmak

Kur'an insanı, asla şımarmaz, böbürlenmez... O, tam bir tevazu ve alçak gönüllülük örneği oluşturur. Bilir ki, Allah, şımarıp böbürlenenleri sevmez (Nisâ, 4/36; Hud, 11/10; Lokman, 31/18; Hadîd, 57/23); dünya realitesinin özü bakımından boş ve geçici (Enâm, 6/44) olduğu şuuruyla, bu somut ve içkin hayatın cazibesine aldanıp da şımarmaz (Ra'd, 13/26).

Sahip olduğu bu derunî perspektiften ötürü bu insan, son derece ölçülü ve ağırbaşlı hareket eder. Bilgi ve hikmet yoksunu kimseler karşısında bile hep dengesini sürdürür. İşte Furkân, 25/63 ayeti: "*Rahmanın kulları öyle kimselerdir ki, yeryüzünde mütevazı olarak yürürler. Cahiller kendilerine laf atarlarsa, 'Selam!' derler*!" Hakikatten yoksun hitaplar karşısında da, hakikat sevgisi ve öz saygısını

muhafaza ederek, onu değersizleştirecek davranışlardan uzak durmayı başarır (Furkân, 25/72).

Onun yeryüzündeki profili her tür böbürlenme ve kibir duygusundan soyutlanmıştır. O, hiçbir büyüklenme jestinin, onun beşeri kulluk statüsünü değiştirmeyeceğini bilir. Kısaca o hep, "*Yeryüzünde böbürlenerek yürüme. Çünkü sen ne yeri yarabilirsin, ne de yükseklikçe dağlara erişebilirsin*!" (İsrâ, 17/37; yine bkz. Lokman, 31/18-19) ilahî emrinin aydınlığında bulunur.

Geçici şeyler ve statüler üzerinden kendisini aklama ve yüceltme yoluna da girmez o; "*Ben nefsimi temize çıkarmam. Çünkü nefis daima kötülüğü emredicidir. Rabbimin merhamet etmesi durumu hariç...*" (Yusuf, 12/53) irşadı, ona bir rehber olur, dengeli, ihtiyatlı ve ölçülü bir davranış ritmini telkin eder. Çünkü, "*Ancak Allah dilediğini yüceltir..*" (Nisâ, 4/49; yine bkz. Necm, 53/32).

7. Paylaşımcı ve diğerkâm olmak

Kur'an insanı, paylaşım ve diğerkâmlığın en güzel örneklerini daima sunmaya hazır olandır. O, Hz. Ebû Bekir bağlamında gelmiş olup, karşılıksız iyilik ahlakına vurgu yapan şu ayetteki betimlemeye tam da uygun düşen bir karakterdedir: "*O, verdiğini kendisine yapılan bir iyiliğin karşılığı olarak değil, yalnız Yüce Rabbi'nin rızası için verir*" (Leyl, 92/18-20). Ve bu ahlak, süreklilik ifade eden bir kiple, Haşr Sûresinde şöyle dile gelir: "*(...) Medine'yi yurt edinip imanı kalplerine yerleştirmiş olan kimseler (ensâr), kendilerine hicret eden müminleri severler. Onlara verilen ganimetler sebebiyle içlerinde kıskançlık duymazlar. Hatta muhtaç durumda bile olsalar muhacirleri kendilerine tercih ederler (îsâr)"* (Haşr, 59/9).

Bu açıdan bakıldığında Kur'an dünyasında kınanan ve değersiz addedilen cimrilik, pintilik, eli sıkılık, mala ve güce düşkünlük gibi olumsuz hasletlere karşın, israfa ve aşırılığa kaçmayan cömertlik (*ihsân*), geniş anlamıyla *infak* ve yedirip içirme (*it'âm*) gibi davranışlar, son derece olumlu bir yer işgal etmektedirler…

Yine Kur'an, yapılan iyiliklerin sırf Allah'ın hoşnutluğu için olması gerektiğine işaret ederken, en küçük bir ima, söz ya da hareketle bile olsa, yapılan iyiliği başa kakıcı, minnet duygusu taşıyan hareket ve jestleri kesinlikle reddetmekte, Yüce Dergâh'ta makbul olanın da *'salt ilahî'* rızaya mutabık olan davranışlar olacağını anlatmaktadır (Bkz. Hucurat, 49/17). Başa kakılacak bir iyilik yapmaktansa, güzel bir söz ve af hissiyle yüklü bir jestin daha hayırlı, *ilahî idea*'ya en yakın bir tutum olduğunu da şöyle ifade etmektedir: "*Güzel bir söz söylemek ve affetmek, peşinden eziyet/başa kakma gelen sadakadan iyidir."* (Bakara, 2/263; yine bkz. Bakara, 2/264).

8. *Adalet, hakkaniyet, insaf* duygularıyla dopdolu olmak

Ahlaki ve hukuki ilkeler manzumesindeki en önemli ilkelerden birisi de, *adalet* ilkesidir. Zatını asla adaletsizlik ve haksızlık yapmamakla niteleyen (Âl-i İmrân, 3/182; Enfâl, 8/51; Hac, 22/10; Kaf, 50/29) Cenab-ı Hak, gerçekleştirmeyi hedeflediği insan modeli için de adalete vurgu yapmış; her alanda adaleti emretmiştir.

Tüm yeryüzünde egemen bir rûh haline gelsin diye, mutlak anlamda adaleti

emreder: "*Allah adaleti... emreder...*" (Nahl, 16/90). Ve adalet kavramı öylesine değerli ve önemli bir değerdir ki, yokluğu, düzeni karmaşa ve kaosa dönüştürecektir. O yüzden, mağduriyet ya da öfkenin adaleti gölgelememesi açıkça emredilmiştir:"*Bir topluluğa karşı duyduğunuz kin, sizi adaletten saptırmasın*" (Mâide, 5/8).

Ve Cenab-ı Hak, adaletli, hakkaniyet ve insaf ölçülerine bağlı olmanın *takva bilinci* ve *algısı*na en yakın bir tutum olduğunu belirtirken (Mâide, 5/8), kişinin aleyhine dahi olsa, eylemlerinde, söz ve beyanlarında adil olmasını açıkça emreder: "*Söylediğiniz zaman da, akrabanız da olsa, âdil olun*…" (En'âm, 6/152).

Kısaca, Kur'an insanının en temel niteliklerinden birisi de adalet mefhumu olup, bilhassa beşeri ilişkiler ve toplumsal münasebetler düzleminde hayati bir öneme sahiptir.

9. Harcama ve tüketimde daima ölçüyü ve dengeyi gözetmek

*Kur'an insanı*nda tezahür etmesi beklenen davranış hususiyetlerinden birisi de, harcama, ticaret ve tüketimde ölçü ve dengeyi gözetmektir.

Kur'an insanı, her konuda bir denge timsali olmalı; sevgi ve nefrette, ibadet ve kullukta; dünya hayatına yönelişte; konuşmada susmada; harcamada, ikram ve ihsanda; hatta ses tonunda. Tarihsel bir duruma atıfla, bir bakıma sesi kullanma stratejisi telkin eden İsrâ, 17/110 ayetinde, tam da bu denge durumu vurgulanır: "*Namazında pek bağırma/sesini yükseltme, sesini gizleme de. Bu ikisinin arasında bir yol tut*!.." Yeme içmede ölçüsüzlüğün (*israf*) men edilmesinden tutunuz da (En'âm, 6/141; A'raf, 7/31), ibadetlerde bile (A'raf, 7/55-56) dengesizlik men edilir.

Kur'an'da, muhtaç akrabaya, yoksul ve yolda kalmışlara haklarının verilmesi emredildikten sonra, *'ölçü ilkesi'*ne işaret olmak üzere, *"Ama, sakın malını mülkünü saçıp savurma; zira malını mülkünü saçıp savuranlar, muhakkak ki [aşırılıkları ve ölçüsüzlükleri sebebiyle] şeytanın kardeşleridirler.*" (İsrâ, 17/26-27) uyarısının yapılması dikkat çekicidir.

Kur'an'ın model insanı, cimrilik ve pintilik, ölçüsüzce eli sıkı olmak gibi bir davranıştan da uzaktır; bu konudaki Kur'anî tasvir ise, en az önceki kadar çarpıcıdır. Benzetme ve hayal gücünün o etkin kudreti devreye sokularak, cimri ve pinti tiplemesi şöyle somutlaşır: *"Ellerini boynuna bağlama (cimri ve pinti olma), elinde ne varsa saçıp savuran biri de olma. Sonra, kınanmış, elinde avucunda bir şey kalmamış, üzgün bir hâlde kalakalırsın."* (İsrâ, 17/29). Bu ayetleri müteakiben, yaygın bir mesel düzeyinde etkili ve aydınlatıcı olan Furkan, 25/67 ayeti, bu insanın nihai profilini çizer: "*Ve, harcadıkları zaman, ne israf ederler ne de cimrilik yaparlar; harcamaları bu ikisinin arasında dengeli olur*" (Furkân, 25/67.

İki ayette (İsrâ, 17/37); Lokman, 31/18), yürürken kibir, caka satma, şımarıklık gibi hâllerden men edilen insan, dengeli, ifrat ve tefritten uzak bir ritimle yürümeye davet edilmiş; konuşurken de sesin yükseltilmemesi gereği, bunun hemen peşinden gelmiştir: "*Yürüyüşünde mütevazı/ölçülü ol! Sesini de kıs. Çünkü seslerin en çirkini eşeklerin sesidir*" (Lokman, 31/19).

Kısaca*, ölçülülük, denge, aşırılıktan uzak oluş, ağırbaşlılık, Kur'an insanının en dikkat çeken vasıfları olarak karşımıza çıkmaktadır.*

10. Beşeri muamelelerde *kul hakkı*nı gözetmek, metâ'ya aşırı bağlanmamak

Kur'an'ın öngördüğü model insan, kul hakkı kavramına, metâya aşırı bağlanmama erdemine sahiptir. C*ana kıyma, zina ve hayasız fiillere yaklaşma* gibi günahlardan (bkz. İsrâ, 17/31,33; Lokman, 31/68), *yalancı şahitlik* (Furkan, 25/72) gibi ahlaki ve hukuki cürümlerden uzak dururken, yine ticarette hakkaniyetli; ölçü ve tartıda namuslu ve dürüsttür. Çünkü, meşru kazancın önemli ayağını oluşturan ticaret hayatında malın değer ve kıymetine suni bir şekilde müdahale etmek; böylece, başkalarının emeğinden çalmak, Kur'an'da son derece caydırıcı bir ifadeyle reddedilmiş, bu konuda müstakil bir sure dahi indirilmiştir. (Bkz. Mutaffifîn, 83/1-4)..

Bu olumsuz ifade yanında, ticaret ahlakını vurgulayıcı şu pasajlar da açık mesajlar içerir: "*Ölçüyü ve tartıyı, adaletle eksiksiz yerine getirin*" (En'âm, 6/152); *"Ölçüyü ve tartıyı tastamam, eksik ya da fazla olmadan yerine getirin; insanların mallarını eksiltmeyin."* (A'raf, 7/85; yine bkz. Hûd, 11/84, 85; İsrâ, 17/35; Şuarâ, 26/181-183)

Bu demektir ki, *Kur'an insanı, iç âlemini iman, ibadet, güzel ahlak ilkeleri ve uygulamalarıyla donatırken, diğer yandan, ticari muamelelerinde adaletten, hakkaniyet duygusundan, kul hakkı kavramından da en yüksek düzeyde nasiplenen kişidir!*

11. *Allah'a iman ve kulluk yolunda kardeşlik*

Kur'an insanı (Homo Coranicus), daima kardeşlikten yanadır. İslam'ın özelliğini yansıtmak üzere o, '*iman ve Allah'a kulluk yolunda kardeşlik'* anlayışına bütün gayretiyle riayet eder. O, "*Hikmetle ve güzel öğütle Rabbinin yoluna çağır ve onlarla en güzel bir biçimde mücadele et.*" (Nahl, 16/125) emrini eylemlerine yansıtmaya özen gösterir. Kin, öfke ve kavga gibi negatif tutumlardan önce diyalog ve uzlaşma gibi yapıcı edimlerin inisiyatif almasını sağlar… Bu hususta yolunu aydınlatan ilahi pasajlar ise Hucurat, 49/9,10 ayetleridir: "*Eğer inananlardan iki grup vuruşurlarsa, onların arasını düzeltin; şayet biri ötekine saldırırsa, Allah'ın buyruğuna dönünceye kadar saldıran tarafla vuruşun. Allah'ın buyruğuna dönerse, artık adaletle onların arasını düzeltin ve daima adil olun…"*

Bilir ki*, "barış, işlerin en hayırlısıdır." (Nisâ, 4/128). İnancın olduğu kadar fikir, kanaat ve duyguların da zor ve baskı yoluyla değil, gönlü ve aklı fethederek, olumlu ve yüceltici modellemeler yapılarak benimsetilebileceğine inanır… Bu noktada özellikle Asr Sûresinin, "Birbirlerine hakkı tavsiye ederler ve yine birbirlerine sabrı tavsiye ederler." (Asr, 103/3) pasajları, onun yolunu aydınlatmayı sürdürür. Ayrıca, "Dinde zorlama yoktur. Doğruluk sapıklıktan seçilip belli olmuştur" (Bakara, 2/256) ayetleri de, ona, inanç alanları başta olmak üzere, her konuda müsamahalı olmayı telkin eder!..*

12. İlahî-varoluşsal bakış açısını, insan hakikatine de teşmil etmek

Kur'an'ın öngördüğü model insan, cinsiyet, ırk, renk, coğrafya ayrımı yapmaz; ona hâkim olan ilahi ontolojik bakış açısını, insan hakikatine de teşmil eder. Ve

böylece, tüm insanları, farklılaştırıcı maddi manevi unsurlara rağmen, biricik Yaratıcıya aidiyetleri zaviyesinden değerlendirir.

Varoluşun köken birliği ve özsel aynılığı anlamında, bu derin ve anlamlı bakış onu, tüm insanlara sevgi, merhamet ve şefkatle muamele etmeye sevk eder. Bu Aşkın ve kuşatıcı bakışın ilham kaynakları ise, Kelam-ı Kadîm'deki şu ayetlerdir: "*Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan eşini yaratıp ikisinden birçok erkekler ve kadınlar üreten Rabbinizden korkun.*" (Nisâ, 4/1; yine bkz. Bakara, 2/21; En'âm, 6/102; Mümin, 40/62, 64)

Ebedî geçerli bir yasa formu ihtiva eden şu pasajlar ise, tüm beşeriyet ufkuna ve ruhuna nakşedilmeye sezadır: "*Ey insanlar! Biz sizi bir erkek ve bir kadından yarattık ve birbirinizi tanımanız için sizi milletlere ve kabilelere ayırdık. Allah yanında en üstün olanınızsa, günahlardan en çok korunanızdır.*" (Hucurat, 49/13).

"*Hepiniz Âdem'den gelmektesiniz; Âdem ise topraktandır.*"[53] nebevi vecizesiyle ontolojik bir forma kavuşan bu ilahî pasaj, *'Kur'an insanı*'na şu gerçekleri telkin eder:

a. Tüm insanlar, bir erkek ve bir dişinin birlikteliği neticesinde var olurlar; dışsal ya da içsel hususiyetleri ne olursa olsun, bütün insanlar ontolojik olarak eşittirler.

b. Bireysel ben bilinci kadar sosyal ve kültürel/dini bilincin de gelişebilmesi için, *'başka ben'*ler ve toplumlar *–halklar, kabileler, boylar, sülaleler* vd.- olmazsa olmaz bir konumdadır. Bu noktada "*birbirinizi tanımanız için.*"(لِتَعَارَفُوا) ifadesi, etkin bir anahtar terimdir.

c. Ve, hükümde zirve ifade: "*Yüce Yaratan nezdinde, en kıymetli birey/toplum, geçici ve izafi özelliklerle değil, 'takva' kriterine göre belirlenir*!"

13. Zahir-batın bütünlüğünü gerçekleştirme yolunda olmak

Kur'an insanı, kendisiyle çelişkiye düşmeyen, dış/kabuk ile için/mananın birbirini tamamladığı bir karakterdir. Tutarsız kişilik davranışında (*nifak*) gözlemlenen bölünmüşlük ve tutarsızlıktan uzaktır; davranışları, benimsediği inanç ve ahlaki ilkeler ile örtüşür..

Yani bu insan, bütünlüklü (*kâmil*) bir kimlik sahibidir. Ona özellikle şu ayetler derin ilham ve yüksek bir bilinç sunar: "*Ey iman edenler! Niçin yapmayacağınız şeyleri söylüyorsunuz? Yapmayacağınız şeyleri söylemek, Allah katında en sevilmeyen şeydir!*" (Saf, 61/2-3; yine bkz. Bakara, 2/44)

Kısaca, Kur'an insanı, hem iman düzleminde, hem de davranışsal bağlamda kesintisiz bir tahkik süreci içinde olup, kendisini en mükemmel noktaya doğru inşa eder, varlığını ve varoluşunu güzelleştirir.

14. Her mevcudun varlık perdesinde anlamlı bir yeri olduğuna inanmak

Varlığını Allah'a iman ile temellendiren; bütüncül bir bakış açısına sahip olan Kur'an insanı, her mevcudun varoluş perdesinde anlamlı bir yeri ve işlevi olduğuna inanır, bu nedenle, özellikle insana karşı daha ölçülü, takdir edici bir tutum takınır..

Kur'an insanı, başkalarının kusur ve noksanlarını araştırıp onlar üzerinden benlik

inşa etmek gibi, sığ tutumlardan kaçınır… Başkalarını tanımlama çabalarında, yüksek bir saygı bakışına sahiptir; tam bir karşılıklı varoluş (coexistence) bilinciyle, başkasına yönelik olumsuz hislerin, her şeyden evvel kendisine bir saygısızlık olabileceği hassasiyetini taşır.

Kur'an insanının bu davranış paradigması, manevi ışığını, şu ilahî pasajlardan alır: "*Ey inananlar! Bir topluluk başka bir toplulukla alay etmesin. Belki alay ettikleri kimseler, kendilerinden iyidirler.*" (Hucurat, 49/11), "*Ey inananlar! Zandan çok sakının. Zira zannın bir kısmı günahtır. Birbirinizin gizli şeylerini araştırmayın; biriniz diğerinizi arkasından çekiştirmesin*!.." (Hucurat, 49/12; yine bkz. Kalem, 68/11; Hümeze, 104/1).

Kısaca belirtmek gerekirse,

a. Kur'an insanı, hiç kimseyle alay etmez; bunun, kendisine ve insan nesline saygısızlık olacağını bilir.

b. Kimseyi yüzüne karşı ya da gıyaben incitmez; iyi niyetle yapacağı uyarılarında ortam ve üsluba dikkat eder.

c. Hiç kimseyi, hoşlanmayacağı bir lakap ya da yafta ile çağırmaz; bunun, iman ettikten sonra itaatsizlik (*fısk*) ve günaha girmek olduğunu bilerek duyarlı davranır.

d. Zan ve vehimden hep uzak durur. Gerekli hallerde ise ancak tahkik ve incelemeden sonra bir fikir sahibi olur.

e. *Tecessüs* ve *tehassüs*'te (birinin hoşlanmayacağı şeyi söyleme) bulunmaz. *"Sizden herhangi biriniz, kendisi için sevip istediğini kardeşi için de istemedikçe tam anlamıyla mümin olamaz"[54]* hadisine sımsıkı bağlı kalır.

15. *Yetim haklarına en üst düzeyde riayet etmek*

Tüm canlara saygılı ve ihya tavrına sahip olan Kur'an insanı, meşru ve zorlayıcı haller dışında, Allah'ın saygın kıldığı cana dokunmaz (Nisâ, 4/29; Mâide, 5/95; En'âm, 6/151; İsrâ, 17/31,33). Bir canı hayatta tutma ve bekasını temin etmenin, âdeta, tüm insanları hayatta tutmaya denk olduğuna inanır. Kadim yasanın buyruğudur bu: "*Kim bir canı yaşatır/hayatta tutarsa, o bütün insanları yaşatmış gibi olur*" (Mâide, 5/32).

Kur'an insanının anılmaya değer bir hususiyeti de, öksüzlerin haklarını gözetmek; bu konuda Kur'an'daki ilahi bildirilerle bütünleşen bir model olmaktır. Zira Yüce Yaratıcı, yetimlerin korunup gözetilmesine, haklarının korunma altına alınmasına hususi şekillerde atıfta bulunmuştur.

Vasilerin ve velilerin, yetimlerin mallarına, en güzel bir yol ile yaklaşıp, onların sermayelerini zayi etmemeleri (Bakara, 2/220; En'âm, 6/152; İsrâ, 17/34); mallarının korunup, reşit olduklarında kendilerine devredilmesi (Nisâ, 4/2,6); yetimlere adalet ve hakkaniyetle muamele edilmesi (4/127); himaye edilip korunmaları, kötü muameleye tabi tutulmamaları (Fecr, 89/17; Duha, 93/6, 9; Maûn, 107/2; Beled, 90/15, vd.) gibi hususlar, Kur'an'da varit ilkelerden bazılarıdır.

Şu hâlde *Kur'an insanı, tüm var olanlara sergileyeceği adalet, rahmet ve şefkat duruşunu, insanlar içinde bahusus yetimlere sergileyen, böylece, Hz. Peygamber'le cennette yan yana bulunmaya[55] kendini odaklayan kimsedir.*

Netice

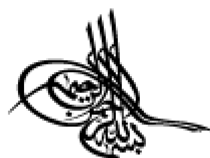
Kur'an'ın öngördüğü model insanın kimlik değerlerini teşkil eden pek çok nitelik söz konusudur. Bu başlık altında sıralanan özellikler ve kurucu hasletler ise, doğrudan Kur'an'dan, öznel bir bakış ve sıralamayla tarafımızdan tespit edilebilenlerdir. Bu nedenle de, başka bir bakış açısından mutlaka farklı olabilecektir.

Fakat *her durumda değişmeyecek olan şey, Kur'an insanının, negatif sıfat ve davranışlardan olabildiğince uzak, kontrollü; öte yandan müspet, yapıcı, kemale erdirici nitelik ve davranışlarla en üst düzeyde muttasıf olacağıdır.*

Tirmizî, *Sünen*, Tefsir, 49.

Buharî, *Sahîh*, İman, 6.

Buharî, *Sahîh*, Talâk, 23.

Toplum hâlinde yaşayan, farklı kabiliyet ve becerilere sahip, sağlık açısından, maddî-manevi imkânlar bakımından eşit olmayan insanları asgari hayat standardında birleştirmek ancak toplumsal dayanışmayla mümkündür.

Hz. Peygamber (s.a.s.)’in Hedeflediği İnsan Modeli

Prof. Dr. İsmail Hakkı ÜNAL
Din İşleri Yüksek Kurulu Üyesi

Giriş

Hz. Peygamber (s.a.s.)’in hedeflediği ve görmek istediği insan modelinin nasıl olduğunu anlayabilmek için öncelikle onun insan olarak karakterini ve bunu oluşturan niteliklerini bilmek gerekir. Bu konuda başta Kur’ân-ı Kerim olmak üzere, ashabının anlattıkları ve kendisinin sosyal ilişkileri yeterli ve net bir fikir vermektedir. Cenab-ı Hak, müminlere, Hz. Muhammed (s.a.s.)’e inanıp itaat etmelerini ve onu örnek almalarını emrederken,[56] itaat konusunda peygamberlik misyonuna, örnek gösterirken de ahlaki meziyetlerine dikkat çekmiştir. Örneğin, onun “yüce bir ahlak sahibi olduğu”[57]; “müminlere karşı şefkatli ve merhametli olduğu”[58]; “utangaç olduğu”[59]; “nazik ve yumuşak kalpli olduğu”[60] Kur’an’da ifade edilen vasıfları arasındadır. Peygamberlik öncesi hayatında da toplumu tarafından güvenilir kabul edilen ve daha sonra kendisine inanmayanlar tarafından bile hayatının hiçbir evresinde ahlaki zaafına işaret edilmeyen Allah Elçisi, bu örnek kişiliğiyle toplum üzerinde olumlu bir etki bırakmıştır. İşte onun bu ahlaki kişiliğini ve inanan-inanmayan herkese karşı gösterdiği ilkeli ve dürüst tutumunu örnekler üzerinden izlemek, nasıl bir insan modeli oluşturmak istediğinin ipuçlarını verecektir.

1. Doğruluk/Dürüstlük:

Hz. Peygamber’in en önemli vasıflarından birisi doğruluktu. Doğruluk âdeta onun karakteriydi. Özü-sözü, içi-dışı bir, olduğu gibi görünen, göründüğü gibi olan bir insandı. Riya (gösteriş), süm’a (gösteriş amacıyla duyurma), münafıklık gibi olumsuz nitelikler en sevmediği ve ashabını en çok uyardığı hususlardı. Cenab-ı Hakk’ın, “ey iman edenler! Allah’a karşı saygılı olun ve doğru söz söyleyin”[61] emrine imtisalen, kendisinden nasihat isteyen bir kimseye, “Allah’a inandım de, sonra da dosdoğru ol” öğüdünü vermişti.[62] “Emrolunduğun gibi dosdoğru ol”[63] ayetinin kendisini yaşlandırdığını söylerdi. Aldatanı kendinden saymayarak insanları kandırmayı şiddetle yasaklamıştı. Bu uyarıyı yapmaya sebep olan olayı Ebu Hureyre (r.a.) şöyle anlatıyor: “Resûlullah (s.a.s.) (pazar yerinde) bir yiyecek yığınının yanına vardı. Elini içine daldırınca parmakları ıslandı. Yiyecek sahibine “bu nedir?”diye sordu. Adam, “yağmur isabet etti ey Allah’ın Resûlü” diye cevap verdi. Allah Resûlü (s.a.s.): “İnsanların görmesi için bunu üste çıkartsan olmaz mıydı?” dedi ve ekledi. “Aldatan benden değildir.”[64] Aldatma konusunda çocuk-yetişkin ayrımı yapmayarak, kişiliğin oluşmaya başladığı çocukluk döneminin ne kadar önemli olduğunu bize hatırlatmış oldu. Allah Resûlü (s.a.s.), Abdullah b. Amr’ın evinde misafir iken, annesi, henüz küçük olan Abdullah’ı bir şey vermek üzere yanına çağırdı. Hz. Peygamber, çocuğa ne vermek istediğini sordu. Annesi hurma vereceğini söyledi. Bunun üzerine Hz. Peygamber, “eğer aldatıp bir şey vermeseydin sana bir yalan yazılmış olurdu”

buyurdu.[65] Müslümanın korkak veya cimri olabileceğini, ama asla yalancı olamayacağını söyleyerek,[66] yalan konusunda hiçbir mazeretin geçerli olmadığını vurgulamak istedi.

2. Sözünde Durmak:

Hz. Peygamber, Cenneti garanti eden altı ahlaki ilkeden bahsederken, "konuştuğunuzda doğru söyleyin, va'd ettiğinizde va'dinizi yerine getirin"[67] buyurarak doğrulukla beraber verilen sözde durmanın da ne kadar önemli olduğunu belirtmiştir. Ahlaki nitelikler sayılırken çoğumuzun ilk önce aklına gelen doğru sözlü olmak ve verdiği sözde durmak, ne yazık ki uygulamada fazla başarılı olamadığımız iki husustur. Bu zafiyet, Hz. Peygamber döneminde de görüldüğü için, Cenab-ı Hak müminleri şöyle uyarmıştır: "Ey iman edenler! Yapmayacağınız şeyleri niçin söylüyorsunuz? Yapmayacağınız şeyleri söylemeniz, Allah katında büyük gazaba sebep olan bir şeydir."[68]

Kişinin yapmayacağı şeyi söylemesi bir yönüyle yalan, diğer yönüyle sözünde durmamaktır. Yalanı büyük günahlardan sayan Allah Resûlü,[69] verdiği sözde durmayanlarla ilgili olarak da sert uyarılarda bulunmuş, bunların, Kıyamet gününde hasmı olarak saydığı üç grupdan biri olduğunu[70] bildirmiştir. Ayrıca, verdiği sözden cayan, anlaşmalarına riayet etmeyen kimseler için mahşer gününde bir bayrak kaldırılarak, "bu, sözünde durmayan falan oğlu filanın vefasızlığının alametidir" şeklinde teşhirde bulunulacağını haber vermiştir.[71]

Verdiği sözü yerine getirmek, müminin iman kalitesine işaret eden bir göstergedir. Onun için Cenab-ı Hak bunu muttakilerin özelliklerinden saymış[72], Allah Resûlü de bir hutbesinde, "Cahiliye dönemine ait anlaşmalara riayet edilmesi gerektiğini, çünkü müslüman olmanın, verilen sözlerin arkasında durmayı daha çok gerekli kıldığını" belirtmiştir.[73] Bu yüzden kendisi, müşriklerle yaptığı anlaşmalara sadık kalmış ve bu uğurda bazı fedakârlıklara katlanmayı da göze almıştır. Örneğin, Mekke'de Müslüman olduğu için hapse atılan ve Hudeybiye anlaşmasından sonra kaçarak Medine'ye iltica eden Ebu Basîr'in anlaşma gereği Kureyşlilerce geri istenmesi karşısında, "ey Ebu Basîr! Bu (müşrik) kavme senin de bildiğin gibi söz verdik. Dinimizde vefasızlığa yer yoktur. Allah sana ve seninle beraber olan Müslümanlara bir çıkış yolu gösterecektir"[74] diyerek onu müşriklere geri göndermek zorunda kalmıştır. Ebu Basîr kendisini götüren iki kişinin elinden kurtulmayı başarmış ve Hz. Peygamber'in onun hakkındaki temennisi gerçekleşmiştir. Hudeybiye anlaşmasından sonra, Kureyş heyetinin başkanı olan Süheyl b. Amr'ın oğlu Ebu Cendel de Müslüman olduğu için atıldığı hapisten kaçarak Müslümanlara sığınmışsa da Hz. Peygamber, anlaşma gereği onu da babasına iade etmek mecburiyetinde kalmıştır.[75]

Benzer bir olay, Kureyş'in Peygamberimize elçi olarak gönderdiği Ebu Rafi'in başından da geçmiştir. Kendi anlatımına göre Hz. Peygamber'i görür görmez kalbinde Müslüman olma arzusu beliren ve "ey Allah'ın Resûlü! Allah'a yemin olsun ki ben onlara asla dönmeyeceğim" diyen Ebu Rafi'ye Peygamberimiz; "ben anlaşmayı bozmam. Kimseyi de zorla alıkoymam. Sen şimdi dön. Şayet şu andaki duyguların orda da devam ederse geri gel" karşılığını vermiş, bunun üzerine

Mekke'ye dönen Ebu Rafi' daha sonra gelerek Müslüman olmuştur.[76] Sevgili Peygamberimizin bu uygulamalarından anlıyoruz ki, verilen sözün muhatabı düşman bile olsa buna riayet etmek Müslümanın ahlakındandır.

3. Güvenilirlik:

Hz. Peygamber güvenilir bir insandı. Gençliğinden itibaren bu özelliği herkes tarafından kabul edilmişti. 25 yaşlarında iken "el-emîn" sıfatıyla anılıyordu. 35 yaşlarında iken, Hacerü'l-Esved'in yerine konulması konusunda ihtilafa düşen ve Kâbe'ye ilk gelecek şahsa hakemlik yaptırmak üzerine anlaşan Mekkeliler, ilk olarak onun geldiğini görünce "el-emîn" geliyor diye sevinmişlerdi.[77] Mekkeliler kıymetli eşyalarını ona teslim ederler ve bu konuda tam bir güven duygusu içinde olurlardı. Hz. Peygamber en kritik zamanlarda bile emanete riayete ederdi. Hicret esnasında yanında bulunan emanetleri Hz. Ali'ye bırakmış ve ertesi gün sahiplerine vermesini istemişti. Hz. Peygamber, "kişinin kalbinde imanla küfrün, emanetle hıyanetin bir arada olamayacağını" bildirmiş,[78] Müslümanı, "insanların dilinden ve elinden salim olduğu, mümini ise, "insanların canları ve malları hususunda emin olduğu kimse"[79] olarak tarif etmiştir. "Komşusunun, kötülüklerinden emin olmadığı kimsenin cennete giremeyeceğini" buyurmuş,[80] "emanete (riayeti) olmayanın imanı olmayacağını"[81] bildirmiştir.

Allah'ın güzel isimlerinden biri olan "el-Mü'min", güven veren ve va'dine güvenilen bir yaratıcıyı bize tanıtır. O'na iman etmek, insanı bütün korkulardan emin kılar. Onun için mümin hem güven içindedir hem de başkasına güven verendir. Yani, Allah'a inanan mümin, aynı zamanda diğer insanların kendisine güven duydukları, mal, can ve namusları konusunda emin oldukları kimsedir. Bu, Allah'a imanla birlikte doğal olarak kazanılan ve ölene kadar müminden ayrılmaması gereken bir niteliktir. Nitekim, ümmeti olmakla şeref bulduğumuz yüce elçinin, dost-düşman herkes tarafından kabul edilen ayırt edici özelliği de onun, "Muhammedü'l-Emîn" (güvenilir Muhammed) olmasıdır.

4. Adalet:

Hz. Peygamber'in en önemli vasıflarından biri de adalettir. O, İslam'dan önce de bu vasfıyla bilinen ve Kâbe hakemliği başta olmak üzere anlaşmazlıklarda hakemliğine başvurulan bir insandı.[82] Adalet, Kur'ân-ı Kerim'de çok önem verilen bir ilke olduğu gibi[83] bizzat Hz. Peygamber'e de emredilen bir husustu.[84] O, hayatı boyunca adalet ilkesinden hiç ayrılmadı. Cenab-ı Hakk'ın, "adil olun"[85] "yakınlarınız bile olsa adaletten ayrılmayın"[86] emirlerine en başta uyan kendisi oldu. Onun için mal taksimi konusunda çocukları arasında ayrım yapan bir sahabiyi, "Allah'tan korkun ve çocuklarınız hakkında adil olun"[87] diyerek ikaz etti. Adaletin tam olarak sağlanabilmesi için, huzuruna davalı olarak gelen kimseleri kendisini etkileyecek ve yanıltacak şekilde hakikate aykırı beyanda bulunmamaları konusunda uyardı.[88] Hırsızlık yapan bir kadının cezasının uygulanmaması konusunda aracılık yapan Üsame b. Zeyd'e, "İsrailoğulları, şerefli biri çalsa bırakırlar, zayıf biri çalsa elini keserlerdi. Bunu yapan Fatıma olsaydı onun da elini keserdim"[89] diyerek adalet konusunda asla

taviz verilemeyeceğini gösterdi. Hz. Peygamber, karanlıkla, yani zulmetle aynı kökten gelen "zulmün, sahibi için kıyamet gününde kat kat karanlıklar olacağını" haber vermiştir.[90] Kendisine yöneltilen bir soruya cevaben, "en faziletli cihadın, zalim yöneticiye söylenen hak söz" olduğunu bildirmiştir.[91] "Kıyamet gününde insanların Allah'a en sevimlisi ve en yakınının âdil yönetici, en hoşlanmadığı ve azabının en çetinine maruz kalacak olanının da zalim yönetici"[92] olduğunu haber vermiştir. "Bir zalimi görüp de zulmüne engel olmayan insanları, Allah'ın umumi bir azaba maruz bırakacağı" uyarısında bulunmuştur.[93] Cahiliye asabiyetinin şiarı hâline gelen "zalim de olsa mazlum da olsa kardeşine yardım et" sözünün içeriğini, "zalime, zulmüne engel olarak yardım et" şekline dönüştürmüştür.[94] Evinden her çıktığında, "ey Rabbim! Ayağımın sürçmesinden, sapıtmaktan, zulmetmekten ve zulme uğramaktan, cahillik etmekten ve cahillikle itham olunmaktan sana sığınırım" duasıyla Allah'a iltica etmiştir.[95]

5. Sevgi:

"Siz iman etmedikçe Cennet'e giremezsiniz. Birbirinizi sevmedikçe de (tam) iman etmiş olmazsınız. Size, yaptığınız zaman birbirinizi sevmenizi sağlayacak bir şey önereyim mi? Aranızda selamı yayınız,"[96] buyuran Peygamber Efendimiz, sevgilerin açığa vurulmasını tavsiye ederek, sevgi ve mutluluğun paylaşılarak çoğalacağı gerçeğine de işaret etmiştir. Bir hadislerinde, "bir kimse kardeşini seviyorsa, sevdiğini o kimseye haber versin" buyurmuştur.[97] Enes b. Malik'in naklettiği bir hadise göre Hz. Peygamber'in huzuruna gelen birisi oradan ayrılmakta olan bir kişi için, "ya Resûlullah, ben bu adamı seviyorum" demiş, Hz. Peygamber'in, "bunu ona bildirdin mi?" sorusuna "hayır" cevabı verince, Peygamberimiz, "öyle ise bildir" buyurmuştur. Bunun üzerine adam, oradan ayrılan kişiye yetişerek, "ben seni Allah için seviyorum" demiş, o da, "beni uğrunda sevdiğin Allah da seni sevsin" diye dua etmiştir.[98]

Sevginin Allah için olması, kişiyi, herhangi bir dünyevi çıkar beklentisi için değil, Allah katında sevilmeye layık niteliklere sahip olduğu için sevmek anlamını taşır. Bir kimseye buğz etmek, yani onu sevmemek de ancak Allah için olabilir. Böylece, sevgi ve nefretimizin ölçüsü kişiden kişiye ve günden güne değişen göreceli değerler yerine, hiçbir zaman değişmeyecek sağlam bir ilkeye bağlanmış olur. Bu ilke İslam Kültüründe "el-hubbu lillah ve'l-buğzu lillah" (Allah için sevgi, Allah için nefret) şeklinde formule edilmiştir. Bunun kaynağı, "kim Allah için sever, Allah için buğz eder, Allah için verir, Allah için men ederse imanı olgunluğa ermiştir" hadisidir.[99] Bu hadis aynı zamanda, Müslümanın, hemcinsleriyle ilişkisinde sadece nefsani duygularla hareket etmesine mani olan bir çerçeve oluşturmaktadır.

Bütün aşırılıklarda olduğu gibi, sevgi ve nefrette aşırıya gitmek de hoş karşılanmamıştır. Hz. Ali (r.a.)'ye atfedilen şu söz, bunu çok güzel ifade etmektedir: "Sevdiğini dengeli sev, gün gelir düşmanın olur, kızdığına dengeli kız, gün gelir dostun olur"[100] Allah için sevmek, Allah için buğz etmek, kendimizin olduğu gibi başkalarının da iyiliğini ve hayrını dilemek, bize bulaşmasını istemediğimiz kötülükleri başkasına da reva görmemek sevgili

Peygamberimizin bize öğrettiği yüce ahlaki erdemlerdir.

6. Tevâzu:

Allah Resûlü (s.a.s), alçak gönüllü bir insandı. “Kim Müslüman kardeşine alçak gönüllü davranırsa Allah onu yüceltir. Kim de Müslüman kardeşine üstünlük taslamaya kalkarsa Allah onu alçaltır”[101] buyurarak ashabını kibir ve gururdan uzak durmaya davet ederdi. Sevgili Peygamberimiz ömrü boyunca sade ve gösterişten uzak bir hayat sürmüştür. Daha iyi imkânlara sahip bulunduğu Medine döneminde bile bu mütevazı yaşantısında bir değişiklik olmamıştır. Onun günlük yaşantısını merak edenlere Hz. Aişe (r.a.) şöyle cevap vermiştir: “O da diğer insanlar gibi bir insandı. Sizden birinizin ailesi için yaptığı şeyleri o da yapar, ayakkabısını tamir eder, elbisesini diker, koyununu sağar, kendi işini görürdü.”[102] Sürekli Hz. Peygamber’in yanında bulunan Enes b. Malik de şöyle demektedir: “ Medineli bir cariye (genç kız), bir ihtiyacı için Resûlullah (s.a.s.)’ın elinden tutup onu götürse, istediği yere gidene kadar Allah’ın Resûlü onun elini bırakmazdı.”[103] Kendisiyle konuşan birinin korkudan titrediğini gören Hz. Peygamber ona şöyle demişti: “Sakin ol! Ben bir kral değilim, kurutulmuş et yiyen bir kadının oğluyum.”[104] Bir defasında Hz. Peygamber, Hristiyan olan Adiy b. Hatim’i evine götürürken, kendisini durdurup sıkıntısını anlatan yaşlı bir kadının derdini uzun süre dinler. Eve vardıklarında içi lif dolu deri minderini misafire verip kendisi yere oturur. Onun bu davranışını gören Adiyy, “vallahi bu bir kral değildir” değerlendirmesini yapar ve sonunda Müslüman olur.[105]

7. Nezaket:

Hz. Peygamber, nezaketiyle bilinen bir insandı. Kur’ân-ı Kerim, “onun insanlara yumuşak davrandığını, katı ve sert kalpli biri olsaydı etrafındakilerin dağılıp gideceğini”[106] bildirmiştir. Kazâ umresinde müşriklerin verdiği üç günlük süre dolduğunda, bunu kendisine hatırlatan Mekkelilere kızan Sa’d b. Ubâde’ye Hz. Peygamber, “konak yerinde bizi ziyarete gelenleri incitme” buyurarak ashabına hareket emri vermiştir.[107] İnsanları toplum içinde rencide etmemek için onları doğrudan muhatap almaz, uyarısını dolaylı yoldan yapardı. Hz. Aişe (r.a.)’nin bildirdiğine göre, “Allah Resûlü (s.a.s.)’ne, bir kimseyle ilgili bir şey (şikayet) ulaştığında, ‘falancaya ne oluyor da böyle söylüyor’ demez, ‘bazı kimselere ne oluyor da böyle söylüyorlar’ derdi.”[108] Hz. Aişe (r.a.)’nin naklettiği bu sünnet, sevgili Peygamberimizin insanlar arası ilişkilerde dikkat edilmesi gereken önemli bir kuralı, yani, bir kimsenin kusurunu herkesin içinde yüzüne vurmama nezaketini ifade etmektedir.

Hz. Peygamber’in dinî hayatla ilgili olduğu gibi, sosyal hayatla ilgili pek çok tavır, tutum ve davranışı da, onu yakînen takip eden ashabı tarafından bize aktarılmıştır. Örneğin, Hz. Hüseyin, babası Hz. Ali (r.a.)’ye, meclisinde bulunan arkadaşlarına karşı Hz. Peygamber’in nasıl davrandığını sorduğunda şu cevabı almıştır: “Allah Resûlü (s.a.s.) her zaman güler yüzlü, yumuşak huylu ve alçak gönüllü idi. Asla kaba, katı kalpli, şarlatan, kötü sözlü, cedelci, kusur bulucu, değildi. Arzu etmediği şeyleri görmezlikten gelir, kendisinden beklentisi olan kimseleri hayal kırıklığına uğratmaz ve onları isteklerinden mahrum bırakmazdı.

Kendini üç şeyden uzak tutardı: Tartışma, boşboğazlık ve mâlâya'nî. İnsanlara karşı da şu üç şeyden sakınırdı: Hiç kimseyi kötülemez, ayıplamaz, gizliliklerine vakıf olmak istemezdi. Sâdece sevabını umduğu (yararlı bulduğu) konularda konuşurdu. Hz. Peygamber konuşurken, meclisinde bulunan dinleyiciler, başlarının üzerine kuş konmuşçasına hiç kımıldamadan kulak kesilirlerdi. Sustuğunda ise onlar konuşur fakat huzurunda hiç çekişmezlerdi. Bir kimse konuşunca sonuna kadar hepsi onu dinlerdi. Hz. Peygamber'in yanında, onların hepsinin sözü, ilk önce konuşanın sözü gibi ilgi görürdü. Ashabın güldüklerine o da güler, onların şaşırdığı şeylere o da hayret ederdi. Yanına gelen gariblerin (bedevilerin) kaba saba konuşmaları ile pervasız sorularına/isteklerine sabrederdi. "Bir isteği olan ihtiyaç sahibini gördüğünüzde talebini karşılayın" buyururdu. Sadece, yapılan iyiliğe denk düşen övgüyü kabul eder ve haddi aşmadığı sürece hiç kimsenin sözünü kesmezdi. Aksi hâlde onu men ederek veya oradan kalkarak sözüne engel olurdu."[109]

Sevgili Peygamberimiz, her konuda sergilediği bu yumuşak ve nazik tavrını yerine göre düşmanına bile göstermiştir. Bir gün yanına gelen bir Yahudi heyeti, selam veriyormuş gibi yaparak "es-sâmu aleyküm" (ölüm üzerinize olsun) deyince, yanında bulunan Hz. Aişe (r.a.), "ve aleykümü's-sâmu ve'l-la'netü" (ölüm ve lanet sizin üzerinize olsun) diyerek karşılık vermiş, bunun üzerine Allah Resûlü "yavaş ol ey Aişe! Allah her şeyde rıfkı (yumuşaklığı) sever" diyerek müdahale etmiştir. "Dediklerini duymadın mı yâ Resûlallah?" diyen Hz. Aişe'ye Allah Resûlü, " ben de onlara, "ve aleyküm (size de) dedim" buyurmuştur.[110]

8. Sabır:

Peygamber Efendimizin, İslam'a davet yolunda karşılaştığı güçlük ve sıkıntılara karşı gösterdiği sabır ve metanet, müminlerin, musibetler konusunda nasıl bir tavır takınmaları gerektiğine güzel bir örnektir. Bilindiği gibi Mekke döneminde, müşriklerin amansız baskılarına, ekonomik ve sosyal ambargolarına, öldürme teşebbüslerine karşı bir avuç müminle sabredip direnen ve bu arada gerekli tedbirleri de alarak düşmanlarının hesaplarını boşa çıkaran sevgili Peygamberimiz, daha sonra muzaffer bir komutan olarak Mekke'ye girdiğinde, kendisine ve arkadaşlarına yapılanların intikamını almaya kalkışmamış, çektiği acıları, başkalarına acı çektirerek telafi etmemiştir. O kendisini taşlayıp elini yüzünü kan içinde bırakanlara bile, bir yandan yüzündeki kanı silerken, diğer yandan, "ya rabbî! Kavmimi bağışla, çünkü onlar bilmiyorlar"[111] diyerek hayır duada bulunmuştur.

Hastalık ve ölüm gibi İnsanın başına gelebilecek doğal musibetler karşısında Hz. Peygamber'in takındığı tavır da, bir yandan onun insani ve duygusal yönünü ortaya koyarken, diğer yandan, böyle durumlarda izlenmesi gereken dengeli tutuma işaret etmektedir. Oğlu İbrahim'in ölümüne ağladığında kendisine şaşıranlara verdiği şu cevap bunu çok güzel ortaya koymaktadır: "Göz ağlar, kalp üzülür. Biz Rabbimizi gazablandıracak bir söz söylemeyiz. Eğer ölüm, doğru söyleyen (Allah'ın) herkesi kapsayan bir va'di olmasaydı ve arkada kalan, önden gidene kavuşmayacak olsaydı ey İbrahim, biz şu andakinden çok daha büyük bir üzüntü duyacaktık. Biz senin için çok hüzünlüyüz."[112] Peygamber Efendimiz,

musibete maruz kalan müminleri teselli eder, bu meyanda sık sık hasta ziyaretine giderdi. Bir gün hasta bir bedeviyi ziyaretinde teselli kabilinden, “zararı yok (aldırma), inşallah hataların için temizleyici olur” deyince, hastalığının şiddetinden bunalan bedevi, “ temizler diyorsun ama hiç de öyle değil. Bilakis o, düşkün bir ihtiyarın üzerinde kaynayıp duran, kabirleri ziyaret ettiren bir hummâdır” karşılığını verdi. Hastanın sıkıntılı durumunu gören Peygamberimiz, “peki, öyle olsun” buyurdu.[113] Bir gün, kabir başında ağlamakta olan bir kadının yanına uğrayan Peygamber Efendimiz, “Allah’tan kork ve sabret” deyince, onu tanımayan kadın, “git başımdan, sen benim musibetimi tatmadın” karşılığını verdi. Daha sonra onun Allah’ın elçisi olduğu kendisine hatırlatılınca büyük bir üzüntüyle kendisinden özür dileyen kadına Peygamberimiz, “sabır, musibetin ilk darbesinde (başa geldiği ilk anda) yapılan sabırdır”[114] diyerek, acının tazeliğini koruduğu anda gösterilecek sabrın önemine işaret etmiştir. Böylece sevgili Peygamberimiz bir yandan, sıkıntıya maruz kalmış kimseleri teselli edip onların acılarını paylaşmanın insani bir görev olduğunu hatırlatırken, diğer yandan o felaketi yaşayanların gösterebilecekleri doğal tepkilerin anlayışla karşılanması gerektiğini öğretmiştir.

Peygamber Efendimiz, musibetler karşısında, Cahiliyye insanının takındığı yanlış tavır konusunda da ashabını uyarmış, örneğin, kadınlardan bîat alırken, “bir musibet karşısında, yüzlerini döğüp tırmalamamaları, feryadu figan etmemeleri, yakalarını bağırlarını yırtmamaları ve saçlarını başlarını yolup dağıtmamaları” hususunda söz almıştır.[115] O, bunun yerine Kur’an’ın emri olan sabrı ve Allah’a teslimiyeti tavsiye etmiştir. Çünkü Allah, “sabredenlerin, başlarına bir musibet geldiğinde ‘biz Allah’a aidiz ve yine O’na döneceğiz’ (innâ lillâh ve innâ ileyhi râciûn) dediklerini”[116] haber vermektedir. Allah Resûlü de bir hadislerinde, “müminin işine şaşılır. Çünkü onun bütün işleri hayırdır ve bu sadece mümine özgüdür. Kendisine bir varlık (nimet) isabet ederse şükreder, bu onun için hayr olur, bir zarar isabet ederse sabreder, bu da onu için hayr olur.”[117] buyurarak, Allah’tan gelene şükür, sabır ve teslimiyetin müminin özelliği olduğunu vurgulamıştır.

9. Kardeşlik:

Hz. Peygamber Allah’ın kullarının kardeş olmasını ister,[118] sevdiğini Allah için sever, sevmediğine de Allah için buğz ederdi.[119] Allah için sevmek, hiçbir karşılık ve çıkar beklemeden sevmektir. Bunun için de kardeş olmak yeterlidir. Bu kardeşlik sadece nesep kardeşliğini değil, ondan daha kapsamlı ve hatta daha öncelikli olan din kardeşliğini de içerir. Onun için Cenab-ı Hak, “müminler ancak kardeştirler. Öyleyse kardeşlerinizin arasını düzeltin. Allah’a karşı gelmekten sakının ki merhamet olunasınız”[120] buyurmuştur. Öncelikle müminler arasında olması gereken bu kardeşliğin, karşılıklı iyi ilişkiler sayesinde bütün insanlığı kapsayacak bir çerçeveye ulaşmasına engel bir durum da yoktur. Nasıl ki peygamberlerin davetine muhatap bütün bir insanlık içinden bu davete icabet edenler birbirlerinin din kardeşleri iseler, davete muhatap olan geri kalan kesim de bu kardeşliğe aday olanlardır. Âlemlere rahmet olarak gönderilen sevgili peygamberimizin merhamet kanatları nasıl bütün bir insanlığı kuşatacak

genişlikte ise, onun ümmeti olan bizlerin de, insan olarak kapımızı çalan herkese açabileceğimiz bir gönlümüz olmalıdır. ,

Gerçek kardeşlik ancak karşılıksız sevgiyle, diğer bir ifadeyle Allah için sevmekle mümkündür. Onun için, karşılıksız sevgide, mesela, karşımızdakini, bizim gibi düşünen, bizim gibi anlayan, bizim gibi yapan, bizim gibi yaşayan biri olduğu takdirde sevmek ve kardeş kabul etmek gibi bir anlayışın yeri yoktur. Mümin olduğunu bildiğimiz kimselerin özel hayatına karışmak, günah ve sevaplarının çetelesini tutmak yoktur. Sadece, kardeşlik hukukundan kaynaklanan iyiliği tavsiye ve kötülükten sakındırma görevi vardır.[121] Bu kardeşlikte, kimin iyi Müslüman olup olmadığını yargılamak yerine, herkesin hesabını Allah'a havale etmek vardır. Bu kardeşlikte, sevgimizi sevdiğimiz kişiye izhar etmek vardır.[122] Bu kardeşlikte, iyilik ve takvada yardımlaşma, kötülük ve düşmanlıkta yardımlaşmama vardır.[123] Bu kardeşlikte zulüm ve kötülük yok, yardımlaşma, dayanışma, kişisel kusurları örtme[124] ve kardeşini küçük görmeme[125] vardır. Bu kardeşlikte, ilişkiyi kesme, birbirine sırt çevirme, kin tutma, hased etme, küs durma yoktur.[126] Bu kardeşlikte, suizan, tecessüs ve gıybet yoktur.[127] Velhasıl bu kardeşlikte, "iman etmedikçe cennete giremezsiniz, birbirinizi sevmedikçe de (tam) iman etmiş olmazsınız" buyuran ve sevginin formülü olarak da selamın yayılmasını tavsiye eden[128] Allah Resûlü'nün mührü vardır.

10. Merhamet:

Rahman ve Rahîm olan Allah, bu yüce sıfatlarından sadece insanları değil, diğer canlıları da nasiplendirmiştir. Hz. Peygamber'in ifadesiyle "rahmetini yüz parçaya ayıran Yüce Yaratıcı, doksan dokuzunu yanında tutarken birini yeryüzüne göndermiş, bütün yaratıklar bu yüzde birlik kısımla birbirlerine merhamet etmişlerdir. (Yavrusunu emzirirken) ona dokunmasın diye ayağını kaldıran kısrak da bunun içindedir."[129] Can sahibi her varlığın yavrularına şefkat göstermesi, her türlü tehlikeye karşı onları can pahasına koruması ancak merhamet duygusunun eseridir. Susuz kalan bir köpeğe, kendi susuzluğunu hatırlayarak su veren kişi de, onu yaratan Rahman'ın bahşettiği merhamet sıfatıyla donanımlı olduğu için fıtratına uygun hareket etmiştir. Farkında olmasak da, her işimize "Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla" başlarken, âdeta, insanlarla ve diğer varlıklarla bir merhamet ilişkisi kuracağımızın sözünü vermiş oluyoruz.

"Merhamet etmeyene merhamet olunmaz"[130] buyuran sevgili Peygamberimiz, birçok hadislerinde, sadece insanlara değil, hayvanlara karşı da merhametli olmamızı emretmiştir. Bir hadiste, nasıl, susuz köpeği sulayan bir kişinin günahlarının bağışlandığını bildirmişse, başka bir hadiste de bir kediyi hapsedip aç bırakarak ölümüne sebep olan bir kadının cehennemlik olduğunu haber vermiştir.[131] Canlı hayvanların hedef taliminde kullanılmasını yasaklayan Allah Resûlü[132] hayvanlara işaret konulurken aşırı gidilmesini de hoş görmemiştir.[133] Bir sefer esnasında, iki serçe yavrusunu yuvalarından alan arkadaşlarına kızmış ve yavruların, onları arayan annelerinin yanına konulmasını istemiştir. Bir karınca yuvasını yakan kişileri de, "ateşle cezalandırmak, ateşin Rabbinden

başkasına yakışmaz” diyerek uyarmıştır.[134]

Mümin her davranışında, hatta en acımasız görünen eylemlerinde bile merhameti elden bırakmamak zorundadır. Onun için, düşmanına bile, onun tecavüzü kadar karşılık verecek[135], hiçbir zaman haddi aşmayacaktır.[136] Hangi durumda olursa olsun işkenceye başvurmayacaktır.[137] İbadet amacıyla ve muhtaçlara yardım kastıyla kestiği kurbanını en kolay ve zahmetsiz biçimde kesecek, imkân ölçüsünde, şoklama ve uyuşturma gibi yeni tekniklere başvurma yolunu arayacaktır. Amaç, acıyı ve sıkıntıyı artırmak değil en kısa ve zahmetsiz yoldan istenilen hedefe ulaşmaktır. Velhasıl bu dünyada kendi hizmetine ve kullanımına sunulan her şeyin, hesabı sorulacak bir emanet olduğu bilincinde olan Müslüman, bilerek karıncayı bile incitmeyecek bir hayat tarzını benimsemek durumundadır. Bilmeden verdiği zarardan dolayı duasında, “tuyûr (kuşlar), huşûr (haşerât), hayvânât hakkı için” Allah’tan af dileme duyarlılığına sahip bir mümin, ne kimseyi incitecek, ne de kimseden incinecektir.

11. Diğergâmlık:

Hz. Peygamber (s.a.s), **“Sizden biriniz, kendisi için arzu edip istediği şeyi kardeşi için de istemedikçe iman etmiş olmaz.”**[138] buyurarak, bencilliğin imanla bağdaşmayan kötü bir nitelik olduğunu belirtmiştir. Sevgili Peygamberimiz, insanın, kendisi için isteyebileceği bütün güzellikleri ve hayırları kardeşi için de peşinen dilemeyi, kendisinin sakınıp çekindiği bütün kötülüklerden onun da uzak olmasını arzu etmeyi imanın bir gereği sayarak, “kendisi” ve “başkası” ayrımını adeta ortadan kaldırmıştır. Onun bu öğretisi, Mekke’den Medine’ye hicret sonrasında Ensar’ın muhacirlere gösterdiği davranış biçimiyle somutlaşmış ve Cenab-ı Hakk’ın övgüsüne mazhar olan bu tutum[139], “gerektiğinde başkasını kendisine tercih etme anlayışı” (îsâru’n-nefs) olarak İslam ahlakının zirvesini oluşturmuştur.

Müminleri, bazen bir binanın tuğlaları[140] bazen bir bedenin uzuvları[141]gibi niteleyen Peygamberimiz, onları, birbirlerine destek veren, birbirlerinin dertleriyle dertlenen duyarlı bir toplum hâline getirmeyi amaçlamıştır. Hodgamlık (bencillik) yerine diğergâmlığı (başkalarını düşünmeyi), israf ve cimrilik yerine infak ve tasadduku, kabile asabiyeti yerine İslam kardeşliği ve dayanışmasını ikame ederek, karşılıklı sevgi, saygı ve yardımlaşmanın egemen olduğu bir ümmet oluşturmak istemiştir. Kur’an’ın ifadesiyle bu ümmet, “Allah’a iman eden, birbirlerine iyiliği tavsiye eden, kötülükten sakındıran, insanlık için çıkarılmış hayırlı bir ümmettir.”[142]

12. Yardımlaşma:

Bir kudsî hadiste Yüce Allah’ın, aç, susuz ve hasta kullarına yardım yapmayan birini, “ey kulum ben açtım, niye doyurmadın, susuzdum, niye su vermedin, hastaydım niye ziyaretime gelmedin?” şeklinde sorguladığı anlatılır.[143] Bu hadisten, Yüce Yaratıcının, muhtaç kullarına yapılan iyiliği, adeta kendisine yapılmışçasına önemsediği ve bu düzeyde değerlendirdiği anlaşılmaktadır. Böyle bir anlatıma Kur’ân-ı Kerim’de, ihtiyaç sahiplerine; başa kakmadan, faiz almadan, ödeme konusunda sıkıştırmadan verilen, hatta ödeyemeyecek duruma düşenlere

sadaka niyetiyle bağışlanan borç anlamındaki “karz-ı hasen” (güzel borç) le ilgili ayetlerde de rastlıyoruz. Örneğin, “eğer siz Allah’a güzel bir borç verirseniz, Allah onu size kat kat öder ve sizi bağışlar. Allah, şükrün karşılığını verendir, halîmdir.”[144] ayetinde, “Allah’a borç verme” ifadesi nasıl mecazen kullanılmışsa, hadiste yer alan, Allah’ı ziyaret etmek, O’na yiyecek ve su vermek ifadeleri de mecazen kullanılmış ve bu kullanım, sözün muhatap üzerindeki etkisini artırmıştır.

Yardımlaşma, yoksula, muhtaca destek olma konusundaki ayetlerin ve ilgili nebevî tavsiyelerin çokluğu dikkate alınırsa İslam’ın bir yardımlaşma ve dayanışma dini olduğunu söylemek mümkündür. Toplum hâlinde yaşayan, farklı kabiliyet ve becerilere sahip, sağlık açısından, maddî-manevi imkânlar bakımından eşit olmayan insanları asgari hayat standardında birleştirmek ancak toplumsal dayanışmayla mümkündür. Günümüzde, büyük ölçüde devletlerin üstlendiği bu görev, İslam’ın geldiği dönemde daha çok toplumsal bir sorumluluk kabul edildiği için Müslüman bireyler bu konuda teşvik edilmiş, hatta bu tür görevler dinî bir vecibe olarak kabul edilmiştir. Örneğin, Mekke döneminde, zenginin malında fakirin hakkı olduğunu bildiren[145] sadaka vermeyi ve infak etmeyi teşvik eden ayetlerden[146] sonra, artık Müslümanların bir şehir devletine kavuştuğu Medine döneminde, zekatın, ödenmesi gereken ve devlet eliyle toplanan bir vergiye dönüştüğü görülmekte[147] dağıtılacağı sınıflar arasında bunu toplayan görevliler de sayılmaktadır.[148] Sevgili Peygamberimiz de İslam’ın beş temel üzerine bina edildiğini ifade etikleri hadislerinde [149] zekatı bu temellerden biri saymış ve Müslümanlar, İslam’ın beş şartı olarak bilinen bu vecibelerden biri olan zekata ayrı bir önem vermişlerdir. Hz. Peygamber’in vefatından sonra, diğer dinî görevleri kabul ettikleri hâlde zekat vermek istemeyen Arap kabileleri üzerine ordu göndermeye niyetlenen Hz. Ebubekir’in sert tutumu, toplumsal yardımlaşmayla ilgili kaçınılmaz görevlerin tamamen kişilerin arzusuna bırakılamayacak kadar önemli olduğunu göstermektedir. Nitekim günümüzün modern devletleri de vergiyi, “özel bir karşılığı olmayan hukûkî zorunlu ödeme” olarak kabul etmekte, bundan kaçınanlara cezai yaptırımlar uygulamaktadır. Her işinde Allah’ın hoşnutluğunu esas alan Müslüman, resmî bir talimat ve yaptırım olup olmadığına bakmaksızın “gerçek iyiliğe” ulaşmanın gereği olarak, sevdiği şeylerden infak etmeyi[150] isteyeni geri çevirmemeyi[151] aç olan komşusunu doyurmayı[152] dinî, ahlakî ve vicdanî bir görev kabul etmiştir.

13. Hoşgörü:

Hz. Peygamber’in hayatında ilke edindiği özelliklerden birisi de insanlara hoşgörülü davranmak ve kolaylık yönünü tercih etmektir. Ebu Hureyre (r.a.)’den nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.s.) mescidde otururken bir bedevi içeri girdi. İki rekat namaz kıldı. Namazı bitirdikten sonra, “ey Allah’ım! Bana ve Muhammed’e merhamet eyle, bizden başka kimseye merhamet etme” dedi. Allah Resûlü ona döndü ve “geniş olanı daralttın” buyurdu. Fazla geçmeden bedevi mescidde küçük abdest bozdu. İnsanlar öfkelenerek ona doğru koştular. Hz. Peygamber, “üzerine bir kova su dökün” dedi ve şöyle devam etti: “Siz

kolaylaştırıcı olarak gönderildiniz, zorlaştırıcı olarak değil."[153] Abdurrezzak (ö.211)'ın **Musannef**'inde[154] yer alan bu rivayetin başka bir tarîkına göre bedevi, mescidde küçük su dökme işine namazdan önce teşebbüs etmiş, ashabın üzerine yürüyüp azarlaması üzerine de Hz. Peygamber yukarıdaki uyarıda bulunmuştur. Daha sonra Allah Resûlü'nün arkasında namaza duran bedevi, ona ve kendisine tahsis ettiği duasını namaz içinde yapmış, böylece, cemaatın hışmından kendisini koruyan Hz. Peygamber'e bir nevi teşekkür etmiştir.

Bir yönüyle Hz. Peygamber ve ashabının yaşadığı doğal ortamı ve sosyal yapıyı bize yansıtan bu hadisle verilmek istenen asıl mesaj İslam'ın kolaylık ve müsamaha anlayışıdır. İslam'ı yeni öğrenen bir bedevinin (köylü arap), tabanı henüz toprak ve çakıl olan mescidin bir köşesine bevl etmesi de, onun bu hareketine öfkelenip üzerine yürüyen diğer ashabın davranışı da kendi doğallığı içerisinde normal görünmektedir. Ancak, bu vesileyle Allah Resûlü'nün arkadaşlarına vermek istediği önemli bir mesaj vardır. O da, asıl olanın, işleri zorlaştırmak değil kolaylaştırmak, kördüğüm hâline getirmek değil çözmek, insanları soğutup uzaklaştırmak değil sevdirip yaklaştırmak, olayların üzerine soğukkanlı bir şekilde gitmek ve insanlara bilmediklerini öğretmek olduğudur. Nitekim bu hadisin başka bir varyantında geçen "öğretin, kolaylaştırın, zorlaştırmayın"[155] uyarısı da buna işaret etmektedir.

Sevgili Peygamberimizin bu yaklaşımı, insanlara tebliğ ettiği ilahi öğretinin bir açılımı mahiyetindedir. Bilindiği gibi Cenab-ı Hak, oruç ibadetinden bahsettiği ayetlerde, hasta ve yolcu olanların oruçlarını erteleyebileceklerini bildirdikten sonra, "Allah size kolaylık diler, zorluk dilemez"[156] buyurmuştur. Hac sûresinin 78. ayetinde de, "...O sizi seçti ve dinde üzerinize hiçbir güçlük yüklemedi..." buyurmaktadır. Fetih sûresinin savaştan bahseden ayetlerinde ise "â'mâya, topala ve hastaya güçlük olmadığı"[157] vurgulanarak bunların savaşa katılmak zorunda olmadıkları belirtilmiştir. "Bir kimseyi ancak gücünün yettiği şeyle sorumlu kılan"[158], "unutur veya hata edersek bizi sorumlu tutma, bize güç yetiremeyeceğimiz yük yükleme"[159] duasını öğreten bir Yaratıcının hiçbir buyruğunda zorluğa ve zorlamaya yer olmayacağı aşikârdır.

İnsanlara dünya ve ahiret mutluluğu vadeden, inanıp inanmama tercihini onlara bırakan[160] ve "dinde zorlama olmayacağını" bildiren[161] bir dinin, müntesiplerini zora ve sıkıntıya sokacağı düşünülemez. Bununla, insanî ve İslamî erdemlerin hayata geçirilişinde karşılaşılan nefsani zorlukların kastedildiği sanılmamalıdır. Bu hadis bağlamında söz konusu olan şey, zorlaştırmadır. Yaptığı işin yanlışlığını bilmeyen bir bedeviyi dövüp kapı dışarı atmak, muhtemelen onun hatasını görmesini zorlaştıracak, belki de İslam'a olan ilgi ve sevgisini azaltacaktır. Onun için sevgili Peygamberimiz, "kolaylaştırınız, zorlaştırmayınız" talimatı öncesinde "öğretiniz" uyarısını eklemiş, bedeviye de, oranın namaz için yapılmış bir mekân olduğunu ve oraya bevledilemeyeceğini söylemiştir.[162]

Bu bağlamda üzerinde durulması gereken diğer bir husus da bizatihi dinin zorlaştırılmasıdır. Dinin koyucusu ve uygulayıcısı, dînî hayatta herhangi bir zorluk öngörmemişken, bazı insanlar daha dindarâne bir hayat adına çeşitli ibadetler ihdas etmişler ve adeta dini sadece birtakım ritüellerden ibaret bir olguya indirgemişlerdir. Hâlbuki Hz. Peygamber'in şu hadisi, işi bu kadar

abartarak dini yaşanmaz hâle getirenlere bir uyarı niteliğindedir: “Bu din kolaylık dinidir. Onu zorlaştırmak isteyene mutlaka galebe çalar. Orta yolu tutun. (istenilen hedefe) yaklaşmaya çalışın. Müjdeleyin (sevindirin). Sabah, akşam ve gece ibadetlerini (beş vakit namazı) yerine getirmek için/getirerek Allah’ın yardımını isteyin.”[163] Allah Resûlü, günah olmadığı sürece muhayyer bırakıldığı iki şey arasından en kolay olanını seçerdi.[164] Ashabından birini bir işe görevlendirirken ona, “müjdeleyin, nefret ettirmeyin, kolaylaştırın zorlaştırmayın”[165] talimatını verirdi. Onun yaptığı ibadetleri yeterli görmeyip daha fazlasını yapmaya çalışanları, “ben, içinizde Allahtan en çok korkan ve ona en çok saygı duyanım”[166] diyerek kendi yolundan ayrılmamaları konusunda uyarırdı. Bir mağarada gördüğü dünyadan el etek çekmiş bir keşişe özenip onun gibi yaşamak için izin isteyen bir sahabiye, İslam’da ruhbanlığın olmadığına telmihen “ben Yahudilik ve Hristiyanlıkla değil müsamahakar hanif (tevhid) diniyle gönderildim”[167] karşılığını vermişti. Âlemlere rahmet olarak gönderilen Allah elçisi, bu engin rahmetinin bir gereği olarak “hoş görülü ol ki sana da hoşgörülü olunsun”[168] buyurarak, işleri zorlaştırmanın ve keyfi olarak insanları zora sokmanın Yaratıcının muradına aykırı olduğunu bizlere öğretmiş ve her alanda olduğu gibi dinî hayatta da aşırılıklardan uzak dengeli bir hayat sürmemizi arzu etmiştir.

Hz. Peygamber’in hoşgörüsü farklı din ve inanç mensupları için de geçerlidir. Onun hoş görmediği şeyler, haksızlık, zulüm, kötülük ve ahlaksızlıktır. Bunun dışında insanların farklı inanç ve yaşayış tarzları İslam Dininin, dolayısıyla, bu dini insanlığa tebliğ eden Hz. Peygamber’in müdahale alanına girmez. Ebu Hureyre (r.a.)’nin naklettiğine göre, kendisine tokat atan bir Müslümanı, “ben sizin güvenceniz altındayım” diye Hz. Peygamber’e şikayet eden Yahudiyi peygamberimiz haklı bulmuş ve Müslümanı uyarmıştır.[169] Hz. Peygamber, Medine halkının takriben yarısını oluşturan Yahudilere karşı hoşgörülü davranmış, kendisine İlahi emir gelmeyen bazı konularda onların kutsal kitabı olan Tevrat’a uymuştur. Başlangıçta, namazlarda onların kıblesi olan Beytü’l-Makdis’e yönelmiş, Müslümanların, onların kestiklerini yemelerine ve iffetli kadınlarıyla evlenmelerine izin vermiştir. Hz. Peygamber Medine’de Yahudilerin eğitim-öğretim yeri olan Beytu’l-Midras’a dokunmamış, zaman zaman oraya giderek onları İslam’a davet etmiş, bazen de ölçüsüz davranışları sebebiyle onları uyarmıştır. Hz. Peygamber, Necranlı Hristiyanları Mescidinde ağırlayıp onların kendisiyle tartışmalarına izin vermiş, bazı sahabilerin engel olmak istemesine rağmen, ibadetlerini orada yapmalarını sağlamış, imkânı ve gücü olduğu hâlde onları alıkoymayıp yurtlarına gitmelerine müsaade etmiştir.

14. Sorumluluk:

“Hepiniz çobansınız ve hepiniz elinizin altındakilerden sorumlusunuz. Yönetici bir çobandır. Erkek, aile halkının çobanıdır. Kadın, kocasının evi ve çocukları için çobandır. Hepiniz çobansınız ve hepiniz çobanlık yaptıklarınızdan sorumlusunuz.” [170] buyuran Hz. Peygamber, bulunduğu konum ne olursa olsun herkesin yaptığı işten sorumlu olduğunu bildirmiştir.

Yerlerin ve göklerin taşımayı kabul etmediği emaneti yüklenen insanoğlu[171]

her şeyden önce Allah'a karşı sorumludur. "Her nefis kazandığına karşılık bir rehindir"[172] ayeti gereğince, herkes söz ve eylemlerinin, tutum ve davranışlarının hesabını büyük mahkemede Yüce Yaratıcıya verecektir. "Kendilerine elçi gönderilenleri sorgulayacağımız gibi, gönderilen elçileri de sorgulayacağız"[173] ayeti bu hesaptan Peygamberlerin de istisna edilmediğini göstermektedir.

Büyük mahkemedeki hesabı verebilmek için, imtihan dünyasındaki sorumlulukları yerine getirmek gerekir. Bu da insanın başta kendisi, ailesi ve yakınları olmak üzere bütün insanlara ve doğal çevreye karşı üzerine düşen görevleri ifa etmesiyle mümkün olur. Akıl ve irade, nasıl insana özgü iki kabiliyetse, bunların sonucu olan sorumluluk bilinci de ona özgüdür. İnsan bu bilinçle diğer canlılardan ayırt edilir. Nasıl davranması gerektiğine bu yolla karar verir. Yaptıklarının sonuçlarına bununla katlanır. Vicdanında söz ve eylemlerinin muhasebesini bu duyguyla yapar. Kendilerine karşı yükümlü olduğu kimselerin hukukunu bu bilinçle korur.

Başkalarına karşı en ağır sorumluluğu taşıyanlar şüphesiz bir toplumun yöneticileridir. Sahip oldukları yetki oranında, idaresiyle yükümlü oldukları kimselerin sorumluluğu da onların omuzlarındadır. Onlar mahkeme-i kübrâ'da kendi hesaplarıyla beraber sorumlu oldukları kişilerden dolayı da hesap vereceklerdir. Onun için sevgili Peygamberimiz, istenmeden bir göreve talip olmayı uygun bulmamıştır.[174] Geçmişte, idari görevlerin manevi mesuliyetini çok iyi bilen bazı İslam büyükleri, talip olmak bir yana, kendilerine ısrarla teklif edilen görevleri kabul etmemişler, bu uğurda baskılara bile maruz kalmışlardır. Örneğin Hanefi Mezhebi'nin imamı Ebu Hanife, kendisine Bağdat kadılığını öneren Abbasi Halifesi Ebu Cafer el-Mansur'un teklifini, o işe ehil olmadığı gerekçesiyle reddetmiş, kendisine "yalan söylüyorsun" diyen halifeye, "yalan söylüyorsam, yalancı birisi zaten kadı olamaz, doğru söylüyorsam bu işe ehil olmadığımı ifade ediyorum" diyerek hapse atılmayı göze almıştır. Ebu Hanife'nin yaptığı, görev ve sorumluluktan kaçmak değil, uygun olmayan şart ve ortamda böyle ağır bir görevin vebalini üstlenmekten kaçınmaktır.

Hadiste, ailesinin çobanı olduğu bildirilen baba, aile bireylerinin maddi-manevi ihtiyaçlarını karşılamak, onları her türlü tehlikeye karşı korumak, çocuklarının iyi yetişmesi için elinden gelen gayreti göstermekle yükümlü ve sorumludur. Her ne kadar bu görevler günümüzde, eşler arasında belli ölçülerde paylaşılmış olsa da, işin ağırlığı yine erkek üzerindedir. O yüzden, bu sorumluluğu yerine getirmeyen kimse için Allah Resûlü, "bakmakla yükümlü olduğu kimseleri ihmal etmesi kişiye günah olarak yeter"[175] uyarısında bulunmuştur. Diğer taraftan, "iki kızını ergenlik çağına kadar güzelce yetiştiren kimseyle kıyamette yanyana olacağını"[176] söyleyen Peygamber Efendimiz, kız çocuklarının hor görüldüğü bir toplumda, onları yetiştirme sorumluluğunu başarıyla yerine getiren ebeveynleri de övmüştür. Ailenin evdeki yükünü büyük ölçüde üzerinde taşıyan anne de, evine sahip çıkmak, çocuklarıyla yakından ilgilenmek, eşiyle beraber, huzurlu ve mutlu bir aile ortamının oluşmasına katkı sağlamakla yükümlüdür.

Sorumluluk bilinci konusunda model alacağımız en güzel örnek şüphesiz sevgili Peygamberimizdir. Ağlayan bir çocuğun annesine vereceği sıkıntıyı düşünerek

uzun kıldırmak istediği namazı kısa kesen Allah Resûlü[177] sorumluluk duygusunun şaheser bir örneğini vermiştir. Taif'e vali olarak gönderdiği Osman b. Ebi'l-Âs'a, "Ya Osman! Namazı hafif kıldır. İnsanları, içlerindeki en zayıfına göre değerlendir. Çünkü onların içinde yaşlı, küçük, hasta, uzakta olan ve ihtiyacı bulunanlar vardır"[178] tavsiyesinde bulunarak bu sorumluluk bilincini ashabına da aşılamak istemiş, ayrıca, bir yöneticinin nasıl olması gerektiğinin ipuçlarını vermiştir.

"Biz hiç kimseye gücünün yettiğinden fazla yük yüklemeyiz…"[179] buyuran Cenab-ı Hakk'ın muradına uygun olarak, Hz. Peygamber (s.a.s) de, "uyanana kadar uyuyandan, ergenlik çağına kadar çocuktan, iyileşene kadar akıl hastasından sorumluluğun kaldırıldığını"[180] bildirmiştir. Dini akıl sahiblerine teklif eden bir Yaratıcının, aklını kullanamayacak durumda olanları sorumlu tutması düşünülemez. Kullarına her zaman merhametli olan yüce Allah, şu ayetiyle hem sorumluluğumuzun sınırlarını bize göstermekte hem de acze düştüğümüzde kendisine nasıl sığınmamız gerektiğini öğretmektedir: "Allah bir kimseyi ancak gücünün yettiği şeyle yükümlü kılar. Kişinin kazandığı iyilik kendi yararına, kötülük de kendi zararınadır. Ey Rabbimiz! Unutur ya da yanılırsak bizi sorumlu tutma. Ey Rabbimiz! Bize, bizden öncekilere yüklediğin gibi ağır yük yükleme. Ey Rabbimiz! Bize gücümüzün yetmediği şeyleri yükleme. Bizi affet, bizi bağışla, bize merhamet et. Sen bizim Mevlâmızsın. Kâfirler topluluğuna karşı bize yardım et."[181]

15. İstişare:

Allah Resûlü, özellikle bilgi ve deneyim gerektiren dünyevi konularda ashabının görüşlerine büyük değer vermiş, isabetli gördüğü görüşleri kabul etmekte tereddüt göstermemiştir. Örneğin, Müslümanların dışarıdan gelen düşmana karşı ilk savunma tecrübeleri olan Bedir savaşında henüz 33 yaşındaki Hubâb'ın mevzi değiştirme önerisini kabul etmiş[182] ve bu olay Hubab'a "zü'r-re'y" (isabetli görüş sahibi) lakabının verilmesine vesile olmuştur.

Hz. Peygamber bu tutumuyla, "…(çeşitli) konularda onlarla istişare et…"[183] buyuran Cenab-ı Hakk'ın emrini yerine getirmiş olduğu gibi, "…onların işleri aralarında danışma iledir…"[184] ayetinde ifadesini bulan İslamî ilkenin uygulamasını da göstermiş oluyordu. Nitekim ilk ayet, yine başka bir istişarenin akabinde gelmişti. Bilindiği gibi, Uhud Savaşı öncesinde ashabının görüşlerini alan Allah Resûlü, kendisi Medine'de kalıp savunma savaşı yapmayı tercih etmesine rağmen çoğunluğun arzusuna uyarak düşmanı şehir dışında karşılamayı kabul etmiş,[185] savaş Müslümanların aleyhine sonuçlandığı hâlde, ashabını bu tercihlerinden dolayı eleştirmemişti. Çünkü toplumla birlikte yapılacak işlerde insanların görüşlerini alarak sorumluluğu onlarla paylaşmak her akıllı insanın olduğu gibi, insanların en zekilerinden biri olan Allah Elçisi'nin doğal olarak benimseyeceği bir husustu. Onun, insanları işine karıştırmadığı tek alan vahiy alanıydı. Diğer peygamberler gibi onun da, Allah'dan aldığı vahyi insanlara aktarırken, onları açıklar ve uygularken başkalarının görüşüne ve fikrine ihtiyacı yoktu. Çünkü bu konuda tek sorumlu ve Allah'a karşı hesap verecek olan o idi. [186] Nitekim, başka bir vesileyle, yaptığı bir önerinin olumlu sonuçlanmaması

üzerine, “şüphesiz ben bir insanım. Size dininizle ilgili bir şey emredersem onu alın, kendi görüşümle bir şey söylersem ben de bir insanım”[187] buyurarak bu alan ayırımına dikkat çekmişti. İlgili rivayetin başka bir versiyonunda, “siz dünyanızın (kendi uzmanlık alanınızın) işini daha iyi bilirsiniz”[188] buyurarak, Peygamber olmakla, her alanın en üst bilgisine sahip olunmayacağını vurgulamak istemişti.

Ebu Hureyre’nin, “Allah Resûlü’nden daha çok, ashabıyla (arkadaşlarıyla) meşveret eden kimse görmedim”[189] sözü Hz. Peygamber’in bu konuda ne kadar duyarlı olduğunu göstermektedir. Nitekim, Hendek Savaşında Selman-ı Farisi’nin hendek kazma önerisini makul bulduğu için hemen kabul etmiştir. Yine bu savaşta, Mekke müşrikleriyle, Medine bölgesinde bulunan kabilelerin ittifakını bozmak ve şehrin kuşatılmasını önlemek için, Medine hurmalarının üçte biri karşılığında Gatafan kabilesiyle yapmak istediği anlaşmadan, arkadaşlarıyla yaptığı istişare sonucu, onların karşı çıkması üzerine vazgeçmiştir.[190]

“Kendisine danışılan kimse güvenilen kimsedir/olmalıdır”[191] buyuran Hz. Peygamber, “bir hayra yol gösteren kimsenin o hayrı yapmış gibi sevap kazanacağını”[192] belirterek, insanların birbirlerine fikir ve önerileriyle yardımcı olmalarını teşvik etmiştir. Atalarımız da, “istişare eden pişman olmaz”, “danışan dağı aşmış, danışmayan düz yolda şaşmış” gibi hikmetli sözleriyle bu anlayışı benimsemişlerdir. Bu konuda karşılaşılan güzel sözlerden birisi de bir İslam âliminin eserinde yer alan “meşveret, akılların birbirine aşılanmasıdır” (el-meşveretu telkîhu’l-ukûl) cümlesidir. İşte bugün en iyi yönetim tarzı olarak gördüğümüz demokrasinin ve cumhuriyetin esası budur. Önemli konularda insanların görüşlerini almak, onların talep ve tercihlerine kulak vermek bir nevi toplumla yapılan istişaredir. Çoğunluğun yanlış üzerinde ittifak etmeleri oldukça zordur. Ancak her şeyi bildiklerini düşünen kerametleri kendilerinden menkul kimselerin, istişare yapmadıkları zaman en basit konularda bile yanıldıkları her zaman görülmüştür.

16. İşini İyi Yapmak:

Hz. Peygamber, insanlardan işlerini iyi yapmalarını ister ve bu konuda onları teşvik ederdi. Bir hadislerinde, “Azîz ve Celîl olan Allah, birinizin, yaptığı işi en iyi şekilde yapmasından memnun kalır.”[193] buyurmuştur. Bu hadis-i Şerif’te geçen “itkan” fiili, bir işi sağlam ve hakkını vererek yapmak anlamına gelir. Kelime bu anlamıyla Kur’ân-ı Kerim’de Cenab-ı Hakk’ın sıfatı olarak kullanılmış ve bir ayette, “sun’allahillezî etkane külle şey’in” (bu, her şeyi sapasağlam yapan Allah’ın sanatıdır) buyrulmuştur.[194] Sağlam ve güzel yapılması istenilen iş hiç şüphesiz, meşrû, yani salih amel türünden olmalıdır. Hz. Peygamber bir hadislerinde “ihsan” fiilini kullanarak buna işaret etmişlerdir. “Allah size her şeyde “ihsan”ı emretti. (Savaşta) öldürürken (bile) güzel öldürünüz. Hayvanı keserken de güzel kesiniz.”[195] “İhsan”, genelde, iyi ve güzel işler yapmak, ikramda bulunmak gibi anlamlara gelse de, hadiste görüldüğü gibi, işi iyi ve güzel yapmak anlamını da taşır. Başka bir hadislerinde de, “âdeta görüyormuşçasına Allah’a kulluk etmek” şeklinde tanımladığı “ihsan”[196] kavramıyla, her zaman ve her yerde Yaratıcısını görüyormuş gibi kulluk eden bir

mü'minin, her işinin iyi ve güzel olacağına ve yaptığı her işi de en iyi şekilde yapmaya gayret edeceğine işaret etmiştir. Bu yüzden birçok ayeti kerimede, Cenab-ı Hakk'ın muhsinleri sevdiği, onlarla beraber olduğu ve onları ödüllendireceği ifade edilmiştir.[197]

İşini iyi yapan insan hem Allah'a, hem de diğer insanlara karşı sorumluluğunu yerine getirmiş bir kişi olarak gönül huzuru içinde olur. Kimseyi aldatmadığı için, kazancına haram katmamanın, çoluk-çocuğuna haram lokma yedirmemenin manevi zevkine erer. Siyasetten ticarete, bürokrasiden özel sektöre kadar her alanda işini iyi yapan, dünyada da ahirette de kazançlı çıkar. İşini iyi yapmayan, görevini savsaklayan kimse ise, kendi ihmalinden kaynaklanan maddi-manevi zararların vebalini üstlenmiş olacağı için aslında kendisini aldatmış olur. Yüklendiği kul haklarının hesabını verememesi Allah önünde onu müflis durumuna düşürür.

Her alanda gelişmek ve ilerlemek, işi iyi yapmakla mümkündür. İnsan ancak çalışmasının karşılığını alacağı için[198] çalışan, işini sağlam yapan, üstlendiği görevin hakkını veren insanlar ve toplumlar yükselmeye layıktırlar. Başarıya ulaşacaklar, Müslümanlar veya gayrimüslimler değil, Allah'ın sünnetine uyarak çalışan ve bütün tedbirleri aldıktan sonra sonucu Allah'a havale edenlerdir. Yeterince çalışmayan ve işini hakkıyla yapmayan bireylerden oluşan bir toplumu Cenab-ı Hakk'ın, sırf Müslüman olduğu için başarıya ulaştırdığı görülmemiştir. Bugünkü İslam âleminin durumu bu gerçeğin çarpıcı bir ifadesidir.

Geçmişte, dünyaya örnek olacak parlak bir medeniyet kurdukları için övündüğümüz atalarımız bu başarıya, ihlas ve samimiyetle çalışarak, işlerini iyi yaparak ulaşmışlardır. Örneğin, asırlara meydan okuyan Mimar Sinan'ın şaheserleri, onun sanat dehasının yanı sıra, kılı kırk yaran titizliğinin ve işini en iyi şekilde yapma kaygısının bir sonucudur. Batının Rönesans'ına zemin hazırlayan orta çağın İslam âlimleri de, kendilerinden önce ortaya konmuş diğer din ve kültürlerin birikimlerini hiçbir komplekse kapılmadan değerlendirdikleri için, kendi azim ve çabalarıyla yükselttikleri ilim meşalesini onun kıymetini bilenlere devretmişlerdir. Bu meşale bugün Batı Medeniyetinin elindeyse bu, bizim, işimizi asırlardan beri iyi yapmadığımızın ve görevimizi ihmal ettiğimizin bir göstergesidir.

17. İlme Teşvik:

Hz. Peygamber, ilme ve öğrenmeye çok önem verirdi. Onun için okuma-yazma konusunda insanları teşvik etti. Örneğin, yazısı güzel olan sahabi Abdullah b. Said el-Âsi'ye, Medine'de halka yazı yazmayı öğretmesini emretti.[199] Onun, Bedir'de esir edilen müşriklerden fidye ödeyemeyenlerin on çocuğa okuma yazma öğretmeleri karşılığında serbest bırakılacaklarını söylemesi meşhurdur ve muhtemelen dünya tarihinde bu konuda tek örnektir. Zeyd b. Sabit'in de bu çocuklar arasında yazıyı öğrendiği bildirilir.[200] Ayrıca Hz. Peygamber'in Zeyd b. Sabit'e İbranice ve Süryanice'yi öğrenmesini emrettiği de bilinmektedir.[201]

Hz. Peygamber, "Allah'ım, bana öğrettiklerinle beni faydalandır. Faydalanacağım şeyi bana öğret ve ilmimi artır."[202] duasında bulunmuştur. Bu, her alanda olduğu gibi ilim öğrenmede de niyet ve amacın ne kadar önemli

olduğunu ortaya koymaktadır. Kur'an'da da ona, "Rabbim ilmimi artır" duası emredilmektedir.[203] Başka bir duasında da "faydasız ilimden Allah'a sığınmakta "[204] arkasında istifade edilecek bir ilim bırakan kimsenin sevap hanesinin öldükten sonra da açık kalacağını bildirmektedir.[205] İnsana faydalı ilim, kişinin kendisini, varlık sebebini, yaratılış gayesini anlamaya ve nihayet Rabbini tanımaya götüren ilimdir. Bunu sağlayacak ilim aynı zamanda insanın beden ve ruh sağlığına, çevresine, toplumuna, doğaya ve bütün varlıklara yarar sağlayan ilimdir. Bu ilmin şu veya bu isimle anılmasının, şöyle veya böyle taksim edilmesinin bir önemi yoktur. Önemli olan, hangi alanı seçerse seçsin, ilim talibinin neyi amaçladığı, kendisi ve insanlık için hangi idealleri benimsediğidir. Elde ettiği bilgiyle insanlık âlemine hangi olumlu katkıları sağladığıdır. Öğrendiği doğruları ne kadar özümsediğidir. Zira, başkalarına iyiliği telkin edip de kendilerini unutanları Cenab-ı Hak uyarmaktadır.[206] Başkasına öğüt verip de kendisini unutanlar, "etrafını aydınlattığı hâlde kendisini yakıp bitiren kandile" benzetilmiştir.[207] Allah Resûlü, Müslümanın, öğrendiklerini diğer Müslüman kardeşine öğretmesinin en faziletli sadaka olduğunu bildirerek, ilmin yayılmasını teşvik etmiş,[208] ilmi sadece dünyalık elde etmek veya başkalarına övünmek için tahsil edip onun değerini düşürenleri kınamıştır.[209]

Sonuç:

Cenab-ı Hakk'ın, yüce bir ahlaka sahip olduğunu bildirdiği[210] ve insanlar için güzel bir model olarak takdim ettiği[211] sevgili Peygamberimizin yukarıda örneklerini sunduğumuz insani ve ahlaki meziyetleri, tutum, davranış ve tavsiyeleri, onun ve davetçisi olduğu dinin nasıl bir insan/mümin hedeflediğinin çok açık göstergesidir. Bunları ve bunlara eklenebilecek yüzlerce örneği bilen bir müminin, önderi kabul ettiği bu yüce şahsiyeti örnek almak için göstereceği küçük bir çaba bile iyi insan olmanın kapısını aralamaya ve bu istikamette yoluna devam etmeye yeterli olacaktır. Unutmayalım ki, Hz. Peygamber'in dinî ve ahlaki örnekliği olarak tanımlayabileceğimiz sünnetine uymak da, ancak bu yolla, sağlıklı bir şekilde gerçekleşebilecektir.

Bkz., Âl-i İmrân, 3/31-32; Nisâ, 4/13-14, 59, 64,80; Ahzab, 33/21.

Kalem, 68/4.

Tevbe, 9/128.

Ahzab, 33/53.

Âl-i İmrân, 3/159.

Ahzâb,33/70.

Müslim, I, 65.

Hûd, 11/112.

Müslim, Îmân, 43.

İbn Hanbel, Müsned, 3/447.

Muvatta, Kelâm, 7.

İbn Hanbel, Müsned, 5/323.

Saff, 61/2-3.

Buhârî, Edeb, 6.

Buhârî, Büyû’, 106.

Buhârî, Edeb, 99.

Bakara, 2/177.

Tirmizî, Siyer, 30.

Vâkıdî, Megâzî, 2/625.

Vâkıdî, Megâzî, 2/608.

Ebû Dâvûd, Cihad, 163.

İbrahim Sarıçam, Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı, 272.

İbn Hanbel, Müsned, 2/349.

Tirmizî, Îmân 12; Nesâî, Îmân, 8.

Müslim, Hibât, 13; İbn Hanbel, Müsned, 3/54.

İbn Hanbel, Müsned,3/135,154.

İbn Sa’d, Tabakât, 1/157.

Nisâ, 4/58, 135; Mâide, 5/8; En’âm,61/152; Nahl, 16/76,90; Nûr, 24/48-51.

Şûrâ, 42/15.

Mâide, 5/8.

En’âm, 61/152.

Müslim, Hibât, 13.

Buhârî, Şehâdât, 27.

Buhârî, Menâkıb, 46.

Buhârî, Mezâlim, 8.

İbn Hanbel, Müsned, 4/314.

İbn Hanbel, Müsned, 3/55.

Tirmizî, Tefsiru’l-Kur’ân, 5.

Buhârî, Mezâlim, 5.

Nesâî, İstiâze, 65.

Müslim, Îmân,93.

Ebû Dâvûd, Edeb, 122.

Ebû Dâvûd, Edeb, 122.

Ebû Dâvûd, Sünne, 15.

Tirmizî, Birr, 60.

Taberânî, el-Mucemu’l-Kebîr, 7/354.

İbn Hıbbân, Sahîh**,** 12/488, 490.

İbn Mâce, Sünen, Zühd, 16.

İbn Mâce, **Sünen**, Et’ıme, 30.

İbn Hişâm, **es-Siretü’n-Nebeviyye**, 2/ 580.

Âl-i İmrân, 3/159.

Vâkıdî, el-Megâzî, 2/740.

Ebû Dâvûd, Edeb, 6.

Tirmizî, Şemâil, s. 290-291, H. No: 352.

Buhârî, Edeb, 35.

İbn Mâce, Fiten, 23.

İbn Mâce, Cenâiz, 53.

Buhârî, Merdâ 10.

Buhârî, Cenâiz, 31.

Ebû Dâvûd, Cenâiz, 29.

Bakara, 2/156.

Müslim, Zühd ve Rekâik, 64.

Müslim, Birr, 28.

Ebû Dâvûd, Sünne, 15.

Hucurât, 49/10.

Tevbe, 91/71.

Ebû Dâvûd, Edeb, 122.

Mâide, 5/2.

Müslim, Birr, 58.

Müslim, Birr, 32.

Müslim, Birr, 24.

Hucurât, 49/12.

Müslim, Îmân, 93.

Buhârî, Edeb,19.

Buharî, Edeb, 27.

Müslim, Tevbe, 25.

Nesâî, Dahâyâ, 41.

Müslim, Libâs, 107.

Ebû Dâvûd, Edeb, 163,164.

Bakara, 2/194.

Bakara, 2/190.

Dârimî, Siyer, 5.

Buhârî, Îmân, 7.

Haşr, 59/9.

Buharî, Salat, 88

Buhârî, Edeb, 27.

Âl-i İmrân, 2/110.

Müslim, Birr, 13.

Teğâbün, 64/17.

Meâric, 70/25; Zâriyât, 51/19.

Leyl, 92/6; Fâtır, 35/29; Sebe', 34/39.

Bakara, 2/83,110; Hac, 22/41; Tevbe, 91/60.

Tevbe, 91/60.

Buhârî, Îmân, 1.

Âl-i İmrân, 3/92.

Duhâ, 93/10.

İbn Hanbel, Müsned, 1/55.

Tirmizî, Tahâret, 112.

Abdurrezzak, Musannef,1/423.

Abdurrezzak, Musannef, 1/425.

Bakara, 2/185.

Feth, 48/17.

Bakara, 2/233.

Bakara, 2/286.

Kehf, 18/29.

Bakara, 2/256.

Abdurrezzak, Musannef, 1/424.

Buharî, Îmân, 29.

İbn Hanbel, Müsned, 6/114.

Müslim, el-Cihad ve’s-Siyer, 3.

Buhârî, Nikah,1.

İbn Hanbel, Müsned, 5/266.

İbn Hanbel, Müsned, 1/248.

Buhârî, Enbiyâ, 36.

Buhârî, Nikâh, 91.

Ahzab, 33/72.

Müddessir, 74/38.

A’râf, 7/6.

Nesâî, Adâbu’l-kudât, 5.

Ebû Dâvûd, Zekât, 45.

Müslim, Birr, 46.

Ebû Dâvûd, Salât, 122.

İbn Mâce, İkâmetü's-Salât, 48.

Mü'minûn, 23/62.

Ebû Dâvûd, Hudûd, 17.

Bakara, 2/286.

el-Hâkim en-Neysâbûrî, el-Müstedrek ale's-Sahîhayn**,** 3/482.

Âl-i İmrân, 3/159.

Şûrâ, 42/38.

İbn Hişâm, **es-Sîre**, 3/16.

A'raf, 7/6.

Müslim, Fedâil, 38.

Müslim, Fadâil, 38.

Tirmizî, Cihad, 34.

İbn Hişâm, **es-Sîre**, 3/133.

Ebû Dâvûd, Edeb, 123.

Ebû Dâvûd, Edeb, 124.

Taberânî, el-Mu'cemül-Evsat*,* 1/275.

Neml, 27/88.

İbn Ebî Şeybe, Musannef, 5/455.

Buhârî, Îmân, 36.

Bkz. Bakara, 2/195; Âl-i İmrân, 3/134; Nahl, 16/128; Ankebût, 29/69; Sâffât, 37/80,105

Necm, 53/39-40.

İbn Abdiberr, el-İstîâb, 2/374.

Es-Süheylî, er-Ravdu’l-Ünüf, 5/245.

Tirmizî, İsti’zân, 22.

Tirmizî, Deavât, 129.

Tâhâ, 20/114 .

Nesâî, İstiâze, 21.

Müslim, Vasıyyet, 14.

Bakara, 2/44.

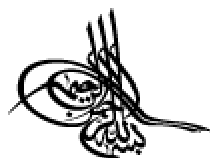
İbn Ebî Şeybe, Musannef, 7/182.

İbn Mâce, Mukaddime, 20.

Ebû Dâvûd, İlim, 12; İbn Mâce, Mukaddime, 23.

Kalem, 68/4.

Ahzab, 33/21.

İbadetler, dinî hayatı besleyen güç kaynaklarıdır. İbadete veya dinî davranışa yer vermeyen hiçbir din olmadığı gibi, bu davranışlara başvurulmadan dinî gelişimin gerçekleşmesi de mümkün değildir. Uzun soluklu bir eğitim, köklü bir değişim ve dönüşümü öngören dinî gelişim süreci, ibadetler vasıtasıyla ilerlemekte, deyim yerindeyse dinî gelişimin bütün yükünü ibadetler çekmektedir.

İnsanı Eğitmede İbadetlerin Etki ve Fonksiyonları

Prof. Dr. Faruk KARACA
Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Psikolojisi Anabilim Dalı Başkanı

İnsan hayatı, inanç ve değerler etrafında biçimlenmektedir. Zamanla bu inanç ve değerlerden bazıları güçlenerek diğerlerine nazaran daha başat bir konum elde ederek diğer inanç ve değerleri kendi özelliklerine uygun hâle getirmektedir. Bu durum, başta aile olmak üzere değişik faktörlerin etkisiyle kazanılan dinî inançlar için de geçerlidir. Dinî inançların güçlenip diğer inanç ve değerleri kendine uygun bir hâle getirmesi ise, bu inançların öngördüğü davranışların hayata aktarılmasıyla ilişkilidir. Zira dinler insana hangi durumda nasıl davranması gerektiği konusunda bir referans çerçevesi sunmaktadır. Bu durumda inanan insanın önünde birbiriyle çok yakın ilişkili olmak üzere "yapılması gerekenler" ile "yapılmaması gerekenler" şeklinde iki temel kategori bulunmaktadır. Bu iki kategori arasında yakın ilişki tamamen psikolojiktir ve inanan insanın "yapmaması gereken" davranışlardan uzak durabilmesi için, "yapması gereken" davranışları icra etmesi gerekmektedir. İnanan insanın yapması gereken davranışların başında ise ibadetler gelmektedir. Kur'an'da bu durum, "*Namaz, kötülük ve hayasızlıktan alıkoyar*"[212] ayetiyle ifade edilmektedir.

Dinî hayatın imandan sonra gelen en önemli boyutunu oluşturan ibadetler, bir taraftan bireyin Allah'a bağlılık ve teslimiyetinin gözlemlenebilir formunu oluştururken, diğer taraftan onun Allah'la iletişim kurma, O'nunla samimiyet geliştirme, ruhunu maddi âlemden mana âlemine yükseltme vasıtalarıdır. Sözlüklerde Tanrı'ya yönelik saygı, tapınma ve buyrukları yerine getirme gibi anlamlara gelen ibadet kavramı, terim olarak en geniş şekilde insan şuurunda Allah kavramını aktif kılan her türlü söz, davranış ve duruş şeklinde tanımlanmaktadır.[213]

Bireyin iç dünyasının derinliklerindeki dinî duyuş ve düşüncelerin gözlemlenebilir şekilde davranışlara dönüşmesi olarak da tanımlanabilecek ibadetler, formel (biçimsel unsurları olan) ve informel (biçim unsuru bulunmayan, serbest) olmak üzere temel iki kategoriye ayrılmaktadır. Formel ibadetler; kendine özgü bir zamanı, rüknü, şartı, miktarı ve şekilsel özellikleri olan bir dizi davranıştan oluşmaktadır.[214] Aynı zamanda sembolik anlamlar da taşıyan bu şekilsel özellikler yanında ibadetlerin muhtevasında bulunan sözler de ilahi otorite tarafından belirlenmiş, değiştirilemeyen özelliklere sahiptir. Dil, duygu ve düşüncelerin en önemli ve en sık başvurulan ifade aracı olsa da sıklıkla yetersiz kalabilmektedir. Dile ilave olarak mimik ve jestlerle birlikte beden dili, bireyin duygu ve düşüncelerini ifade etmede önemli bir fonksiyona sahiptir. Bunun için ibadetler, inananların Rableriyle olan ilişkilerini dile getiren sembolik jestler, beden hareketleri ve bunlara eşlik eden sözlü formüller hâlinde düzenlenmiştir.[215] Buna göre ibadet olarak yerine getirilen her davranış, ibadet ve dua esnasında bedensel olarak icra edilen her duruş ve hareket, sembolik

anlamlar ve eğitsel işlevler taşımaktadır. Örneğin hac ibadetinin gereklerinden biri olan ihram, hacı adayına, hayatına Hakk'ın rızasına muvafık yeni bir istikamet verip beyaz bir sayfa açmasının zamanının geldiğini öğretmektedir. İhram giyen, sadece yeni bir elbise giymiş biri değil, yeni bir hayata başlamış biridir. İhram, aynı zamanda değişim ve dönüşümün sembolüdür. Zira onu giyen kişi, önceden kendisine serbest olan bazı davranışlardan uzak durmak zorunda kalmakta, farklı bir oruca başlamakta, böylece birey alışkanlıkları ve bağımlılıklarıyla da yüzleşme ve onlardan kurtulma fırsatı yakalamaktadır. Hacılar bu ibadet esnasında herkesin aynı sade örtüye bürünmesi sayesinde, insanlar arasında zengin-fakir, makam-mevki gibi sosyal sınıfların önemli olmadığını yaşayarak öğrenmektedir. Bu durumun bir benzeri, zengin-fakir herkesin aynı sınırlara tabi olduğu oruç ibadetinde ortaya çıkmaktadır.

İbadet kavramı yukarıda bahsedilen davranışlarla sınırlı olmayıp, üzerine niyet faktörü eklenen veya Allah rızası için yapılan her türlü davranış informel (biçimsel unsuru olmayan) ibadet olarak nitelendirilmektedir.[216] Bu durumda inanan insanın önünde bulunan temel iki kategoriden "yapılması gerekenler"in tamamı ibadet olarak nitelendirilebileceği gibi, ibadetler vasıtasıyla geliştirilen şuurla "uzak durulması gereken" davranışlardan uzak durabilmek de ibadet kategorisine dahil edilebilir. Hâl böyle olunca, inanan insanın hayatının tamamının ibadet olması mümkündür ve bu şekilde din ibadetle eşitlenmektedir. Ancak durumun bu şekle gelebilmesinin yolu, formel ibadetlerden geçmektedir.

İbadetler, dinî hayatı besleyen güç kaynaklarıdır. İbadete veya dinî davranışa yer vermeyen hiçbir din olmadığı gibi, bu davranışlara başvurulmadan dinî gelişimin gerçekleşmesi de mümkün değildir. Uzun soluklu bir eğitim, köklü bir değişim ve dönüşümü öngören dinî gelişim süreci, ibadetler vasıtasıyla ilerlemekte, deyim yerindeyse dinî gelişimin bütün yükünü ibadetler çekmektedir.

İbadetler, inanç ile davranış arasında bulunan döngüsel ilişkinin etkisiyle kendilerini üreten inançları kuvvetlendirerek bir bakıma onları yeniden doğurmakta ve tazelemektedir. Böylelikle eskisinden daha kuvvetli ve taze olan inançlar, daha kuvvetli bir şekilde bireyi ibadet yapmaya yönlendirerek aynı ibadetin tekrarlanmasını teminat altına almakta ve bu durum döngüsel olarak devam etmektedir.

Dinin temel amaçlarından biri, son derece aciz ancak sınırsız potansiyellerle dünyaya gelen ademoğlunun gelişim serüvenine nezaret etmektir. Deyim yerindeyse Ademoğlunun Adamlaşma serüvenine katkıda bulunmaya çalışan dinlerin ibadetler dışında bu amacı gerçekleştirmek için kullanabileceği bir enstrüman da bulunmamaktadır. Bu yönüyle dinî hayat bir eğitim süreci olduğu gibi, ibadetlerin tamamının eğitsel çıktıları bulunmaktadır. Şöyle ki, dinî bir inanca sahip olmadan veya geleneksel olarak sahip olduğu inancın farkına varmadan önce Allah'ı kâinatın yaratıcısı veya üstün bir güç olarak algılayan insan, inancının farkına varmasıyla birlikte O'nu Rab, yani terbiye edici olarak algılamakta ve kendini O'nun eğitimine bırakmaktadır. Bireyin inancının farkına varmasını sağlayan faktörler ise ibadetlerdir. Buna göre her ibadet bireyi aynı zamanda Allah'ın terbiyesine götürdüğü gibi, Allah rızasının gözetildiği her tür

eğitsel faaliyet de ibadet değeri taşımaktadır. Zira formel ibadetlerin icrasıyla başlayan süreç, bireyde Allah şuurunu aktif hâle getirerek hayatın diğer alanlarında istendik davranışların icrasını mümkün kılmakta, hayatın tamamına dinî bir renk katmaktadır. Buna göre bireyin dinsel farkındalık düzeyini yükselten ibadetler icra edildikçe farkındalık düzeyini daha da yükselmekte, ibadet esnasında oluşan dinî atmosfer de her seferinde biraz daha fazla seküler hayat alanını etkisi altına alarak sonunda iki (formel) ibadet arasında geçen seküler zaman diliminin tamamı dinî atmosferin etkisine girerek, inanan insanın hayatı bütünleşmektedir.[217]

Esasen Allah'ın "Rab" sıfatının tecellisi her an gerçekleşmekte ve Allah, hayat olayları vasıtasıyla da insanları eğitmektedir. Çoğu kez fark edilmeyen ancak fark edildiği zaman önemli bir dinî motivasyona dönüşen "hayatın öğrettikleri" kategorisinde de eğitimci Allah'tır. Dinler vasıtasıyla gerçekleşen eğitim ise, insanın kendi isteğiyle gerçekleşen eğitimdir. İbadet ise, bilinçli bir şekilde Allah'ı öğretmen olarak algılamaktır. İbadetler dinî inancı aktif hâle getirerek, bireyi, Allah'ı talim ve tedrisine amade hâle getirmektedir. Bu yönüyle ibadetler, Rahmanî eğitimden yararlanmak için önemli imkân ve fırsatlar sunmaktadır. Şuuru Allah ile dolduran ibadetler, bireyi şuursal düzeyde Allah'a bağlayarak onun güç ve bilgisinden istifade etmenin kapılarını açmaktadır. Eğer Ademoğlunun insan olması gelişmesine bağlıysa, bu durumun hasıl edilmesi için eğitimden başka bir yol yoktur. Bu yönüyle ibadetler de dahil olmak üzere hayatın tamamı bir eğitim sürecidir. Allah din vasıtasıyla bu sürece dahil olmuş, son derece zor olan bu gelişim sürecinde Âdemoğlunu bu uzun yolculukta yalnız ve yardımsız bırakmamıştır. Bu durum Kur'an'da, her ümmete bir resul gönderildiğine[218] işaret edilerek ifade edilmiştir. Bu hâliyle din, Âdemoğlu için gelişimsel bir fırsat, gelişimi olumsuz yönde etkileyecek faktörler için koruyucu bir kalkan pozisyonundadır. Dinin bu işlevleri yerine getirmesi için teorik bilgi düzeyinden kurtulup bireyin zihninde canlandırılması gerekmektedir. Bunu sağlayan faktörler ise ibadetlerdir. İbadetin bu işlevi yerine getirebilmesi için, insanların öncelikle din ve ibadet algılarını sorgulamaları gerekmektedir. Din ve ibadetin bir borç ve yük olarak algılanması, onların bu dönüştürücü etkisini ortaya koymasını ciddi anlamda engellemektedir.

İbadetlerin eğitsel etkilerinin ortaya çıkması için onların bireysel gelişim için bir imkân ve fırsat amacı taşıması gerekmektedir.

Kişilik gelişimiyle birlikte ve paralel ilerleyen dinî gelişim, kişilik gibi her insan için farklı ve biricik özelliklere sahiptir. Dinî gelişim sürecinde bireyin sahip olduğu inançlar, kişiliğe aktarıldığı andan itibaren kalıcı olmaya başlamakta ve bu şekilde dinî kişilik kurulmaktadır. Bu yönüyle dinî gelişim aynı zamanda bir kişilik gelişimi olup, dinî gelişimi sağlayan ibadetler, aynı zamanda kişiliği de geliştirmektedir. Dinî gelişimi ise, temelde bireyin Allah ile kurduğu şuursal ilişkinin gelişimidir. Ancak bu ilişki şuur temeli üzerinde gerçekleştiğinden insan şuurunun içine karıştığı bütün alanları etkilemektedir. Bu yönüyle dinî gelişim her ne kadar insanın Allah'a yakınlaşmasını ifade ediyorsa da, gelişimin bütün alanları arasındaki sıkı ilişkiden ötürü bir kişilik yapılanması anlamına gelmektedir. Buna göre insanın biyolojik, fizyolojik, cinsel, ahlaki, bireysel,

sosyal hulasa insani açıdan gelişimi, Allah ile kurduğu şuursal ilişkiyi etkilediği gibi, bu ilişkilerden de etkilenmektedir. Din, bu karşılıklı etkileşimde ibadetler vasıtasıyla etkin olmakta insani gelişime katkısını ortaya koymaktadır. Esasen insanın temelde bir problemi vardır ve o da gelişim problemidir. Dini de bu problemin çözümüne, yani insan yavrusunun insanlaşma serüvenine yaptığı katkı açısından ele almak gerekmektedir.

Bütün gelişim olgularında olduğu gibi, dinî gelişim de aynı zamanda bir değişim sürecidir. Dinî gelişimde değişim, şuursal düzeyde gerçekleşmekte ve bireyin anlam dünyası genişlemektedir. Birey için Tanrının ifade etmiş olduğu anlam ve ona atfetmiş olduğu değer ise dinî gelişimin mihenk taşı pozisyonundadır. Dinî gelişimde aslında bireyin değer tercih sıralaması değişmektedir. Birey için Allah kavramı, az değerliden çok değerliye doğru bir değişim çizgisi üzerinde ilerleyen anlamsal değişim figürü pozisyonundadır. Dinî gelişimin son noktası ise Allah'ın en değerli ve en anlamlı olmasıdır. Benzer bir şekilde dinî gelişim, bireyin Tanrıyla araya koyduğu mesafenin değişmesidir. Dinî gelişimin ilk aşamalarında eli her yere uzanacak kadar güçlü ve kuvvetli ancak nadiren karşılaşılabilecek kadar uzaklarda bir yerde olarak algılanan Tanrı, bir ileri aşamada aynı güç ve kuvvette ancak daha yakınlarda ve temas imkânı eskisinden çok, bir sonraki aşamada aile bireylerinden biri kadar yakın, son aşamada ise şuursal temassızlık imkânını ortadan kaldıracak kadar yakın, şuurun en aktif bölgesinde yaşayan, yaşanan veya yaşatılan (şah damarından yakın) bir olgu hâline gelmektedir.

Dinin gelişime etkisi genellikle dolaylı bir şekilde gerçekleşmektedir. Zira bireyin Allah ile kurduğu şuursal bir ilişki olarak dinin temel amacı Allah'a yakınlaşmaktır. Bu amaçla hayatını düzenleyen insanın din vasıtasıyla elde ettiği kazanımların tamamı dindarlığın doğal sonuçlarıdır. Örneğin dinin aile kurmayı teşvik edip onu koruma altına alması, anne-babaya çocuklarıyla ilgili sorumluluklar yüklemesi, dinî hassasiyetinden ötürü ebeveynin bu durumdan yüksünmeyerek bu işi bir ibadet olarak algılaması sonucunda onlarla yeterince ilgilenmesi, hem yetişmekte olan yeni nesillerin daha sağlıklı gelişmelerine, hem de ebeveynlerin kişisel gelişimlerine önemli katkılar sunmaktadır. Bu durum ebeveyn çocuk ilişkisini olumlu duygusal bir zemine taşımakta ve ebeveyn etkisi çocuklar büyüyüp yetişkin oldukları zaman bile devam etmektedir. Örneğin çocuklar ile ebeveynleri arasındaki duygusal ilişkinin dinî sosyalleşmeyi önemli ölçüde etkilediği sonucuna ulaşan birçok araştırma bulunmaktadır. Bunlardan birinde Wilson ve Sherkat, 1965-1982 arasında devam eden bir dizi çalışmada, üniversite yıllarında ebeveyniyle sıcak ve samimi ilişkiler içinde bulunan deneklerin dinî öğretilere karşı isyankâr bir tutum sergileme eğiliminin azaldığını tespit etmiştir.[219]

Dinî gelişimde değişen temel faktörlerden birisi, bireyin dinî motivasyon örüntüsündür. Örneğin başlangıç aşamalarında korkuyla daha çok motive olan birey, mesafe kat ettikçe korku motivasyonunun etkinliğinde azalma meydana gelmekte ve bir başka motivasyon örneğin şükran ve minnettarlık motivleri daha baskın hâle gelerek, daha ileri aşamalarda bu motivasyonlar şaşkınlık, hayret, saygı, sevgi ve aşka dönüşebilmektedir. Buna göre dinî gelişim, bireyin içine

girmiş olduğu şuur değişimine paralel olarak temel motivasyonlarının değişimi anlamına gelmektedir. Bu durumda dinî gelişimin dinamosunu teşkil eden ibadetlerde bir değişiklik olmasa da, bireyin onlara yönelme biçimleriyle birlikte birey için ifade etmiş oldukları anlam ve üretmiş oldukları işlevler de değişmektedir.

İbadetler aynı zamanda bir duygu eğitimi olup, eğitsel kazanımlarından biri de duygusal olgunluktur. Zira ibadet ânı, esasen bütün duygu ve düşünce potansiyellerinin harekete geçtiği bir zaman dilimine tekabül etmektedir. İbadetin insanın Allah ile girdiği çok boyutlu ve üst düzey bilişsel-duygusal bir ilişki olması, bilişsel-duygusal yelpazenin hemen tamamının bu ilişkide aktif hâle gelip, ilişkinin yönünü belirleme potansiyelini de beraberinde getirmektedir. Bu anlamda hakkıyla kulluk görevlerini ifa edememekten kaynaklanan üzüntü ve korku, Allah'ın rahmetinin büyüklüğünden kaynaklanan ümit ve güven, O'nun azameti karşısında hissedilen hayret ve saygı, sahip olunan nimetlerden hissedilen şükran, minnettarlık ve sevgi, istenilen bir davranışı ifa ediyor olmanın yaratmış olduğu iç huzur ve sevinç, ibadet sürecinde ortaya çıkan belli başlı duygular olarak not edilebilir. Benzer bir şekilde ibadetler, sabır, hoşgörü, anlayış, fedakârlık, öfke kontrolü gibi önemli erdemlerin gelişmesine de ciddi katkılar sağlamaktadır. Dinî bir inanca sahip olmayan veya ibadetleri yeterince icra etmeyen bireyler genelde haz prensibine göre yaşamakta, kendilerine haz veren şeyleri yaşarken mutlu olmakta, bu imkâna sahip olamadıkları zaman ise duygusal çöküntüye girmektedir. Örneğin bilişsel güç açısından birbirine yakın bireyler üzerinde yapılan bir çalışmada, karakter ve ahlaki değerlerin, ara sıra dua eden bireylerde bile hiç etmeyenlere oranla daha yüksek olduğu saptanmıştır.[220]

Bireyi yükselten ve onu beşer sınırlarına taşıyan dinlerin ibadetler vasıtasıyla müntesiplerine kazandırdığı hayat felsefesi, inanan insanı neye ne kadar değer vermesi gerektiği konusunda yaşayacağı tereddütlerden kurtarmaktadır. Bu durumun en bariz bir şekilde yaşandığı gelişim dönemlerinden biri olan ergenlik döneminde yaşanan kimlik bunalımı,[221] dinin ibadetler vasıtasıyla üretmiş olduğu eğitsel çıktıların en bariz bir şekilde gözlemlendiği alanlardan biridir. Bu durum dinî hayatta bilgi faktörünün önemini ortaya koymaktadır. Şöyle ki dindar bireyin neyi, ne kadar, hangi zamanda, ne biçimde, kiminle ve nerede yapması gerektiği konusunda bilgi sahibi olması hayati bir önem taşımaktadır. Aksi hâlde dinî şuur gelişimini sağlayacak davranışların icrası mümkün olmayacaktır. Bu durum Kur'an'da *"Allah'tan layıkıyla ancak âlimler haşyet duyar"*[222] ayetiyle ifade edilmiştir. Ancak bilmek ile yapmanın aynı anlama gelmediği unutulmamalıdır. Dinî yaşamak için âlim olmaya gerek yoktur. İnsanların bildiklerini icra etmesi, bilmediklerini de öğrenmeye talip olması yeterlidir. Ancak her hâlükârda herhangi bir dinî yaşamak, o dinin ritüellerini icra edebilecek düzeyde bir bilgi sahibi olmayı gerektirmektedir. İbadetlerin büyük çoğunluğu bir öğrenme sürecinin ürünü olup, onların icra edilmesi belli bilgilerin hafızada saklanmasını gerektirmektedir. Bu yönüyle örneğin namaz ibadetinde okunması gereken duaların öncelikle öğrenilmesi gerektiği gibi, sıklıkla tekrarlanmaları aynı zamanda bir hafıza eğitimi olarak değerlendirilebilir. Bu

duaların anlamlarını öğrenip namazlarda anlam üzerine yoğunlaşarak onları okumak ise, hem dinsel farkındalığın düzeyini, hem de bilgi işlem kapasitesini yükselten özelliklere sahiptir.

Hac bir ibadet olduğu kadar tarih eğitimi konusunda önemli fonksiyonlara sahiptir. O, Müslüman insana, inandığı dinin tarihi serüvenini, Hz. Peygamber'in ve arkadaşlarının tevhit inancını yayma mücadelesini, bu süreçte yaşamış oldukları sıkıntı ve mutlulukları, onlara şahitlik eden mekânlar üzerinde öğreten bir öğretmen gibidir[223]. Bu tarihsel atmosferde hatıra anaforuna giren hacılar, ruhsal açıdan Hz. Peygamberle beraber yaşadıkları hissine kapılarak onunla özdeşim kurmayı öğrenmektedir. Ayrıca hac'da; Kur'an'da "şeairullah" olarak tavsif edilen Allah'ın koyduğu dinî işaretler ve nişanlar ile karşı karşıya olmak, hacılar için yeni bir öğrenme alanı oluşturmaktadır.[224] Hac ibadetinin insana öğrettiği şeylerden bir diğeri de, zamanın kutsiyetinin farkına varmaktır. Zira bilindiği gibi hac için bizzat din koyucusu tarafından takdir edilen belli zamanlar vardır ve ancak bu zaman dilimi içinde hac ibadeti ifa edilebilmektedir. Aynı durum namaz ve oruç ibadeti için de geçerli olup, bu ibadetleri icra eden dindarlar, istedikleri şeyleri istedikleri zamanda yapamayacaklarını öğrenerek kuvvetli bir zaman bilincine sahip olma imkânı yakalamaktadır.

Esasen ibadetler bireysel farkındalığı artırarak ânın farkına varmayı da öğretmektedir. İnsan için farkına varılmadan geçen zaman, yaşanmamış gelmiş geçmiş gibidir. Farkındalık düzeyi düşük bir hayat, aslında yaşamdan kopuk sahte bir hayattır. Anın farkına varılmadan geçen bir hayat yaşayan insanlar belli bir müddet sonra dönüp geriye baktıkları zaman sanki hiç yaşamamış gibi hissetmektedirler. Bu açıdan zamanın kıymetini takdir kolay mümkün olmamakta ve ibadetler zamanın değerinin farkına varılmasını sağlayarak insan hayatını önemli bir katkı sağlamaktadır. İbadetlerin gün, hafta ve yıl bazında bir programa göre düzenlenmiş olmaları ve dinî mükellefiyetin başlamasından itibaren insan hayatında hep var olmaları, bireyde gelişigüzel bir hayat yerine planlı ve programlı bir şekilde yaşama ve zaman şuurunun oluşmasına ciddi katkılar sağlamaktadır.

Hac ibadeti bireye sağlık ve servetinin farkına varmayı öğreterek, onların kıymetini daha iyi kavranmasına vesile olmakta ve bireyin şükran duygularını aktif hâle getirmektedir. Hac'da ihramlı için en ufak bir canlıya bile zarar vermenin yasaklanması, bireyin bütün canlılara şefkat ve merhamet göstermek gerektiğini öğreterek çevre bilincinin gelişmesine önemli katkılarda bulunmaktadır. Hac'da ayrıca insanların birlikte ve birbirlerine dua etmesi, diğerkamlığı öğrenmeleri açısından da önemli bir kazanımdır. Hac'da namazın Kâbe'de kılınışının da özel bir anlamı bulunmaktadır. Şöyle ki; o güne kadar hacı adayının kılmış olduğu namazların en önemli sıhhat şartlarından biri olan Kâbe, artık müminin önündedir ve onun için yön duygusu artık önemli değildir. Yön duygusunun kaybolması aslında dünyasal hırs ve beklentilerin de kaybolması, manevi akıma kapılma ve bir tür fena (yokluk hissi) uyandırmaktadır. Hac vasıtasıyla dindarlar, dünyadan ayrılıp ahiret hayatını tecrübe etme gibi daha önceden tecrübe etmedikleri deneyimler yaşamaktadır.

İbadetler belirli zaman ve mekânlara yayılarak inanan insanın hayatının

tamamını kapsadığı gibi, insanın bütün müktesebatını içine alan ibadetler de bulunmaktadır. Örneğin hac, ruhsal, bedensel ve mali boyutları olan ve diğer ibadetlere kıyasla en uzun zaman aralığına yayılan özellikleriyle diğer ibadetlerden ayrılmaktadır. Gazali'nin de yerinde tespit ettiği gibi, hac ibadeti diğer ibadetleri de içine alan bir ibadet seti ve bu şekliyle onların en gelişmiş şeklini ortaya koymakta ve bu ibadetle bireysel dindarlık kemale ermektedir[225].

Kurban ibadetinin de nefsin olumsuz eğilimlerini kontrol altına alma konusunda önemli eğitsel çıktıları bulunmaktadır. Müslümanlar kurbanla birlikte; sevgiye kurban olsun diye nefretlerini, güzelliğe kurban olsun diye kötü eğilim ve çirkinliklerini, barış ve esenliğe kurban olsun diye küskünlüklerini keserler.

Zekat ve sadaka, bencil bir yapıya sahip insanın kendinden bir parça olarak algıladığı maddesel şeyler üzerinde hakimiyet sağlamayı öğreten önemli bir işleve sahiptir. Zekat ve sadaka bu işleviyle insandaki mülkiyet güdüsünün aşırı derecede güçlenmesinden doğan cimriliğin üstesinden gelinip onun yerine olumlu bir kişilik özelliği olan cömertliğin ikame edilmesinde önemli katkılar sağlamaktadır.

İbadetler aynı zamanda bir irade eğitimidir. Örneğin sabah vakti nefsi uyku isterken kalkıp namaz kılmak; nefsi yemek isterken gün boyu ondan uzak durabilmek ve buna bir ay devam etmek; geleceğinin teminatı olarak algıladığı maddesel şeyleri başkalarına verebilmek, maddi külfetine ve yolculuk sıkıntılarına katlanarak hac ibadetini icra etmek önemli bir irade işidir. Başlangıçta nispeten daha zayıf olan irade hayat bulmasına imkân tanıdığı ibadetler vasıtasıyla daha güçlü hâle gelmekte ve böylece ibadetler iradeyi de terbiye edip güçlendirerek kişilik gelişimine önemli katkılarda bulunmaktadır[226]. Oruç, tam bir irade ve sabır eğitimidir. Oruç sayesinde insanlar kendilerini kontrol etmeyi, hazzı geciktirmeyi,eleme sabretmeyi öerenmektedir. Yine oruç, insanın kötü alışkanlıklarından kurtulmasına yardımcı olan, onu çirkin davranışlardan uzaklaştırıp iyi huylar kazandıran bir ahlak eğitimi olarak düşünülebilir.[227] Nitekim Hz. Peygamber bir hadisinde; "Oruç kalkandır. Biriniz oruç tutacak olursa kötü söz söylemesin, bağırıp çağırmasın. Birisi kendisiyle dövüşmeye veya köt söz söylemeye kalkışırsa, iki defa 'ben oruçluyum' desin"[228] buyurmuştur.

İbadetlerini eğitsel kazanımlarının ortaya çıktığı diğer bir alan ise toplumsal hayattır. Hemen her dinin birlikte icra edilen törenleri olduğu gibi, çoğu dinde bireysel ibadetlerin bile toplu hâlde icra edilmesi teşvik edilmiş, insanların birbirlerini tanıma, kaynaşma, empati kurma, birlik oluşturma ve birlikte hareket etmeyi öğrenmeleri hedeflenmiştir. Meseleye İslami açıdan bakıldığı zaman sosyal boyutu bulunmayan hiçbir ibadet yoktur. İslami ibadetler arasında sırasıyla zekat, sadaka, oruç, hac ve namaz gerek icrasında gerekse sonuç olarak toplumsal boyutlarıyla ön plana çıktığı gibi, sıla-i rahm, hasta ziyareti, cenaze törenine katılma, taziyede bulunma, mezarlık ziyareti gibi konulardaki tavsiye ve teşvikler, insanların birbirlerini anlama, yardımlaşma ve kardeş olma konusunda önemli katkılar sağlamaktadır. Buna ilave olarak dindarların ibadet için bir araya

gelmeleri, onlarda dikkatlerin bir noktaya çevrilmesi ve aynı harekete geçirici güç için gönüllerinin açılmasını sağlamaktadır. Cemaat hâlinde insanların sezgi gücü artmakta, duyguları şiddetlenmekte, iradeleri daha önce olmadığı kadar harekete geçebilmektedir.

İbadetlerin sosyal hayata sağladığı katkı sadece diğer insanlar açısından değil, bireyin kendi kişilik gelişimi açısından da son derece önemlidir. Zira bireysel benlik sosyal ortamda gelişmekte, insanlar diğer insanlarla iletişime geçmeden sağlıklı bir kişilik geliştirme imkânına sahip olamamaktadır. Bir alışkanlık hâline getirilen duanın kişilik gelişimine olan katkısı ise yapılan tecrübi araştırmalarla ortaya konmuştur.[229]

İbadetlerin insan gelişimine olan katkısı, gelişimsel bir varlık olan insanın gelişimi için gerekli olan motivasyonları harekete geçirmesiyle yakından ilişkilidir. Zira insanın çok geniş bir motivasyon yelpazesi bulunmakta, davranış da tek bir motivin etkisiyle değil genellikle birkaç motivin bir araya gelerek oluşturduğu motivasyon örüntüsü sonucunda ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda insanın; maddesel, biyolojik, mekânsal, zamansal, duygusal, düşünsel, fiziksel, sosyal, tarihsel (hatıralar) olmak üzere son derece geniş bir seküler motivasyon örüntüsü bulunmakta ve bunları harekete geçirmek her zaman mümkün olmamaktadır. Dinler ise bu motivasyonları harekete geçirmede başka hiçbir sistemde bulunmayan kendine özgü metafizik motivasyonları kullanarak önemli bir avantaj sağlamaktadır.

İbadetler bir taraftan insandaki gelişim potansiyelini harekete geçirirken, diğer taraftan da gelişimin önündeki engelleri kaldırarak sürecin başlamasına önemli katkılarda bulunmaktadır. Şöyle ki, insan her ne kadar gelişimsel potansiyele sahip olsa da öncelikle gelişmeye ihtiyacı olduğunu fark etmesi, yeterince gelişmiş olduğu şeklindeki yanlış bilinç ve savunma reflekslerinden kurtulması gerekmektedir. İbadetler, bireyi benliğindeki dar sınırlardan kurtarıp ondaki gelişmemişlik ve hamlık şuurunu aktif hâle getirerek[230] onu gelişime açık bir pozisyona getirir. Zira inanan insan, çift yönlü bir iletişim olan ibadetler vasıtasıyla kendi eksikliklerini, zayıflıklarını âdete kendine itiraf ederek kendi sınırlarını tanımakta, kendinin farkına varmaktadır. İbadetlerin de yardımıyla kendi beniyle ilgili olgusal gerçeklik algısına kavuşan bireyler ise, hangi konularda yetersiz olduklarını fark ederek onları geliştirme şansı yakalamaktadır. Bu şekilde gelişimin önünü açan ibadetler güçlüklere katlanma, zorluklarla mücadele etme, benliği geliştirerek kendini aşma ile sonuçlanan psikolojik olgunlaşmanın itici güçleri olarak işlev görmektedirler.[231] Bu konuda yapılan araştırmalarda genç yaşlardan itibaren düzenli bir şekilde ibadetlerini icra eden bireylerin, dinî ilgi ve aktivitesi zayıf olanlara oranla uyumlu bir kişilik geliştirmeye eğilimli oldukları saptanmıştır.[232] Benzer şekilde ibadetler bireyin vicdanında kendi kendini denetleme sistemini kuvvetlendirerek onda dengeli bir kişilik gelişimine yardımcı olmaktadır.

Dinî hayatın merkezinde yer alan ibadetlerin doğasında bulunan temel faktörlerden biri de saygıdır. İbadet eden insanlar bu şekilde biraz farkında olmadan da olsa saygıyı öğrenmektedir. Bu durum, daha çok dinî pratik icra eden bireylerin diğer insan, hayvan, bitki ezcümle tüm tabiata karşı genel olarak

daha saygılı davranışlar sergilemesinde görülebilir. Allah karşısında saygıyla eğilmeyi öğrenen başlar, anne-baba başta olmak üzere saygıya layık her türlü makam, mevki, insan, hayvan, ezcümle kâinattaki her şeye karşı aynı yönelimle davranmayı da öğrenmektedir. Zira onların bizatihi bir değere sahip olmalarının yanında, ilahi iradenintecellilerinin çeşitli şekilleri olarak algılanması onlara yönelik saygıyı daha da artırmaktadır.

İnsanda, ibadetler vasıtasıyla Allah'la canlı tutulan şuursal bağ vasıtasıyla aidiyet bilinci oluşmakta ve bu bilinçle o, kendini evrende uygun bir pozisyona konumlandırmayı öğrenmektedir. Din vasıtasıyla sınırlarını daha iyi realize edebilen insan, yükselen farkındalığıyla birlikte evrendeki yeri ve makamını, dolayısıyla görev ve sorumlulukları daha kolay kavrayabilmektedir.

İbadetlerin doğruluk, dürüstlük ve ahde vefa konusunda önemli çıktıları bulunmaktadır. Zira inancı gereği; doğru, dürüst, çalışkan, hulasa iyi bir insan olması gereken insan bir taraftan bu amaç için çaba sarf ederken diğer taraftan inandığı Varlık'tan yardım dilemekte ve sözünde durmaya çabalamaktadır. İbadetler ise ona verdiği bu sözleri hatırlatmakta ve onun istikamet üzere gitmesini sağlamaktadır.

İbadetlerin empati eğitimi açısından da çıktıları bulunmaktadır. Şöyle ki, ibadet inanca uygun olamayan davranışlardan ötürü hissedilen suçluluk ve günahkarlık duygularını aktif hâle getirip, bağışlanma istek ve arzusunu canlandırmaktadır. Bu durum bireye, sosyal ilişkilerde birbirlerine yanlış yapan ancak bu yanlışı fark edip olumsuz davranışlarından dönen insanları bağışlama gerekliliğini öğretmektedir. Çünkü o, aynı deneyimi Allah karşısında yaşamış, af dilemenin nasıl bir şey olduğunu bizzat deneyimlemiştir.

SONUÇ

İbadetlerin eğitsel işlevleri; başta bireyi onlara motive eden faktörler ve onun din ve Allah algısına göre değişmektedir. Bunun yanında bireyin o anki dinsel gelişmişlik düzeyi, bilişsel ve duygusal potansiyeli, sosyal ilişki örüntüsü, hayatta karşılaştığı problemler ve bunlarla başa çıkmada kullandığı stratejiler din ve ibadetlerin eğitsel çıktılarıyla yakından ilişkilidir. Dinin kişisel gelişime pozitif katkıda bulunabilmesi için öncelikle doğru anlaşılması, yeterince ciddiye alınması ve bireyin kendini yeterince ona adaması gerekmektedir. Her şeyde olduğu gibi dindarlık da gelişimsel bir olgudur ve dindarlığı geliştikçe birey inancını daha ciddiye almakta ve gittikçe kendini ona daha çok adamaktadır.

Esasen dinin koruyucu ve geliştirici olmak üzere iki temel fonksiyonu bulunmaktadır. Dinin koruyucu fonksiyonu daha yaygın olmakla birlikte, daha az gelişmiş dindarlık için geçerlidir. Dinin geliştirici fonksiyonunun ortaya çıkabilmesi için, kendisinin de gelişmesi gerekmektedir. Yani gelişmiş ve üst düzey dindarlık, dinin birey üzerindeki geliştirici etkilerinin daha çok ortaya çıktığı dindarlıktır. Zira dindarlık herhangi bir bünyede gelişirken, sadece kendi gelişmemekte, kendisiyle birlikte ona sahip olanı da geliştirmektedir. Ancak dinin bu fonksiyonu icra edebilmesi için koruyucu fonksiyonun üstüne çıkabilmesi gerekmektedir. Koruyucu fonksiyon icra eden dindarlık, korku motivinden beslenirken, geliştirici fonksiyon sevgi motivinden beslenmektedir. Dindarlığın

nispeten daha az gelişmiş formunun ürünü olan koruyucu fonksiyonda etkili olan korku duygusu, dinî hassasiyetlere uygun bir şekilde davranılmaması durumunda öte âlemde hesap verme ve cezalandırılmadan bireyi korumak için gönülsüz de olsa dinî kurallara uygun bir hayat yaşamayı sağlamaktadır. Bu şekilde birey, kendini cehennemden korumaya çalıştığı gibi, gönülden olmasa da uzak durduğu dinî yasaklar sayesinden seküler bazı olumsuzluklardan korunmaktadır. Örneğin dinen yasak olduğu için alkol ve uyuşturucudan uzak duran birisi, farkında olmadan sağlığını korumaktadır. Bu durumun benzeri, dinin yapılmasını emir, teşvik ve tavsiye ettiği davranışlar için de geçerlidir. Zira bunları korku motivinin etkisiyle icra etmeye çalışan dindarlar, icra etmedikleri zaman cehenneme gitme ihtimalinden kendilerini korumak için bu davranışlara yönelmektedir. Örneğin borç saikiyle icra edilen ibadetler, sonuç olarak koruma fonksiyonu üretmektedir. Dinin geliştirici fonksiyonunun ortaya çıkabilmesi için, dindarlığın da gelişmesi, onu besleyen korku motivinin başat etkisinden kurtulup sevgi motivinin etkisi altına girmesi gerekmektedir. Bu durum elbette oldukça zor ve uzun soluklu bir süreç olup, bir bütün olarak insani gelişimin tamamını içine almaktadır. Aynı zamanda dinî olgunluğa da tekabül eden bu düzeyde birey, dinî emir, teşvik, tavsiye ve yasaklara kendini cehennemden korumak amacıyla değil, kendi insani gelişimi için yardımcı enstrümanlar olarak gönülden yönelmekte ve onları sevgiyle icra etmeye çalışmaktadır. Bu durumda dinî hayat, korku duygusunun hâkim olduğu "korunma" ve sevgi duygusunun hâkim olduğu "gelişme" süreçleri arasında gerçekleşen dinamik bir oluşuma tekabül etmektedir. Şuurun açık olduğu müddetçe hayatın her anında var olabilecek kadar onu kuşatan ve dinî hayatın bizzat kendisi diyebileceğimiz ibadetlerin eğitim ve gelişim üzerindeki etkilerini de bu çerçevede ele almak gerekmektedir.

KAYNAKLAR

Arygle, M., Psychology and Religion: An Introduction, Routledge, London & New York, 2000.

Bayraktar, Mehmet, İslam İbadet Fenomenolojisi, Akçağ Yayınları, Ankara, 1987.

Certel, İslami İbadetlerin Psiko-sosyal İşlevleri, EKEV Akademi Dergisi, c.I, sayı: 3, s. 149-156.

Gazali, İhya-u Ulumu'd-Din, Çev. A. Serdaroğlu, C.I-IV, İstanbul, 1974.

Hood ve ark., *The Psychology of Religion*, The Guilford Press, New York, 1996.

Hökelekli, Hayati, *Din Psikolojisi*, TDV Yayınları, Ankara, 1993.

____, Hayati, *İbadet*, İslâm Ansiklopedisi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, , C. XIX, İstanbul, 1996.

Karaca, Faruk, Din Psikolojisi, Eser Ofset Yayıncılık, Trabzon, 2011.

____, Faruk, Dinî Gelişim Teorileri, DEM Yayınları, İstanbul, 2007.

____, Faruk, Psikolojik Perspektiften Hac, Bütün Yönleriyle Hac, Tartışmalı İlmi Toplantı, İSAV, 25-27 Kasım, 2013.

Meyerovitch, Evade, Duanın Ruhu, Çev. Cemal Aydın, Şule Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1999.

Peker, Hüseyin, *Din Psikolojisi*, Aksiseda Matbaası, Samsun, 2000.

Uysal, Veysel, Psiko-Sosyal Açıdan Oruç, TDV Yayınları, Ankara, 1994.

Vergote, Antoine, Din İnanç, İnançsızlık, Çev. Veysel Uysal, İFAV Yayınları, İstanbul, 1999.

Yalçınkaya, Erenşah, Hac Psikolojisi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Y. Lisans tezi, Erzurum, 2011.

Ankebût, 29/45.

Bayraktar, Mehmet, *İslam İbadet Fenomenolojisi*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1987, s. 9-12.

Karaca, Faruk, *Din Psikolojisi*, Eser Ofset, Trabzon, 2011, s. 133.

Hökelekli, Hayati, *Din Psikolojisi*, TDV Yayınları, Ankara, 1993, s. 236-241; Meyerovitch, Evade, *Duanın Ruhu*, Çev. Cemal Aydın, Şule Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1999, s. 44-47.

Peker, Hüseyin, *Din Psikolojisi*, s. 112-113.

Karaca, *Din Psikolojisi*, s. 135.

Yunus, 10/47.

Hood ve ark., *The Psychology of Religion*, The Guilford Press, New York, 1996, s. 80.

Hökelekli, *Din Psikolojisi*, s. 231.

Karaca, Faruk, *Dini Gelişim Teorileri*, DEM Yayınları, İstanbul, 2007, s. 109-111.

Fâtır, 35/28.

Yalçınkaya, Erenşah, Hac Psikolojisi, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Basılmamış Y. Lisans tezi, Erzurum, 2011, s. 33-38

Karaca, Faruk, Psikolojik Perspektiften Hac, *Bütün Yönleriyle Hac Tartışmalı İlmi Toplantı*, İSAV, 25-27 Kasım, 2013, s. 2.

Gazali, *İhya-u Ulumu'd-Din*, ÇevA. Serdaroğlu, İstanbul, 1974, I, 314.

Certel, Hüseyin, İslami İbadetlerin Psiko-sosyal İşlevleri, *EKEV Akademi Dergisi*, c.1, sayı: 3, s. 149-156.

Uysal, Veysel, *Psiko-Sosyal Açıdan Oruç*, TDV Yayınları, Ankara, 1994, s. 24.

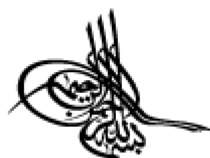
Buharî, Savm, 2

Arygle, M., *Psychology and Religion: An Introduction*, Routledge, London & New York, 2000, s. 111-125.

Vergote, Antoine, *Din İnanç, İnançsızlık*, Çev. Veysel Uysal, İFAV Yayınları, İstanbul, 1999, s. 238-241.

Hökelekli, Din Psikolojisi, s. 241-46.

Hökelekli, “ibadet”, *İslam Ansiklopedisi*, TDV İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, İstanbul, 1999, c. 19, s. 249.

Dindarlık üzerine yapılan bilimsel araştırmalar, toplumumuzda dindarlık düzeyinin irtifa kaybettiğini, ahlak bunalımının giderek derinleştiğini göstermektedir.

Örgün Eğitimimize Panoramik Bakış

Prof. Dr. Muhammet Şevki AYDIN
Din İşleri Yüksek Kurulu Üyesi

Giriş

Örgün eğitim; belirli yaş grubundaki ve aynı seviyedeki bireylere, amaca göre hazırlanmış programlarla, okul çatısı altında düzenli olarak yapılan eğitimdir. Örgün eğitim; okul öncesi, ilköğretim, ortaöğretim ve yükseköğretim kurumlarını kapsar.

Hayatın gittikçe karmaşıklaşması ve beşerî bilimlerin insana ve insan eğitimine dair her geçen gün yeni bilgiler ortaya koyması, örgün eğitim kurumlarının daha erken yaşlara çekilmesinin ve lisans üstünde de sürdürülmesinin gerekliliğini ortaya koymuştur. Bu yüzden ülkemizde de giderek örgün eğitim faaliyetleri bir taraftan anaokulları, kreş gibi kurumlarla öbür taraftan lisans ve lisansüstü düzeydeki eğitim kurumları ile yaygınlaştırılmaktadır.

Her eğitim kurumunun önem derecesi, onun işlevsellik düzeyi, bireysel ve toplumsal ihtiyaç ve beklentileri karşılayabilme durumuyla doğru orantılıdır. Onun için, örgün eğitim kurumları üzerine bir değerlendirme yaparken asıl üzerinde durulması, çok yönlü analizlere tabi tutulması gereken husus, meselenin bu boyutudur.

Bu çalışmada, örgün eğitim sistemimiz, her yönden değil de, eğitimin temel unsurları olan eğitici, öğrenci/vatandaş ve eğitim süreci üzerinden ele alınarak işlevselliğine yönelik noktalamalar şeklinde kısa değerlendirmeler yapılacaktır. Bu yapılırken elbette eğitim süreçlerinin yaslandığı felsefî zeminin genel bir fotoğrafı ortaya konulmuş olacaktır.

1. Örgün eğitim kurumlarımızın toplumsal aidiyeti

Örgün eğitimin amacı, bireye istendik davranışlar kazandırmaktır ve bu istendik davranışların (hedeflerin) belirlenmesinde toplumun beklenti ve ihtiyaçları, öncelikle etkili/yönlendirici olması gereken faktörlerdir. Devlet, eğitim politikalarını, bunlara göre belirlemekle yükümlüdür. Aksi takdirde devletin eğitim kurumları, toplumu temsil niteliğini kaybeder. Devletin yetiştirmek istediği insan tipi ile halkın yetiştirmek istediği insan tipi örtüşmediği durumlarda bir çatışma sözkonusu olabilmektedir. Bu çatışma ise, halkı alternatif arayışlar içine sokabilmektedir. Bu nedenle üstlendiği rolleri hakkıyla yerine getirebilmesi için okulun, bütün iş ve işlemlerinde toplumla uyum ve işbirliği içinde olmayı becermesi gerekmektedir.

Ait olduğu toplumu, toplumun bütünsel/kolektif aklını temsil edebildiği oranda onun kurumu olma özelliğini kazanacağının bilincinde olan okul, toplumla arasındaki mesafeyi asgari düzeyde tutarak onunla güçlü biçimde kaynaşıp bütünleşmeye çalışır. Böylece kurumsal gücünü ve otoritesini pekiştirir. Çünkü bu okul, toplumun ilgisini çeker ve toplumunun ilgisine mazhar olduğu ölçüde toplumuyla etkileşim içine girebilir, ondan güç alarak sorunlarının daha kolayca

üstesinden gelebilir, beklenen amaçları gerçekleştirebilir. Okul, toplumun işine yaradığı, beklenti ve ihtiyaçlarını karşıladığı, topluma önemli bir katma değeri olduğunu kanıtladığı oranda ondan iltifat görür. Toplum, sahiplenip "Benim kurumum" dediği okulun yanında yer alır, ona ve sorunlarına ilgisiz kal(a)maz. Bu nedenle bir okulun, kendini toplumuna kabul ettirmesi, her şeyden önce kendi kalitesinin göstergesidir.

Bizim örgün eğitim kurumlarımızın, bu anlamda hâlâ istenen noktada olduğu söylenemez. Tanzimat'tan sonra ülkemizde medreselerin karşısında açılan ve Cumhuriyet dönemi okullarının esasını oluşturan mekteplerle toplum arasında tabir caizse bir doku uyuşmazlığı, bir kopukluk oluştu. Bu mektepler, eğitim anlayışı ve yetiştirdiği insan tipinin nitelikleri itibariyle milletine tepeden bakan yabancı bir duruş sergiledi. Medreseleri skolastik zihniyete sahip olmakla itham eden bu yeni okul, kendisini tabir caizse modern kılıflı bir skolastik zihniyetin içine sürükledi. (bk. Mehmed Şemseddin,1332: 222-223). Hâliyle halkın antipatisiyle karşılaştı. Halk, kendini adam etme kibrine rağmen ihtiyaçlarını karşılayamayan yabancı bir kurum olarak gördüğünden dolayı tasvip etmediği bu kurumlara çocuklarını göndermeyerek tavrını ortaya koydu (bk. Mehmed Şemseddin,1331: 307).

Millete karşı kibirli ve müstağni, dayatmacı, buyurgan, farklılıklardan öğrenmeye tenezzül etmeyen okul ile milletin arasındaki mesafe giderek açıldı. Devleti arkasına alan okul, sivilliği alabildiğine öteledi. Okulun toplumu tanıma, anlama, dikkate alma gibi bir kaygısı pek fazla olmadı. Bu tutumu nedeniyle ülkemiz, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne şartlı imza attı. Sebebi ise, bu sözleşmenin ikinci maddesindeki şu ifadedir: "Devlet, eğitim ve öğretim alanında yükleneceği görevlerin yerine getirilmesinde, anne ve babanın bu eğitim ve öğretimin kendi dini ve felsefî inançlarına göre yapılmasını sağlama haklarına saygı duyar." (bk. Turan, 2013: 115) Bu tutum, ister istemez, sınıftaki öğrenme-öğretme sürecine de yansıdı ve okulun zaman içinde ihtiyaç ve beklentilere göre kendini sürekli yenileyip geliştiren bir kurum olmasını engelledi.

Gerçekte halkla işbirliği içine girmesi, okulun toplumsal yenilenmenin ve gelişmenin öncülüğünü yapmasına engel değil; bilakis destekleyicidir. Toplumu karşısına alan değil, yanına alan okul onu etkileyebilir, yönlendirebilir, geliştirebilir. Milletin okulla ilişkilerini asgari düzeyde tutması, onunla işbirliği yap(a)maması, ona karşı soğuk duruşu, okulun elini zayıflatır, işini zora sokar, eğitsel etkisini azaltır. Bizde bunlar aynen gerçekleşti.

Ülkemizde devletin örgün eğitim kurumlarının, kendileriyle rekabet etmek, dolayısıyla yeni öğrenmelere kendini yönlendirmek zorunda kalacağı özel okullar da hâlâ yok sayılır. Bugün resmen özel okul var; ancak bunlar, sayıca son derece azdır (2013 yılı itibariyle ilkokulda %3,40., ortaokulda %5,32., ortaöğretimde %9,92.; genel toplamı %7,84. http://sgb.meb.gov.tr/www/milli-egitim-istatistikleri-orgun-egitim-2012-2013/icerik/79). Oysa gelişmiş ülkelerde bu oran % 40'lara yaklaşmıştır.). Üstelik bunlar gerçekte özel okul olmaktan çok uzaktır. Bizde özel okulun devlet okullarından tek farkı, özel sektör tarafından finanse edilmesidir; bunun dışında her bakımdan devlet okulundan farksızdır.

Okulun topluma mesafeli duruşuna eğitim-öğretim süreçlerinin işlevsizliği de

eklenince, okulun millet tarafından talep edilirlik niteliği ve düzeyi olumsuz yönde iyice etkilenmiştir. İslam'ın eğitime, ilme son derece önem veren bir din olmasına rağmen Müslüman halkın hapiste yatmayı bile göze alıp çocuğunu okula göndermemeye çabalaması, hayır kurumları inşa etmeye can atan bu halkın devlete okul yapmaya pek istekli olmaması vb. tutumlar, bu açıdan son derece düşündürücüdür. Son yıllarda bu konuda olumlu yönde gelişmelerin olduğu söylenebilse de okullarımız henüz toplumla ve ailelerle yeterince kaynaşmış değildir. Okul-aile birlikleri ise birçok yerde göstermeliktir.

Ülkemizde örgün eğitim kurumlarının verdikleri diplomaların iş bulma/meslek edinme alanında tek geçerli akçe kılınmış ve özellikle son 10 yılda eğitime büyük kaynaklar aktarılmış, zorunlu eğitimin 12 yıla çıkarılması gibi önemli çabalar gösterilmiş olmasına rağmen okullaşma oranları, geçmişe kıyasla ciddi miktarda yükselmiş olsa da gelişmiş ülkelerin çok gerisindedir. 2012-2013 eğitim öğretim yılında okullaşma oranı; okul öncesinde (5 yaş) %55,35, ilkokulda %98,86, ortaokulda %93,09, ortaöğretimde %70,06'dır (Bk.TED, 2013:16). Hâlâ, çocuklarının alacağı eğitimin kendilerine ilerde bir katkıda bulunacağına inanmayan ailelerin sayısı az değildir (Erden, 2009: 64).

Bütün bu değerlendirmeler, yükseköğretim kurumları için de geçerlidir. Dahası bunlar, toplumun taleplerini kale almama konusunda daha da ileri gitmişlerdir. Toplumdan ve hayattan kopuk olduklarından, günlük hayatın ritminden ve dinamizminden etkilenememişlerdir. Dolayısıyla, bilim yapmak adına kendi fildişi kulelerinde uygulanabilirlik niteliği tartışmalı spekülatif bilgiler üretmek durumunda kalmışlardır. Ne var ki, son yıllarda yüksek öğretim kurumlarının da, toplumla, sivil kurum ve kuruluşlarla işbirliğine girişmeye başladıkları görülmektedir. Örgün eğitim kurumları, çıkardıkları ürünlerin niteliğini yükselttikleri takdirde gönüllü talep edilirlik düzeyleri yükselecektir.

2. Örgün eğitim kurumlarımızda öğrenme-öğretme süreci

Günümüzde eğitim; bir kavram, sistem, yapı ve süreç olarak yeniden tanımlanırken eğitim sistemlerinin bileşenleri köklü bir dönüşüme uğramıştır. Okullar bilişim toplumlarında temel değişim ajanı olarak görülürken, öğrenciler stratejik insan kaynağı, veliler stratejik paydaşlar, öğretmenler ise stratejik öğretim liderleri olarak yeniden tanımlanmıştır. Okullar yeniden yapılandırılma sürecine girmiş ve ülkeler, var olma, gelişip kalkınma stratejilerini yeni paradigmaya göre kurdukları eğitim sistemlerinin başarısına dayandırmışlardır. Bu paradigmatik değişimde öğrenme öğretme süreçleri konusunda ilgi odağı, "öğrenme" yönüne kaymış; öğrenciyi hayata hazırlayıcı ve yetkinleştirici becerilerin öğrencilere kazandırılması öngörülmüştür. Öğretmenlik mesleği bu becerilerin kazandırılmasında yeni bir anlam kazanmış; öğrencinin bu becerileri ve yetkinliği kazanmasını kılavuzlama görevi öğretmene verilmiştir. Değişimi okuyabilmek, sürekli gelişmek, empatik olmak, etkili iletişim kurabilmek, problem çözmek ve uzmanlık yoluyla sosyal itibar edinmek gibi liderlik becerilerini kazanmış, entelektüel yönden gelişmiş, estetik duygusu olan ve gücünü yetkisinden değil oluşturduğu etkisinden alan yeni öğretmen modelinde mesleki saygınlık ve statü, toplumsal ve kültürel değerlerin ötesinde, liderlik

becerileri üzerine kurulu uzman gücüne dayanmaktadır (bk. MEB, 2011).

Örgün eğitim kurumlarımızın henüz böyle bir paradigmatik dönüşümü gerçekleştirdiği söylenemez. Bu çerçevede gerçekleştirilen yapısal değişiklikler, reformlar, her tür yenilikler, bilimsel verilere dayalı durum tespitlerinden hareketle bilimsel yaklaşımla ve sistem bütünlüğü içinde ele alınarak ihtiyaçlara göre gerçekleştirilmiş olmaktan daha çok politik ve ideolojik yaklaşımlarla yapılmıştır. "Eğitim politikası ile siyasi politikanın birbirinden ayırd edilmediği uygulamalar" ile vakit kaybedilmiştir (Cafoğlu, 1996: 40). Bundan dolayı, sistem yaz-boz tahtasına dönüştürülmüş ve niceliksel beklentilerin ötesine geçilememiş; sistemin istikrar içinde değişerek gelişmesi sağlanamamıştır. Sonuçta sorunların çözümü için atılan adımlar, yeni yeni sorunlara yol açmıştır.

Bütün toplumsal kurumların çok hızlı değişim süreci yaşadığı bilgi toplumunda eğitim kurumu, sürekli olarak kendini yeni gelişmelere açık tutmak zorundadır. Çünkü bu kurumların eğittiği insanların, hem çevrelerinde hızla oluşan değişimlere uyum sağlamaları hem de çevrelerinde istenilen değişimleri sağlayacak yeterlikte yetişmeleri beklenmektedir (Demirel,1996: 47). Bunu başarabilmek için okul, örgütsel öğrenmeyi temel felsefe edinmek zorundadır. Doğası gereği her okul bunu yapmak durumundadır; ama bilgi toplumunun okulu buna daha fazla ve özellikle ihtiyaç duymaktadır. Örgütsel öğrenme, okul ortamında mesleğe yönelik öğrenmenin ortak bir eyleme dönüştürülmüş biçimidir. Bireysel öğrenmelerle bu gerçekleşse de bireysel öğrenme, örgütsel öğrenmeyi garanti etmez (bk. Çelik, 1996: 34). İlkokuldan üniversiteye örgün eğitim kurumlarımız, hâlâ bu anlayışın oldukça uzağındadır.

Yenilik çalışmalarının olumlu sonuçlar vermemesinin en önemli nedenlerinden biri, bütün bunların öğretmen unsuruna rağmen yapılmasıdır. Oysa hiçbir eğitim kurumu, öğretim kadrolarına rağmen kaliteli olamaz, standartlar geliştiremez. Okulların fizikî şartlarını iyileştirmek, teknolojik araç gereç ihtiyaçlarını karşılamak, iyi programlar geliştirmek, materyaller hazırlamak vs. önemlidir; ancak bütün bunlara ruh üfleyip canlandıracak, onları işlevsel hâle getirecek olan öğretmendir/öğretim elemanıdır. Öğretmen gerekli yeterliklerle donanmış değilse, diğer unsurlar pek anlam ifade etmez. Söz gelimi, 2000 yılından itibaren Milli Eğitim Bakanlığı okullar için oldukça iyi program geliştirme çalışmaları yapmasına rağmen, öğretmenleri onları kavrayıp etkin biçimde uygulayabilecek bir formasyona kavuştur(a)madığı için, sonuç alamamıştır. Akıllı tahta, tablet gibi araç gereçler açısından da durum aynıdır.

Öğretmen yetiştiren kurumlarda yapılan sık değişikliklerden de olumlu sonuçlar alınamamış olup (bk. Yılman, 2006), arayış (hatta karışıklık) devam etmektedir. Hizmet öncesi eğitim kurumlarında gerekli yeterlikleri kazanamadan göreve başlayan öğretmenlere, hizmetiçi eğitimle kendilerini yenileyip geliştirme imkanı da pek sağlan(a)mamaktadır. Bir araştırmada "öğretmenlerin %85'i mesleki gelişime ihtiyaç duymadıklarını belirtmişlerdir (MEB, 2005). Oysa TALIS Raporu'na göre en az hizmet içi eğitim alanlar arasında Türk öğretmenler ilk sıralarda yer almaktadır. Öğretmenlik hayatı boyunca hiçbir hizmet içi eğitim almadan emekli olan öğretmenlerin sayısı azımsanmayacak kadar çoktur." (MEB, 2011:7)

Yükseköğretimde durum daha vahimdir: İstisnaları olsa da genelde, şöyle veya böyle pedagojik formasyona yönelik hiç bir eğitim almamış kişiler öğretim elemanı olarak görev yapmaktadırlar. “Alanı bilen öğretir”, anlayışıyla hareket edilmektedir. Eğiticinin zihniyeti yenilenmeyince, bütün yapılanlara rağmen eğitim-öğretim paradigması ve ona bağlı olarak da eğitim-öğretim sürecinin niteliği değişmemektedir.

Günümüzde okul eğitim verme konusundaki tekelini kaybetmeye başlamış; buna bağlı olarak öğretmen de en önemli bilgi kaynağı olmaktan çıkmıştır. Ama bizim örgün eğitim kurumlarımızda öğretmen/öğretim elemanı, tarım toplumundaki gibi bilgi sunan vazgeçilmez kaynak konumundan bir türlü uzaklaş(tırıla)mamıştır. Bilginin hızla üretilip çabucak tüketildiği, “bilgi kirliliği” ve “bilgi çöplükleri”nden söz edildiği bu çağda, örgün eğitim kurumlarımız, öğretimi hâlâ hazır bilgi kalıplarını aktarmaktan ibaret görmektedir. Genelde öğretmen/öğretim elemanı, bilgiyi keşfetme, bilgiyi kullanma, sorun çözme, “öğrenmeyi öğrenme” gibi yetenek ve becerileri öğrenciye kazandırmak yerine hazır bilgi kalıplarını nakletmeyi “öğretim”, öğrencinin o bilgi kalıplarını aynen tekrar etme düzeyini de “başarı” saymaktadır.

Örgün eğitim kurumlarımızda eğitim, genelde öğretmen merkezli olup öğretmenin takririne dayalıdır. Hoca, ne kadar çok bilgi kalıbı aktarırsa öğrencilerin o kadar çok şey öğrenecekleri zannedilmektedir. “Yaslan arkana beni dinle” denildiğinde öğrencilerin hep dinleyebilecekleri vehmedilmekte; duyduklarını ve okuduklarını öğrencilerin mutlaka doğru anlayacakları ve öylece kendilerine mal edip unutmayacakları, onları kullanacakları sanılmaktadır. Buna bir de 2013 yılı itibariyle bile sınıf mevcutlarının kalabalıklığını, her branşta nitelik şöyle dursun yeter sayıda öğretmen bulunmamasını, öğretmen başına düşen öğrenci sayısının çokluğunu (bk. TED, 2013. Mesela, üniversitelerimizde öğretim elemanı “başına düşen öğrenci sayısı 55’tir. Bu rakam İngiltere’de 20’ye bir, ABD’de ise 12’ye birdir.” Laçiner, 2014.) ve değerlendirme anlayış ve sistemimizin insan kaynaklarını israf edici niteliğini eklersek (bk. MEB, 2011) meselenin vehameti daha iyi anlaşılır.

Örgün eğitim kurumlarımızda “öğrenme” eyleminin öznesi olması gereken öğrenci, ders kitabından okudukları ve hocadan dinledikleri karşısında pasif alıcı konumuna itilmiş, adeta nesneleştirilmiştir. Yani öğrencilerin kendi öğrenmelerini kendi eline alması önlenmiştir. Mutlak doğru ve değişmez bilgilerin nakledildiği havası oluşturulduğundan dolayı öğrenciye düşen, onları olduğu gibi ezberleyip istendiğinde aynen tekrarlamaktır. Öğrencinin düşünme, sorgulama, anlam(landır)ma, araştırma, mevcut bilgileri eleştirel yaklaşımla değerlendirerek işe yaramayanlarını ayıklama, onları kullanarak yenilerini üretme ve onlardan yararlanarak sorun çözme, analizler yapıp sentezlere varma vb. faaliyetlere girişmesi engellenmektedir. Bu, bireyi/şahsiyeti yok sayma, öğrencileri belirli bir epistemolojik duruşa hapsetme çabasıdır. Bu çaba, öğrencilerin anlam arayışını sürdürerek hayatı ve varlığı anlamlandırıp kendine özgü bir dünya görüşü oluşturma, kendi değerlerini üreterek ahlakını inşa etme, kendini gerçekleştirme, kullanılabilir nitelikte meslekî bilgilere sahip olma ve sonuçta kişisel yetkinlik kazanma sürecini kesintiye uğratmaktadır.

Öğrenci, anlamla(ndıra)madığı için ezberlediği bilgilerin kendi hayatıyla, ihtiyaçlarıyla, sorunlarıyla, varlık dünyasıyla bağını kuramamakta, onların ne iş(in)e yaradıklarını fark edememektedir. Çok kabarık ve birçoğu hayatla ilgili olmayan bu bilgi yükünün hamallığını yapmaya mecbur edilen öğrenci, doğal olarak salt dayatmadan, korkudan, mecburiyetten kurtulmak için sıkıla sıkıla buna katlanmak durumundadır. Öğrenme ve bilgi, öğrenci için itici/sıkıcı bir araç kılınıp değersizleştirilmiştir. Bu ise, öğrencinin bilgiden, kitaptan, öğrenmeden, hocadan, okuldan, kısacası eğitime dair her şeyden soğumasına, hatta nefret etmesine yol açmaktadır. Bu yüzdendir ki, öğrenciler ve bu okullardan mezunlar, bilgiye, kitaba ilgi duymuyor. Okulların tatil olmasıyla öğrenciler bayram ediyor. MEB Ortaöğretim Genel Müdürlüğü'nün Ortaöğretim İzleme ve Değerlendirme Raporu'na göre, Türkiye geneli tüm liselerde devamsızlık oranı %32,7. Yani, öğrencilerin neredeyse üçte biri derslere devam etmiyor. "Üniversitelerde devamsızlık oranı %50'nin üzerinde. … Normalde 16 hafta sürmesi gereken yüksek öğretim pek çok okulda fiilen 7-8 haftaya, hatta daha aşağısına düşebiliyor." (bk. Laçiner, 23.02.2014)

Eğitimde bilgi ve bilginin niteliği, kritik öneme sahiptir. Çağımızda bilginin kıt kaynaktan çıkıp kolay ulaşılabilen serbest mala dönüşmüş olması gerçeği, örgün eğitim kurumlarımız tarafından idrak edil(e)mediğinden inanılmaz dozda ağır hazır malumat yığınlarının ezberletilmesini öngören müfredatların öğrenciye dayatılması anlayışı sürmektedir. Genelde hayattan kopuk bilgilerin aktarımıyla yetinen bu eğitim anlayışıyla okullarımız, insanımıza kişisel yetkinlik kazandıramadığı gibi onu hayata ve mesleğe de hazırlayamamaktadır. Sonuçta diplomalı (eğitimli diyemiyorum) insanlarımızın, daha nitelikli bir aile, iş ve meslek hayatını inşa ederek daha mutlu ve huzurlu olma imkanını üretemedikleri acı gerçeğiyle karşı karşıyayız. Dolayısıyla okuldaki başarı, hayatta başarıyı doğurmuyor. Bu durum, insanımızın gözünde bilginin, eğitimin ve eğitim kurumlarının itibarsızlaşmasına neden olmakta; onların sadece iş edinmede geçerli olan belgeleri alma yerleri olarak görülmesine neden olmaktadır.

Meseleye din eğitimi açısından bakınca da farklı bir tabloyla karşılaşmıyoruz. Din eğitimi konusunda ülkemiz, her okulda din eğitimine yer vermekten tut, hiç birinde yer vermemeye, isteğe bağlı ve herkese zorunlu kılmaya kadar farklı seçenekleri Cumhuriyet döneminde denemiş olduğundan, çok zengin bir deneyime sahiptir. Anayasa'nın 24. Maddesinin öngördüğü, ama otuz yıldır bir türlü uygulamaya konulamamış olan isteğe bağlı din eğitimi hakkının kullanımını da öngören 4+4+4 düzenlemesi, iki yıl önce gerçekleştirilerek okulların programlarında seçmeli Kur'an-ı Kerim, Siyer ve Temel Dinî Bilgiler derslerine yer verildi. Buna rağmen din eğitimi üzerinden politik ve ideolojik tartışmaların yapıldığı alan olmaktan bir türlü çıkarıl(a)madı. Üstelik din eğitiminin varlığını tartışmaktan, niteliğini tartışmaya fırsat bulunamadı.

İlahiyat Fakültesi, sık sık değişikliklere maruz kalmasına rağmen bir türlü kendi olamadı. Başka fakülte veya bölümlerde yer alması gereken birçok bilim veya anabilim dalı, salt dinle şöyle veya böyle ilintisi olduğundan veya hiçbir ilintisi olmamasına rağmen, İlahiyat Fakültesinde konumlandırılmıştır. Sayıları son yıllarda hızla artırılan İlahiyat Fakültelerinin henüz bir eğitim programı yok;

müfredat programıyla yetinilmektedir. Amaçları belli olmadığından kurumsal bir eğitim anlayışına sahip değil; kişisel inisiyatiflerin güdümündedir.

Çok sık değişikliklere maruz kalan din eğitimi öğretmeni yetiştirme süreci, hâlâ çözüm bekleyen köklü sorunlarla doludur. Genelde gerekli yeterliklere sahip öğretmenlerimiz olmadığı gibi (bk. Aydın,1996.; 2005.; Uçar,1998.; Güngör, 2001.; Bayraktar, 2010.; Korkmaz, 2007) son yıllardaki çok önemli adımlara rağmen yeterli sayıda da öğretmene sahip değiliz (TED, 2013: 54). MEB'in son yıllarda bilimsel yaklaşımla geliştirdiği programlar, yeterli nitelikte ve sayıda öğretmen kadrosu bulunmadığından dolayı, din eğitimi anlayış ve uygulamalarında köklü bir değişime yol açmadı. Mevcut din eğitimi anlayış ve uygulamalarının, günümüz açık toplumundaki bireye din konusunda istenen nitelikte kılavuzluk yapması, özellikle de günümüz Müslüman bireyinin yetişmesine beklenen katkıyı sağlaması pek mümkün görünmemektedir (bk. Aydın, 2011).

Nitekim yapılan araştırmalar, din eğitimine yönelik derslerin bugün bile pek etkin ve verimli olmadığını ortaya koymaktadır. Söz gelimi, elde edilen bilimsel verilere göre öğrencilerin DKAB dersine yönelik tutumları, öğrencilerin ve anne babaların eğitim ve kültürel düzeyleri yükseldikçe azalmaktadır. Yani, "İlköğretim öğrencilerinin ortaöğretim öğrencilerine göre tutum puanları anlamlı düzeyde daha yüksektir. … ilköğretim 4. Sınıf öğrencileri en yüksek tutum puanına sahip iken en düşük tutum puanına 12. Sınıf öğrencileri sahiptir. Okul türü değişkeni açısından da DKAB dersine karşı en az tutum puanına Fen Lisesi ve Anadolu Lisesi öğrencileri sahipken en yüksek tutum puanı Ticaret ve Endüstri Meslek Lisesi öğrencilerine aittir. … Köyde ikamet eden öğrencilerin derse karşı tutumu yüksek çıkarken en düşük tutum puanı ilde ikamet eden öğrencilere aittir. … anne babası ilkokula gitmemiş öğrencilerin derse karşı tutumu yüksek çıkarken (anne babası) üniversite mezunu olan öğrencilerin tutum puanı en düşük çıkmaktadır."(Zengin, 2013: 297-298.; Ayrıca bk. Kaya, 2001.; Ayhan ve arkadaşları, 2004.; Akyürek, 2004.; Karacelil, 2010.; ERG, Mart 2014)

Bu bulgular, DKAB derslerinin ne kadar tarihte kalıp kendini güncelleyemediğinin, günümüz insanının ihtiyaç ve beklentilerine cevap verme ve sorunlarına çözüm üretmesine pek katkı sağlayamadığının işaretleri olarak görülebilir.

Kaldı ki, dindarlık üzerine yapılan bilimsel araştırmalar, toplumumuzda dindarlık düzeyinin irtifa kaybettiğini, ahlak bunalımının giderek derinleştiğini göstermektedir (bk. Hökelekli, 2009.; Komisyon, 2012.; Çarkoğlu, 2010.; http://www.iletisim.com.tr/kitap/turkiyede-dindarlik/8635#.UysUYldaeSo). Bu gerçek de, okullarımızdaki din eğitimine yönelik derslerin, küreselleşmenin neden olduğu yeni toplumsal şartlarda ne kadar işe yaradıklarına ilişkin veri olarak değerlendirilebilir.

KAYNAKLAR

AKYÜREK Süleyman, "D.K.ve A.B. Dersinin Etkinliği", *Bilimname*, IV, sayı, 1, 2004, 107-116.

AYDIN Muhammet Şevki, *Din Dersi Öğretmenlerinin Pedagojik Formasyon*

Yeterlikleri, Erciyes Üniversitesi Yay. Kayseri, 1996.

AYDIN Muhammet Şevki, *Cumhuriyet Döneminde Din Eğitimi Öğretmeni Yetiştirme ve İstihdamı*, 2. bs. Dem Yay., İstanbul, 2005.

AYDIN Muhammet Şevki, *Açık Toplumda Din Eğitimi/Yeni Paradigma* **İhtiyacı**, Nobel Yayınları, 2011.

AYHAN Halis ve Arkadaşları, *Din ve Ahlak Eğitim Öğretimine Yeni Yaklaşımlar*, Dem Yay. İstanbul, 2004

BAYRAKTAR, Nazım; *"İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenlerinin Disiplin Anlayışları*" Yayınlanmamış Y. Lisans Tezi, E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2010.

CAFOĞLU Zühal, "Değişen Eğitim Sistemindeki Değişmezlik", *Yeni Türkiye Eğitim Özel Sayısı*, Yıl, 2, S.7, s.29-38, Ankara, 1996.

ÇARKOĞLU Ali ve Kalaycıoğlu Ersin, *Türkiye'de Dindarlık: Uluslararası Bir Karşılaştırma*, Sabancı Üniversitesi, 2010.

ÇELİK Vehbi, "Örgütsel Değişme ve Geleceğin Okulu", *Yeni Türkiye Eğitim Özel Sayısı*, Yıl, 2, S.7, s.29-38, Ankara, 1996.

DEMİREL Özcan, "Eğitimde Yeni Arayışlar", *Yeni Türkiye Eğitim Özel Sayısı*, Yıl, 2, S.7, s.29-38, Ankara, 1996.

ERDEN Münire, *Eğitim Bilimlerine Giriş*, 3. Baskı Ankara, 2009.

ERG (Eğitim Reformu Girişimi), *Temel Eğitimin Kademelendirilmesi Sürecinin İzlenmesi*, İstanbul, Mart 2014.

GÜNGÖR, Ali, İlköğretim Okulları İkinci Kademe Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretmenlerinin Ölçme ve Değerlendirme Sorunları, Yayınlanmamış Y. Lisans Tezi, E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2001.

HÖKELEKLİ Hayati, Çocuk, Genç, Aile Psikolojisi ve Din, Dem Yay. İstanbul, 2009.

KARACELİL Süleyman, "Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Dersinin Problemleri: Şırnak İli Örneği", *Harran* Üniversitesi *İlahiyat Fakültesi Dergisi,* Yıl: 15, S: 24, Şanlıurfa, 2010.

KAYA, M. (2001). İlköğretim ve Ortaöğretim Öğrencilerinin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersine Karşı Tutumları. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. Sayı: 12-13. s.43-78.

KORKMAZ, Göksel, *"İlköğretim II. Kademede Görev Yapan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretmenlerinin Çalışma Yapraklarını Kullanma Durumları (Kayseri Örneği)"* Yayınlanmamış Y. Lisans Tezi, E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2007.

LAÇİNER, Sedat, "Türkiye'nin Eğitim Haritası", *Star Gazetesi*, 16.02.2014.

LAÇİNER Sedat, "Eğitimde Devam Sorunu", *Star Gazetesi*, 23.02.2014

MEHMED Şemseddin, Zulumetten Nura, (KÜNYESİNİN TAMAMI verilmeli)

MEHMED Şemseddin, Hurafattan Hakikata, (KÜNYESİNİN TAMAMI verilmeli)

MİLLİ EĞİTİM BAKANLIĞI, *Ulusal Öğretmen Stratejisi Belgesi Taslağı*, Ankara, 2011.

TED, *Türkiye Eğitim Atlası 2012-2013*, Ankara, 2013.

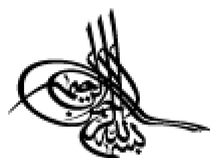
TURAN İbrahim, *Avrupa Birliği Sürecinde Türkiye'de Din Eğitimi Politikaları,* İz Yay., İstanbul, 2013.

KOMİSYON, Türkiye Değerler Atlası, *Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları,* 2012.; http://w00ww.dr.com.tr/kitap/turkiye-degerler-atlasi/kolektif/arastirma-tarih/sosyoloji/urunno=0000000416249

UÇAR, Recep; *"Lise Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Programının Uygulamasındaki Problemler",* Yayımlanmamış Y. Lisans Tezi, E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 1998.

YILMAN Mustafa, *Türkiye'de Öğretmen Eğitiminin Temelleri*, 2. Bas. Ankara, 2006.

ZENGİN Mahmut, "Öğrencilerin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersine Yönelik Tutumlarının Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi", *Değerler Eğitimi Dergisi*, Dem, Cilt 11, No. 25, s. 271-301, İstanbul, 2013.

Osmanlı adamının en kuvvetli cephesi, Müslümanlıktır. Tarihî tecrübe, hayatın her aşamasına istikamet veren en temel gerçek İslamiyet'tir. Din ü devlet fikri, bütün varlığın devlet ve dinin varlığıyla mümkün olduğunun en büyük şahididir. Bu bakımdan irfân ehline riayet ve devlet başkanına itaat vaciptir.

Dünya Görüşü İtibariyle Osmanlı Adamı

Doç. Dr. Fatih M. ŞEKER
İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, Türk Felsefesi Tarihi Kürsüsü

Milletimizin tarihte hayat verdiği en büyük ve en devamlı eser, Osmanlı Devleti'dir. Medeniyetimizin olgunluk noktasını temsil eden Osmanlı zamanlarının yetiştirdiği adam tipi, şarklıların kemâle ermiş hâlidir; zira "sonra gelen ön gelenden yeğ olur." Bu dönemde Türk, Arap ve Acem az çok birbirlerine benzer. Aynı dünya görüşü etrafında toplanır. Tefekkür tarzı ve zihniyet noktasında ortak bir tavra sahip olarak aynı vadide yol alır. Bugünkü manasında millet ve ümmet birbirlerini tamamlar. Onlar ümmete doğru açılarak millete doğru katlanırlar. Fikrî, hissî, kültürel ve felsefi çerçevede bir aidiyet belirgin hâle getirirler. İlmî ve irfânî geleneğin manzarasını bir bütün olarak göz önüne getirdiğimizde bu durum çok belirgindir. Osmanlının arka planını oluşturan fikrî gelenek, devletin tabii bir parçası olarak görülür.[233] Osmanlı hinterlandının dışında kalan unsurlar, dairenin içine alınır. Böylece geçmişle olan irtibat tabii bir teşekkül hâline konulur. İcazet silsilelerinin göstereceği üzere talebelerin varlığı hocalarıyla, dolayısıyla da ilmî gelenekle kayıtlanır. Düşüncenin geçmişe bakarak kıvama ereceği gözden kaçırılmadığı için İslam tasavvurumuzun teşekkül ettiği dönemden bu tarafa aktüelliğini muhafaza eden sistemden beslenilir. Tarihin fikrî ve hissî bakımdan devam ettiği gösterilir. Ebû Hanife, Maturidi, Farabi, İbn Sina, Gazzali, Fahr-i Razi, İbnü'l-Arabi, Mevlâna, İbn Haldun ve Yunus Emre gibi bir medeniyetin klasik örneği hâline gelen mütefekkirlerden edinilen birikim, Osmanlı şartları içinde yürüyerek aktüel kılınır. Selçukluda atılan fikir tohumu yeni baştan yeşertilir.[234] Türkistanlı Maturidi'yle Horasanlı Gazzali veya Endülüslü İbnü'l-Arabi'yle İbn Rüşd aynı gelenek içinde buluşturulur.

Osmanlı adamının en kuvvetli cephesi, Müslümanlıktır. Tarihî tecrübe, hayatın her aşamasına istikamet veren en temel gerçek İslamiyet'tir. Din ü devlet fikri, bütün varlığın devlet ve dinin varlığıyla mümkün olduğunun en büyük şahididir. Bu bakımdan irfân ehline riayet ve devlet başkanına itaat vaciptir.[235] Şeyhülislâm İbn-i Kemal'e göre Osmanlıların zamanı, İslam'ın hükümlerini uygulamakla geçmiştir.[236] Bu nedenle Osmanlıların geleceği ve mevcut vaziyeti, inançlarının sağlam olması ile irtibatlandırılır, samimi ve ihlaslı oldukları için onların Allah'ın lütfuna mazhar oldukları vurgulanır. Cenab-ı Hakk'ın onlara inançlarının bereketine göre fırsat verdiği[237] ve dinde istikametin ömrün bereketlenmesine vesile olduğu hatırlatılır.[238] Onlar için hakikatte "millet, dindir"; din de millettir.[239] Nitekim fikir ve his dünyamızın en millî metinlerinden biri olan *Muhammediyye*'yi kaleme alan Yazıcızâde Mehmed Efendi şöyle der: "Velî bil bizi şol milletten idik/ki Kur'an okuyan ümmetten idik/oruç tutup ederdik hac gaza biz/zekatımızı ederdik edâ biz".[240] Fikrî yükü sırtlanabilecek kimseleri imtiyazlı kılan Osmanlılar, İslam'ın

şartlarından biri olarak gördüğü, itiyad ve gelenek hâline getirdiği[241] cihadı, aynı zamanda fikre bağlar. Kalemle de gaza yapar. Bir başka ifadeyle Müslümanlığın İslam'ın şartlarından birini teşkil eden cihad fikri etrafında hayata dal budak saldığının idraki içinde hareket eden Osmanlı adamı, kılıçla yetinmez, fethi ve gazayı düşünceyle hitama erdirir. Bunlar her şeyin etrafında döndüğü terbiye ve idealdir.

Geçip giden âlimleri ve ârifleri adap yönünden idealize eden[242] Osmanlı adamı, kendi içine kapanıp kalmayı engelleyen tarihi, en bereketli imkânlar hazinesi olarak görür. Tarihî tecrübenin ateşinde dövüle dövüle pişer. Mirası reddetmez, kendini tarihte bulur. Dünün bugünü şekillendireceği şuuruyla hareket eder. Yıkılan Selçuklu Devleti'nin kurulan Osmanlıyla taze can bulduğunu her daim göz önünde tutar. Geçmişte olanlara bakarak geleceğe dair ümidini tazeler. Mazide olan bitenlerin, hâlde ve istikbalde yenileceğini bilir. O, idrak ettiği zamanın dolayısıyla da geçmiş ve geleceğin adamıdır. Ânı yaşarken mazinin çehresini aksettirir, istikbali de müjdeler. Hadiseler karşısında bir fikrin adamı olma kudret ve cesaretini sergiler. Yaptıklarını yüklenecek kadar kuvvet sahibidir. Ahlakı pazarlığa konu kılmaz. Şahsiyetini ve fikirlerini, yaşadığı zamanın yutmasına izin vermez.

Osmanlı adamı, yetişmesini biraz da halkın okuduğu itibarlı kitaplara borçludur. İkinci Mevlâna ve Gazzali olarak görülen İsmail Hakkı Bursevî, Yazıcızâde Mehmed Efendi'nin kaleme aldığı *Muhammediyye*'yi irfan ehlinin idrak edebileceği bir kitap olarak değerlendirir. Halk irfanı da aynı istikamette bir inanca sahiptir. İnsanımız bu eseri âdeta Kur'an'ın hemen yanı başına yerleştirir ve okunup bitirildiği zaman hatim cemiyetleri yapar. Her seviyede yeni manalar kazanan bu tip klasikler, omurgayı belirler. Mevlâna'nın *Mesnevî*'si, Yazıcızâde Ahmed Efendi'nin *Ahmediyye*'si, Süleyman Çelebi'nin *Mevlîd-i* Şerîf'i, Eşrefoğlu Rûmî'nin *Müzekki'n-Nüfûs*'u, Ferîdüddin Attar'ın *Mantıku't-Tayr*'ı, Sa'di-i Şirâzî'nin *Bostan ve Gülistan*'ı bunlardandır. Nitekim Ziya Paşa; *bir kimse okur ise Bustân'ı/Anlar o zaman nedir cihânı* derken, Ispartalı Hakkı da *senin için Bustân'ı okumamak âdeta rezîlettir* hükmünü verir. Bu vadide İslamiyet'in bu topraklarda aldığı çehrenin en yetkin timsali olan *Mevlîd-i* Şerîf'in müellifi için "yetişilmez ki Süleyman Dede yükseklerde" diyen Hazret-i Akif de Attar ve Sa'di ile ilgili olarak "ben ki Attar ile Sa'di'yi okur, hem severim/başka vadileri tutmuşlara ancak söğerim" demekten kendini alamaz.

Bir medeniyeti toplayıp hülasa eden bu tip metinler defalarca okunur. Az eseri çok okuma gibi bir gelenek vardır. Toplum, belirli kitaplar etrafında bir araya gelir. Nesiller aynı dünya görüşünü benimseyerek kendilerini bulur. Dünya görüşümüz, bu eserler ve sohbetler etrafında dirilir. Böylece gelenek hemen her şeye kendi tabii akışı içinde bir kıvam verir. Herkes âdeta üstad-talebe; usta çırak ilişkisi içinde yetişir. Her şey birbirinden ayrıyken gene birbirine bağlı hâle gelir. Nazımda ve vezinde vadiler farklı olsa da manada istikametler bir olur. Nesil, mizaç, karakter, zaman ve zemin insanları ayırsa da dünya görüşü birleştirir. *Süleymaniye'de Bayram Sabahı* başlıklı şiirinde Mimar Sinan'ın taş ve toprakla yaptığını kelimelerle ve şiirle yapan Yahya Kemal, *Viyana kapılarına nasıl gittik?* sorusuna, *Mesnevî okuyarak ve pilav yiyerek* derken bu gerçeğe işaret eder.

Osmanlı'da Müslümanlığın sacayakları; medrese, tekke ve camidir. Müderrisler, dervişler ve halk, bu mekânlarda birbirlerini tamamlarlar.[243] Osmanlı tecrübesinin zahirî ve manevî boyutunun temsilcileri, mizaç ve kabiliyet farkı ile hemen hemen aynı yolda yürürler. İlmin öğretildiği merkez medreseler; vakar, temkin ve sükûnetin terbiye edildiği mektepler de tekkelerdir. İslamiyet, ilim ve irfâna dayanır. Ulema toplumun aklı, sûfî-mutasavvıflar da vicdanıdır. Hazret-i Peygamber ve İmam-ı Azam'la özdeşleştirilen ilmiye yolu[244] ve medrese sistemi, zihniyet etrafında dönerek memleketin düşünce dünyasını idare eder; tekkeler de sosyal hayatını nizamlar, fikrin çerçevesinde kalacak şeyleri gündelik hayata taşır, o zihniyeti hayatla yoğurur. Yeryüzünü Allah'ın tecelli ettiği bir dergâh hâline getirir. Müderrislerin öğrettiklerini tatbik etme terbiyesi mürşidler tarafından verilir. Medresede yetişenler tekkelerin fırınlarında pişer. Medreselilerle tekkeliler, kendi dünyalarını kurarken, birbirlerinin üstüne eğilirler. Bir yığın imkâna birden sahip hâle gelerek birbirlerine istikamet verirler. İnsanlara iyi gözükenin Allah'a da iyi gözükeceğini asla unutmazlar. Sadrazam da olsalar kanaatin tükenmez bir hazine olduğunu asla unutmazlar.[245] Bu nedenle reislik makamına geçecek kişi, evvela nefsini ıslah etmeye bakar; zira bilir ki "nefsini zabta mâlik olmayan helak olur."[246] Nitekim koca allâme Ebussuud Efendi nazmında şöyle der: "Bir köhne köprüdür bu cihân çün gelen göçer".[247] Şeyhülislâm'ın talebesi ve halefi Hoca Sadeddin Efendi de aynı fikirdedir: Cihân bağının iki kapısı vardır, birinden giren birisinden çıkar.[248] Cihânın vefasız olduğunu ve onda karar olmadığını devamlı olarak gündemde tutan Osmanlı adamı, bu nedenle *işte ey akıl ve basiret sahipleri, siz bundan sakının* ayetine kulak verir.[249] Âlemin son bulacağını bildiği için hiç kimseyi incitmez, iyiliği kötülüğe aracı kılmaz. Olgun adam olmanın, birliği çoklukta, çokluğu da birlikte görmekle kayıtlı olduğunu bilir.[250] Vahdet davası gütmez, kesret kavgası etmez. Onun için hür olmak Allah'a ve peygambere esir olmaktır. İyi olan hüsn-i zandır. Şayet hüsn-i zan etmezse sû-i zann yoluna gitmez.[251] Hazret-i Peygamber'in ümmeti olmanın göstergesini, onun ahlakını tutmakla aynîleştirdiği için[252] bütün ilimleri iki kelimede özetler: "Allah'ın emirlerine ta'zîm ve mahlûklarına şefkat". Hâliyle "dil ehli ol, dil ehli ol, dil ehli" sözünü[253] vird edinir. Öz varlığını yokluğa sayar. Yüzüne karşı kendilerini medhedenin yüzüne bakmaz, bilir ki insanları yüzlerine karşı övmek, aslında onları bıçaksız boğazlamak gibidir. Kişinin kendi noksanını bilmesinin üstünde bir olgunluk noktası olmadığını hayat tarzı hâline getirir.[254] Esas olanın kâl değil hâl olduğunu ve hâlin ise kâl'e sığmayacağını hiçbir zaman gözden kaçırmaz.

Her hususta itidal yolunu tutan[255] Osmanlı adamı, fikren nerede durduğunu çok iyi bilir. Âdem yapmanın Kâbe yapmak gibi olduğunu düşünür. Meziyyet-şinâslığı en büyük meziyet olarak görür.[256] Bunun da ilimle mümkün olduğunu, devlet ve millet bünyesinin esasının ilim ve faziletten ibaret olduğunu bir ahlak hâline getirir.[257] Buna göre ilim, kalbin ibadetidir. Bu da amel etmekle gerçekleşir; zira amelsiz olan ilim vebal ve ilimsiz olan amel de dalâldir.[258] Osmanlı adamının daimi duası şudur: *Yarabbi, bana Hakk'ı Hakk olarak göster*.[259] O, zihniyet meselesiyle meşgul olurken, hayatın amelî cephesinden de

vazgeçmez. Bir taraftan medrese kürsüsünde veya devlet işlerinde pişer, müşahede ettiklerini kitâbî hâle getirerek fikre mâl eder. Kitapla hayat veya tasavvurla icra arasındaki farkı ortadan kaldırır. Realiteyi idealler adına harekete geçirir. Gündeme getirdiği her fikri, idrak ve ihata edilen zaman ve zemine ait kılar. Teoriyle tatbikatı birbirinin emrine sunar. Bilmekle kalmaz, bildiklerine hayat verir. Bu perspektifin felsefe sahasına intikal edildiğinde karşılığı bellidir: Osmanlılar, felsefeyi hikmet hâline getiren bir tecrübeye sahiptir. Amelin ta kendisi olan hikmet, eşyanın hakikatlerine erip bunun gerekli kıldığı şeyleri hayata geçirmektir. Bu da en güzel şekilde Allah'ı ilahî ilimle bilmekte kendisini gösterir.[260] Bir başka ifadeyle filozof olmak, bilmek ve bildiklerini hayata aktarmakla kayıtlıdır. Çünkü İslam, ilim ve ameli bir araya getirir.[261] Amellere yönelmek ilimle olur, ilim de amelle tamamlanır.[262] Bu yönüyle dünya görüşüne tekabül eden felsefe, bir geleneği devam ettirmenin sırrını çok iyi bilen Hocazâde, Alaaddîn Tûsî, Kemâl Paşazâde, Abdullah Bosnevî, İsmail Rusûhî Dede ve Bursevî'nin şahsında ehlîleşir; filozoflar, tasavvuf, kelâm en önemlisi de hayatla beraber yürür hâle gelir. Bu yönüyle onlar filozofların halledemediği meseleleri sembollere büründürerek tek kalemde hemen herkesin idrak edebileceği bir seviyede hallederler. Vahdet-i vücûd **düşüncesine resmiyet kazandıran şeyhülislâm** Kemâl Paşazâde'nin Mevlâna'yı aktüel kılarak, varlığın birliği fikrini standart insana aktaran tavrında bu durum çok belirgindir: "Bir vakit balıklar toplanmışlar demişler ki: *Biz çoktan beri işitiyoruz ki bizim hayatımız su ile kâim imiş. Hâlbuki biz asla su görmedik!* İçlerinden bazıları, *filan denizde bir* ârif *balık var imiş. O suyu görmüş* diye duyduklarından işin içyüzünün ondan sorulmasına karar verirler ve gider sorarlar. Balık şu cevabı verir: *Siz bana sudan başka bir şey gösteriniz ki ben de size suyu göstereyim*".[263]

Bu zemin ve çerçevede Osmanlı adamının bir başka vasfı da şudur: O, dışarıya, kendisine lazım olduğu ölçüde açılır. Osmanlı ahlak düşüncesinin klasik metnini yazan Kınalızâde bu tiplerden biridir. *Ahlâk-ı Alâi* yazarı, adalet dairesinde referans verdiği Aristoteles'i sakallı sarıklı bir Osmanlı âlimi hâline getirir. Böylece paganist Yunan felsefesinin temsilcisi olan Aristo, tevhid dini İslam'ın bir mensubu olur çıkar. Naimâ, depremin ilahî adalet olduğunu Aristoteles'in kainatla ilgili risalesini referans vererek temellendirir. Böylece felsefenin babası Aristoteles, Osmanlı fikir hayatında hükmünü yürüten değerlere boyun eğer hâle gelir, Mevlânü'yla dostluk kurabilecek, Kanunî Sultan Süleyman Han'ın eteğini öpmekte tereddüt etmeyecek bir profile bürünür. Kanunî'nin huzurunda ebced okuyan bir çocuk olarak görülür. Irsiyet olarak nereye ait olursa olsun zihniyet kodları itibariyle bize ait hâle gelir. Burada düşüncenin olgunluk noktasına Osmanlı'da vardığına inanan bir özgüven mevcuttur.[264] Siyaseti her yönüyle dünyayı tanzim etme sanatı olarak gören ve bir eser ortaya koymayı aslında siyaset yapmanın ta kendisi şeklinde değerlendiren Osmanlılar, siyasilerin iradesiyle mütefekkirlerin aklını ve kalbini birleştirir. İradeyi, akıl ve kalb; kalbi de akıl ve irade hâline getirirler.

BİBLİYOGRAFYA

Ankaravî, İsmail Rüsûhî Şerhu'l-*Mesnevî*, İstanbul 1289.

Anonim Tevârîh-i Âl-*i Osman*, haz. N. Azamat, İstanbul 1992.
Âşık Paşazâde Tarihi, haz. K. Yavuz-M. A. Y. Saraç, İstanbul 2003.
BOA, YEE, K. 18, E. 1858, Z. 93, Kr. 39.
Bursevî, İsmail Hakkı, Şerhu'l-Muhammediyye*: Ferahu'r-Rûh*, İstanbul 1257.
____, Bursevî, İsmail Hakkı, Şerhü'l-*Mesnevî*, İstanbul 1287.
____, *Kitâbü'n-Netîce*, haz. A. Namlı-İ. Yavaş, İstanbul 1997.
____, Bursevî, İsmail Hakkı, *Tuhfe-i Aliyye*, haz. Ş. Öztürk, *Üç Tuhfe: Seyr-i Sülûk içinde, İstanbul 2000*.
Fârâbî, *Risâle fîmâ Yenbeğî en Yukaddeme Kable Taallümi'l-Felsefe*, *el-Mecmû'* içinde, thk. Ahmed Naci Cemali, Mısır 1907.
Gelibolulu Mustafa Âli, *Mevâ'ıdü'n-Nefâis* fî-*Kavâ'ıdi'l-Mecâlis*, haz. M. Şeker, Ankara 1997.
____, *Nasîhatü's-Selâtîn*, *Mustafa* Âlî's *Counsel for Sultâns of 1581* içinde, haz. A. Tietze, Wien 1979.
____, *Tuhfetü'l-Uşşâk*, haz. İ. H. Aksoyak, İstanbul 2003.
Hoca Sadeddin Efendi, *Tâcü't-Tevârih*, İstanbul 1279.
İbn-i Kemâl, "Fî Beyâni'l-Vücûd", *Resâil-i* İbn *Kemâl* I içinde, nşr. Ahmed Cevdet, Dârü'l-Hilâfeti'l-Aliyye 1316.
____, *Tevârih-i* Âl-*i Osman* I. Defter, haz. Ş. Turan, Ankara 1991.
İbnülemin Mahmûd Kemâl, *Kemâlü'l-Kıyâse* fî *Keşfi's-Siyâse*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Bölümü, İbnülemin Kısmı, no: T9979
____, *Kemâlü's-Safve*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Bölümü, İbnülemin Kısmı, no: 10910.
Kâtip Çelebi, *Mîzânü'l-Hakk* fî İhtiyâri'l-Ehakk, *Kavânîn-i* **Âl**-*i Osman der Hulâsa-i Mezâmîn-i Defter-i Dîvân* **içinde, haz.** Müezzinzâde Manisalı Ayn Ali Efendi, İstanbul 1280.
Lütfi Paşa, Âsafnâme-*i Vezîr* Lütfi Paşa, Berlin 1910.
Na'îmâ Mustafa Efendi, *Ravzatü'l-Hüseyn* fî *Hulâsati Ahbâri'l-Hafikayn* (*Târih-i Na'îmâ*), haz. M. İpşirli, Ankara 2007.
Neşrî, *Cihânnümâ*, haz. N. Öztürk, İstanbul 2008.
Süleyman Çelebi, *Mevlîd*, haz. N. Pekolcay, İstanbul 1992.
Şeker, Fatih M., *Osmanlı Entelektüel Geleneği*, İstanbul 2013.
____, *Osmanlı İslâm Tasavvuru*, İstanbul 2013.
Taşköprîzâde Ahmed Efendi, *Mevzûâtü'l-Ulûm*, çev. Kemâleddin Mehmed Efendi, Dersaâdet 1313.
____, *eş-***Şakâiku'n***-Nu'mâniyye* **fî** *Ulemâi'd-Devleti'l-Osmaniyye*, thk. A. S. Furat, İstanbul 1985.
Tursun Beg, *Tarih-i Ebü'l-Feth*, haz. A. Mertol Tulum, İstanbul 1977.
Yazıcıoğlu Mehmed, *Muhammediyye* fî *Kemâlâti'l-Ahmediyye*, İstanbul 1273.

Taşköprî-zâde, *eş-***Şakâiku'n***-Nu'mâniyye* **fî** *Ulemâi'd-Devleti'l-Osmaniyye*, thk. A. S. Furat, İstanbul 1985, s. 250-260.

Şeker, Fatih M., *Osmanlı İslam Tasavvuru*, İstanbul 2013, s. 7-8.

Gelibolulu Mustafa Âli, *Tuhfetü'l-Uşşâk*, haz. İ. H. Aksoyak, İstanbul 2003, s. 255.

İbn-i Kemal, *Tevârih-i* Âl-*i Osman* I. Defter, haz. Ş. Turan, Ankara 1991, s. 16.

Anonim Tevârîh-i Âl-*i Osman*, haz. N. Azamat, İstanbul 1992, s. 11.

Bursevî, *Tuhfe-i Aliyye*, haz. Ş. Öztürk, *Üç Tuhfe: Seyr-i Sülûk içinde, İstanbul* 2000, s. 229.

İsmail Hakkı Bursevî, Şerhü'l-*Mesnevî*, İstanbul 1287, II, 226; a. mlf., Şerhu'l-Muhammediyye*: Ferahu'r-Rûh*, İstanbul 1257, I, 8.

Yazıcıoğlu Mehmed, *Muhammediyye* fî *Kemâlâti'l-Ahmediyye*, İstanbul 1273, s. 332.

Hoca Sadeddin Efendi, *Tâcü't-Tevârih*, İstanbul 1279, II, 241.

Gelibolulu Mustafa Âli, *Mevâ'ıdü'n-Nefâis* fî-*Kavâ'ıdi'l-Mecâlis*, haz. M. Şeker, Ankara 1997, s. 335.

Neşrî, *Cihânnümâ*, haz. N. Öztürk, İstanbul 2008, s. 76; *Âşık Paşa-zâde Tarihi*, haz. K. Yavuz-M. A. Y. Saraç, İstanbul 2003, s. 368.

Gelibolulu Mustafa Âli, *Mevâ'ıdü'n-Nefâis* fî-*Kavâ'ıdi'l-Mecâlis*, s. 314.

Lütfi Paşa, Âsafnâme-*i Vezîr* Lütfi Paşa, Berlin 1910, s15.

Hoca Sadeddin Efendi, *Tacü't-Tevârih*, I, 138.

İsmail Hakkı Bursevî, Şerhü'l-*Mesnevî*, I, 274.

Hoca Sadeddin Efendi, *Tacü't-Tevârih*, II, 391.

Tursun Beg, *Tarih-i Ebü'l-Feth*, haz. A. Mertol Tulum, İstanbul 1977, s. 183.

İsmail Rüsûhî Ankaravî, Şerhu'l-*Mesnevî*, İstanbul 1289, I, 44.

Kâtip Çelebi, *Mîzânü'l-Hakk* fî İhtiyâri'l-Ehakk, *Kavânîn-i* **Âl**-*i Osman der Hulâsa-i Mezâmîn-i Defter-i Dîvân* **içinde,** haz. Müezzin-zâde Manisalı Ayn Ali Efendi, İstanbul 1280, s. 69.

Süleyman Çelebi, *Mevlîd*, haz. N. Pekolcay, İstanbul 1992, s. 124.

İsmail Hakkı Bursevî, Şerhü'l-*Mesnevî*, I, 278-279; a. mlf., Şerhu'l-

Muhammediyye*: Ferahu'r-Rûh*, I, 422.

a. mlf., *Kitâbü'n-Netîce*, haz. A. Namlı-İ. Yavaş, İstanbul 1997, I, 75.

BOA, YEE, K. 18, E. 1858, Z. 93, Kr. 39.

İbnülemin, *Kemâlü'l-Kıyâse* fî *Keşfi's-Siyâse*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Bölümü, İbnülemin Kısmı, no: T9979, vr. 248 b.; a. mlf., *Kemâlü's-Safve*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Bölümü, İbnülemin Kısmı, no: 10910, vr. 2a.

Gelibolulu Mustafa Âli, *Nasîhatü's-Selâtîn*, *Mustafa* Âlî's *Counsel for Sultâns of 1581* içinde, haz. A. Tietze, Wien 1979, s. 104, 146; a. mlf., *Mevâ'ıdü'n-Nefâis* fî-*Kavâ'ıdi'l-Mecâlis*, s. 358.

Taşköprîzâde Ahmed Efendi, *Mevzûâtü'l-Ulûm*, çev. Kemâleddin Mehmed Efendi, Dersaâdet 1313, I, 29, 38, 111.

İsmail Rüsûhî Ankaravî, Şer*hu'l-Mesnevî*, III, 287.

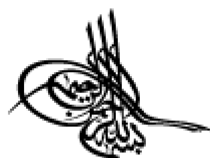
İsmail Hakkı Bursevî, Şerhu'l-Muhammediyye*: Ferahu'r-Rûh*, I, 129-130.

Na'îmâ Mustafa Efendi, *Ravzatü'l-Hüseyn* fî *Hulâsati Ahbâri'l-Hafikayn* (*Târih-i Na'îmâ*), haz. M. İpşirli, Ankara 2007, I, 1.

Fârâbî, *Risâle fîmâ Yenbeğî en Yukaddeme Kable Taallümi'l-Felsefe*, *el-Mecmû'* içinde, thk. Ahmed Naci Cemali, Mısır 1907, s. 62.

İbn-i Kemâl, "Fî Beyâni'l-Vücûd", *Resâil-i* İbn *Kemâl* I içinde, nşr. Ahmed Cevdet, Dârü'l-Hilâfeti'l-Aliyye 1316, s. 155.

Şeker, Fatih M., *Osmanlı Entelektüel Geleneği*, İstanbul 2013, s. 145, 267, 382.

“İnsan eliyle” icad edilip yine “insan maharetiyle” yönetilen yazılı ve görsel medya, ne yazık ki günümüzde çığırından çıkmış, aslî görevinden uzaklaşmış durumda. İnsansız hava araçları olduğu gibi, âdeta insansız yani içinde insanî vicdanın, insanî yaklaşımların, insanî muhabbetin, kültürel kodların, geleneksel bağların kalmadığı medya araçları ufkumuzu kaplamış….

Medyanın Dayattığı İnsan Tasavvuru

Gülşah Nezaket MARAŞLI
Yönetmen-Yazar

Dilerseniz yazımıza, şöyle birkaç ilginç sual ile başlayalım..

"İnsan" mı medyayı şekillendirir, yoksa medya mı "insan"a şekil verir?

"İnsan" mı medyayı yönetir, medya mı "insan"ı yönetmelidir?

Medya, hitap ettiği zümre olarak "insan"ı olduğu gibi mi göstermelidir yahut medya, seyirci-okuyucu olarak muhatabı olan "insan"a yepyeni bir rol biçerek kendi isteklerini mi dayatmalıdır?

Görüldüğü üzere medya ile ilgili sorulabilecek sorular, gelip insana dayanıyor. Ancak soruların cevaplarını derinine düşündüğümüzde, "insan eliyle" icad edilip yine "insan maharetiyle" yönetilen yazılı ve görsel medya, ne yazık ki günümüzde çığırından çıkmış, aslî görevinden uzaklaşmış durumda. İnsansız hava araçları olduğu gibi, âdeta insansız yani içinde insanî vicdanın, insanî yaklaşımların, insanî muhabbetin, kültürel kodların, geleneksel bağların kalmadığı medya araçları ufkumuzu kaplamış…

Günümüzde medya, etkin bir güç olarak insanın üzerinde hükmünü tahakküm ettiren bir karmaşa hâlini almıştır. Yukarıdaki sorulara dönersek, şöyle cevap veririz: Yazılı ve görsel medya "insan"ı şekillendiriyor, yönetiyor, "insan"a yepyeni bir rol biçerek kendi isteklerinin yanısıra kendine ait bir insan tasavvurunu dayatıyor.

Bir başka sual daha soralım o hâlde… Medyanın aslî görevi nedir, ne olmalıdır?

Elbette medyayı, yazılı ve görsel basını sürekli ciddî meselelere eğilen, her daim entelektüel bakış açısını yansıtan, ağır bir dille eğitime ağırlık veren bir organ gibi göremeyiz. Ancak bizler medyadan, bu saydıklarımızı yerine getirmenin yanısıra, insan profillerine, hatta yaş gruplarına göre hitap ederken zaman zaman neşeli, eğlenceli olmasını da bekleriz. Zira insan ağlayan bir varlık olduğu gibi gülen de bir varlıktır. Muhatabında da güler yüz görmeyi bekler, bu medya dahi olsa böyledir.

Günümüz medyasına baktığımızda ise kendisinden beklenen aslî görevinin çok dışında bir eğilimle yayınların yapıldığını görmekteyiz. Ekranlarda ciddiyetten uzak, muhabbetten, sevgi ve saygıdan, samimiyetten yoksun, âdeta insanı varlık olarak hiçe sayan programlar seyretmekteyiz. Seyretmesek olmaz mı? Olmaz... Zira medya haber alma kaynağımız. Medya sayesinde dünyanın en uzak ucunda neler olup bittiğini öğreniyoruz, yapacağımız maddî yatırımlara kadar medyada yer alan haberlere göre hareket ediyoruz. Medya, hayatın hemen her alanında bizi ve yaşam biçimimizi şekillendiren bir güç olarak karşımızda durmakta. Evimizin dekorasyonundan tutun da insanî ilişkilerimize, aile yapımıza, çocuk yetiştirme tarzımıza kadar şahsî olarak sorumlu olduğumuz en mahrem hususlarda karar mercii olarak medyanın tazyiki altındayız; yazılar, diziler, filmler, haber programları, yarışma, tartışma, çocuk ve kadın programları, kısacası gözümüze ve kulağımıza hitap eden her şey bizi etkisi altına alıyor ve

bizler bunun farkında olamıyoruz. Okuduklarımız ve seyrettiklerimiz algımızı biçimlendiriyor, anlama, tahlil etme, ölçme duyarlılığımızı şekillendiriyor, karar verme yetkimizi ise neredeyse tamamıyla elimizden alıyor. Mesela odamızın duvar rengini, cebimizdeki paranın yetip yetmeyeceği değil, bu sene hangi rengin moda olduğunu öğrendiğimiz medya belirliyor. Hiç abartı gibi gelmesin sizlere, tüm bunlar bilinçaltımızda var ediliyor. İşte böyle bir güç, hayatımızın her noktasında bütün endamıyla yer almakta.

Peki, bizler medyada nasıl yer almaktayız? Bu güç, bizlere, gençlerimize, çocuklarımıza nasıl bir "insan" tasavvuru dayatmaktadır? Dayatılan bu insan tasavvuru olumlu mudur, olumsuz mudur?

Dilerseniz önce yazılı basını ele alalım ve bu mecrada "insan"ın nasıl ele alındığını inceleyelim.

Yazılı basın denince ilk akla gelen elbette gazetelerdir. Her gazetenin kendine has bir üslûbu vardır, olmalıdır da. Ama bundan evvel her gazetenin bir yayınlanma sebebi, hedefi ve hedef kitlesi vardır. Bazı gazeteler haber amaçlı çıkar, bazıları tamamıyla magazin üzerinedir, kimi spor ağırlıklı, kimi üçüncü sayfa haberleriyle beslenir. Amacı ne olursa olsun, her biri, sayfa tasarımından kullandığı renklere kadar temsil ettiği fikir estetiğini yansıtır. Buradaki "estetik" kelimesini sanat manasında kullanmıyoruz, fikriyatı yahut zikriyatı farklı farklı da olsa ortaya konulan her maddenin kendinden bir bediiyat sahibi olması hasebiyle söylüyoruz, onu kullanan eller yükseltebilir, alçaltabilir, yanlış kullanabilir, medya araçları da zaten bu kullanım hatalarının kurbanı olmaktan öteye gidemediği içindir ki sürekli tartışma konusu olmaktadır.

Medya olarak zikredilen yayın organlarının bazılarını bu anlamda, yani doğru kullanılıp kullanılmadığı ve nasıl bir insan tasavvuru ortaya koymaya çalıştıkları mevzuunda tek tek ele alalım…

Yayın politikası olarak salt haberciliği kendine ilke edinmiş haber odaklı ve haber kaynaklı gazetelerin birçok hususta insaflı davrandığını söyleyebiliriz. Haber gazeteleri, şayet belli bir zümreye, ideolojiye bağlı kalmadan gerçek manada özgürce ve tarafsızca haber yapabilmeyi başardıkları oranda okuyucu tarafından kabul görüyor, rikkatle takip ediliyor, sadık bir kitle oluşturabiliyor. Bu tür yazılı medya için de, yazımıza başlarken genelleme yaparak sorduğumuz sualleri tekrar edecek olursak:

"İnsan" mı yazılı basını şekillendirir, yoksa basın mı "insan"a şekil verir?

"İnsan" mı basını yönetir, basın mı "insan"ı yönetmelidir?

Basın, hitap ettiği zümre olarak "insan"ı olduğu gibi mi göstermelidir yahut yazılı basın okuyucu olarak muhatabı "insan"a yepyeni bir rol biçerek kendi isteklerini mi dayatmalıdır?

Dürüstlük ilkesiyle haber yapan gazeteleri göz önünde bulundurarak bu sorulara verilebilecek en doğru cevaplar şöyledir:

Bu kategoriye giren, yani dürüstlüğünden, tarafsızlığından, şeffaf haberciliğinden ödün vermeyen gazeteler, yaptıkları yayının okuyucularının (insanın) istekleri doğrultusunda olmasına gayret eder, "insan" olarak okuyucu neye ihtiyaç duyuyorsa o yönde bilgilendirici haberler yapar, haberlerine yalan katmaz, kaynağından emin olmadığı haberleri vermez, bir istihbarat alındığında

muhataplarının ya da uzmanların görüşlerini almadan yayınlamaz, haberin içeriğinde yaşça küçük olan okuyucuları olumsuz etkileyebilecek unsur var ise çocuk algısına göre hazırlar. Bu gruptaki yazılı medya, yayınlarında, ülkenin ve milletin kültür varlığına, geleneklerine, millî ve manevî değerlerine saygısızlığa yol açabilecek yayınları yapmaktan kaçınır. Yurt dışı kaynaklı haberlerinde de bu hususlara dikkat eder. İşte bunlar, sahasında diğer yazılı basın organlarına emsal teşkil edebilecek, örnek medya grubudur. Bu minvaldeki gazeteler, “insan”ı şekillendirmez, “insan” yani okuyucu onları şekillendirir, ihtiyaç duydukları haberlerin yapılmasını sağlar, okudukları gazeteleri iletişim araçlarıyla bizzat kendileri yönlendirerek. Bu yayın organları, nazarlarımıza, dikkati elden bırakmayan, daima temkinli olan, olaylara ihtiyatla yaklaşan, ülkesinde ve dünyada gelişmekte olan olaylar karşısında tedbirli davranan bir insan tasavvurunu vererek, okuyucu kimliklerin seçkin ve seçici, her önüne geleni almayan, her habere anında inanmayıp doğruluğunu sorgulayan, araştıran, uzmanlara soran, soruşturan, sağlam delillerle sunulan haberlere itimad eden bir insan ortaya koymaktadır. Ancak ne yazık ki bu özellikleri taşıyan yazılı basın kuruluşlarının sayısı pek azdır ve giderek de azalmaktadır.

Bir kısım gazete ise “haber yapma” etiketiyle yayınlanmaya başlamışsa da, bu hüviyetlerini kaybetmişlerdir. Artık bir yayın organının vazgeçilmez ilkeleri doğrultusunda haber yapmaktan çok, bünyesinde çalıştırdıkları editör, muhabir ve yazarların kendi görüşlerinin ağırlığının hissedildiği, her kafadan ses çıkan bir yayın yapmaktadırlar. Bunlar, okuyucularına kendi istekleri doğrultusunda rol biçerler, “insan”ın yani okuyucularının o yıl ne giyeceklerine, ne yiyeceklerine, nerelerde gezeceklerine yaptıkları özendirici yayınlarla bu gazeteler karar verirler. Bazen o kadar abartılı olmaktadır ki bu “rol haberler”i, okuyucularının, adres gösterdikleri etkinliklere katılmalarını şiddetle ister, talep eder. Önerdiklerini lokantalara gitmeyen, gösterdikleri alışveriş merkezinden giyinmeyen, çarşaf çarşaf moda sayfalarındaki trendleri takip etmeyen, boy boy röportajlarını yayınladıkları şarkıcıları, oyuncuları izlemeyen, dinlemeyen, taklit etmeyen, facebook’tan takip etmeyen, twitt atmayan okurları neredeyse medenî dâhi saymamaktadırlar. Çünkü bunlara göre medeniyete ulaşmanın en kestirme yolu eğlence hayatına dalmak, çılgın alışveriş yapmak, her gece bir başka mekânda bulunmaktır. Tamamıyla yüzeysel kalan özenti bir hayat üzerine yaptıkları yayınlarda aileleri hafta sonu tatillerinde bir arada vakit geçirmek yerine alışveriş merkezlerine yönlendirirler. Gençleri aileden kopuk, kendi hayatlarını özgürce yaşayan bireyler olmaya teşvik ederler, elbette bu özgürlüğün hiçbir sınırı yoktur. Çocukları, her türlü isteklerini yaptırabilmek için anne baba üzerinde zorlayıcı, kendileri küçük ama istekleri dev bireyler hâline getirirler. Tüm bu saydıklarımız, bu tür gazetelerin sayfalarına şöyle bir bakılarak rahatça görülebilir, bizlere dayattıkları insan tasavvuru sınırı olmayan çılgınlıklara kendini kaptırmış, akıntıya karşı durmayan, işin sürekli eğlence tarafında bulunmayı yeğleyen, gerçeği söylemek gerekirse kalıpta kalmış ruhî derinliklerden bîhaber, insan olmaktan çok resim olmaktan öteye geçemeyen tiplemelerdir. Bu grup için vazgeçilmez olan ise herhalde “arka sayfa kapak güzeli” durumlarıdır ki, bu resmin yeri neredeyse 30 senedir değişmedi, arka

sayfanın sağ üst köşesinde asılı kaldı.

Magazin gazeteleri… Haber derdi ve değeri olmayan yayın organları. Hayatı yalnızca spotlar altında yaşayan, sahnedeki rolleri sanki hayatta da karşılığı varmış ve bulunabilirmiş gibi gösteren, şaşaalı, lüks yaşamlara özendiren, hayatı eğlence merkezlerinden, pırıltılı partilerden ibaret gören, gösteren ve özellikle de gençleri böyle ışıltılı hayatlara özendiren, hatta hazırlayan yayın organları… Birçoğu belki eğlence olsun diye magazin gazetelerini ve dergilerini okumaktadır. Büyük bir çoğunluğu ise okuduklarını kendi yaşamına uygulamaya çalışmakta, buna imkânı yoksa bir şekilde o hayata ulaşmaya gayret etmekte, yanlış hayallerinin peşinden gitmektedir. Nitekim günümüzde dâhi zaman zaman böyle hayallere kapılanların sonlarını üçüncü sayfa haberi olarak okumaktayız. Kiminin hayalleri sunulan bu şatafatlı dünyaya henüz kavuşamadan hazin bir şekilde başlamadan bitiyor, kimi ise tam ihtişama kavuştum derken hüsrana uğruyor. Gençlerimizin, çocuklarımızın birçoğunun hedefi ya şarkıcı olmak, ya oyuncu olmak. Çünkü onlar şöhrete kavuşuyorlar, hayranları oluyor, herkesi peşlerinden sürüklüyorlar, kolay para kazanıyorlar, zaman zaman ebeveynler de evlatlarını bu sebeplerle bu alana teşvik ediyorlar, soluğu ajanslarda alıyorlar. Magazin dünyasında eğitimden yoksun hatta maalesef yetenekten de fukara bir dolu insan bulunmakta, en esef verici tarafı ise bu kimseler bizlere “rol model” olarak sunulmakta. Magazin gazeteleri de “rol model” kavramının öncülüğünü yapmakta, üstelik feci hâlde okuyucularının algılarını deformasyona uğratarak.

Gazetelerde olduğu gibi dergileri de yukarıdaki örneklere paralel değerlendirebiliriz.

Medyanın görsel kısmına gelince… İşte konumuzun en önemli ayağını bu bölüm teşkil ediyor. Ve çok dikkatlice incelenmesi, irdelenmesi, gözden geçirilmesi gerekiyor. Çünkü artık görüntülü kaynaklar, yazılı olandan çok daha fazla etkili ve hafızada kalıcı.

Görsel medya denilince ilk akla gelen elbette televizyon olmaktadır, ancak bu kategoriye internet medyasını da katmak gerekir. İnternet bahsi ise başlı başına bir araştırma konusu olduğundan hayatımızın belki en fazla zamanını alan internete burada kısaca değinelim ve bahsi televizyona öyle getirelim.

İnternet haberciliği kavramı, internetin hayatımıza girmesinden epey sonra gelişti, haber siteleri kurulduktan sonra da bu sayfalarda gezinerek olaylardan haberdar olmak günlük vazgeçilmezlerimizden oldu. İşin içine son yıllarda patlama yaşanan sosyal medya kavramı da girince, internet sahası bir başka boyut kazandı. Haberleşme mucizesi internet, dünyayı avuçlarımızın içine bırakıverdi, artık Türkiye ile kutuplar arasında mesafe kalmadı. Anında kurulan bağlantılarla her millet birbirinden saniyesinde haberdar olabiliyor, sosyal medya aracılığı ile her istenen haber, bir anda internet ortamında ülkenin değil, dünyanın her yanına duyurulabiliyor. Bu alan sınırları o kadar aştı ki, ayaklanmalar, protestolar vb. olaylar sosyal medya ağı üzerinden bir anda organize edilebiliyor, halklar galeyana getirilebiliyor. Bunun adına da “aktif insan” deniyor.

İnternet sahası doğru biçimde kullanıldığı zaman elbette yararlıdır, pek çok faydaları vardır; ancak bizler bunu “bir olan ümmetin birbirinden haberdar

olması, birbirine faydalı olması, birbirinin ihtiyaçlarını karşılama anlamında yardımlaşması" programıyla kullanmadığımız zaman, faydasından ne kadar bahsedebiliriz? Bu nimetler, Müslümanların birbirine daha da yakınlaşması ve ümmet olma bilincini yaygınlaştırması adına kullanılmadığında, salt haberleşme bağlamında kalmaktadır, evet, bu da güzeldir, ancak daha faydalı olmaktan uzaktır. Oysa bizler, interneti çok daha fazla etkin ve etkili kullanabiliriz, mademki dünyanın en uzak ucuna kadar ulaşabilme imkânımız vardır, bunu ümmetin birbirine kenetlenmesi ve sadece kendine değil, diğer milletlere de infak elini uzatarak dünyayı daha yaşanılır bir hâle getirilmesi mümkündür. Müslüman devletler, bünyeleri altındaki resmî kurumlar vasıtasıyla böyle bir çalışmayı rahatlıkla yapabilir, vatandaşlarını da bu güzel, faydalı organizasyonlarına dahil ederek. Fakat bizler henüz bunun farkında değiliz.

Günümüzde internet ağı yukarıda bahsettiğimiz çok daha faydalı alanlara, amaçlara takipçilerini sevk etmek yerine, sadece pasif haberdar olma hâlinde seyretmekte, elbette özellikle çocuklarımız açısından çok zararlı, ahlakî değerlere son derece uygunsuz yayınlar yapan sitelerin sayıları gün geçtikçe çoğalmaktadır.

İnternet, faydalı olmaktan ziyade, vaktini bilgisayar karşısında boşa harcayan, murakabe ve tefekkürden uzak, saatlerini faydasız işlerle geçiren bir insan tasavvurunu dayatarak, bu misyonunu da günden güne geliştirerek devam ettirmektedir.

Konumuz bakımından yani "medyanın dayattığı insan tasavvuru" açısından televizyon sahasına gelir isek… Dilerseniz bu sahayı da kendi alanında gruplayalım ve resmi çok daha net ortaya çıkaralım..

Televizyon yayınları, kendi içinde başlıklara ayrılmaktadır. Yapım birimleri de bu başlıklara göre şekillendirilerek kurulur. Haber merkezi, içyapımlar yani program dairesi ve dış yapımlar. Haber merkezi, malûmâliniz, haber temelli programlar yapar, başta ana ve ara haberler olmak üzere, bazı kurumlarda haber merkezli tartışma programları da bu birim tarafından gerçekleştirilir. Program daireleri de televizyonun içyapım olarak ürettikleri programları üstlenir. Dış yapımlar, televizyon harici program yapan yapım şirketleriyle ilgilenir.

Haber merkezli olsun, iç ya da dış yapım etiketli olsun, programlar da kendi aralarında başlıklara ayrılır; tartışma, yarışma, show, eğlence, çocuk, kadın vb. programlar ve dizi filmler.

Geçtiğimiz yıllarda tartışma programları pek revaç görürdü, bazı kanallarda sabahlara kadar süren tartışmalar yapılırdı, insanlar 4-5 saat TV'nin başından kalkmazlardı. İzleyici kitlesi her programın sonunda konuklar arasında uzlaşma olmasa dahi tartışılan konu hakkında bir sonuca varılacağını düşünürlerdi. Ama 4-5 saat süren programın sonunda hiçbir sonuca varılamadan program biterdi, sunucu "iyi geceler" derken, arkada hâlâ birbirleriyle tartışan konuklar eşliğinde... İnsanlar o kadar saat ekranları başında boşuna tutulmuş olurlardı. Bir dolu zaman kaybının yanı sıra, gerek stüdyodakilerin gerekse evlerinde onları izleyen masum seyircilerin sinirler de gerilmiş olurdu. Uzun uzun seneler televizyonlarımızda yayınlanan bu programlar, tıpkı internet gibi insanların aileleriyle tatlı sohbetler eşliğinde geçirebilecekleri saatlerini çalarak onları küçücük ekranlar karşısına hapsetmişler, vakitleri boşa geçirmeye bir nevî

alıştırmışlardır; çocuklar da tartışma program vakitlerinde susturularak, erkenden yatırılarak, acı gelecek ama ebeveynlerinin ayak altından kenara çekilerek... Böylelikle aileye hâkim gücün TV olduğu aşikârane ortaya çıkmıştı.

Diziler dahi bu kadar dikkat çekmiyordu seyirci açısından. Neyse ki o dönemler artık çok geride kaldı.

Şimdilerde ise en fazla seyredilen diziler oldu. Reytingler, en fazla dizi saatlerinde oynama gösteriyor. İşte burası çok mühim; çünkü yazı başlığımızdaki "medyanın dayattığı insan tasavvuru" denilince, bu hususta hiçbir programın diziler kadar etkili ve başarılı olduğunu söyleyemeyiz. Bu da en fazla izlenen kuşaklar olduğu için dizilere ayrı bir önem kazandırıyor.

Dizilerde gördüğümüz karakterleri tahlil edersek, herhalde yazı başlığımızın ana fikri iyice belirginleşmiş olacaktır…

Dizi tiplemelerine baktığımızda, kadın karakterlerin öne çıktığını görmekteyiz. Sonrasında çocuklar, gençler ve erkek karakterler geliyor. Henüz senaryo aşamasındayken karakterlerin işleniş biçimi önem kazanıyor. Bir karakter nasıl verilmeli, verilirken nelere dikkat edilmeli, diyaloglar nasıl yedirilmeli, kurulan hikâyede kişilerin hem birbirleriyle hem aileleriyle ilişkileri ne düzeyde olmalı, bunların hepsi çok dikkatli biçimlendirilerek senaryoya başlanması gerekir. Fakat dizilerin mantığına baktığımızda bu özeni çok az yapımlarda görmekteyiz. Salt çoğunluk ise bu dikkatten yoksundur. Oysa başkahramanlar, her durumda topluma "rol model" olarak sunulmaktadır. İzleyenler, beğendikleri, takdir ettikleri oyuncuyu yahut dizi karakterini kendilerine modellerler, giyimlerinden konuşmalarına, dizideki veya özel yaşamlarındaki tarzlarına kadar taklit ederler. Bu bakımdan dizide ne verdiğiniz, toplumun şekillenmesi açısından çok mühimdir.

Seyirciye "rol model" olarak sunulan, hatta sunulmaktan öte "bir insan tasavvuru olarak dayatılan" kadın karakterler öncelikle güzellik ve cazibe merkezi olarak lanse edilmektedirler. Bu durum, geçtiğimiz yakın dönemlerde o kadar abartılı idi ki, mesela bir reklam filminde kullanılan kadından ürünün kendisi görülemez hâldeydi. Günümüzde de reklamlar ağırlıklı olarak kadını kullanmaktadırlar; "kullanma" kelimesini burada bilerek veriyoruz çünkü hanımların ihtiyaç duymayacağı bir ürünü tanıtırken kadına yer vermenin manası, kadını bir meta olarak kullanmaktan başka bir şey değildir. Her ürünün tanıtımını kadın mı yapmak zorundadır? Elbette hayır... Dizilerde de kadınların güzellikleri ön plana çıkmak zorunda mıdır? Kuşkusuz hayır! Amma hangi dizi yahut konu olursa olsun kadın güzelliği öyle vazgeçilmezdir ki, şehirlisi bir tarafa, köy ortamında geçen hikâyenin kahramanının dahi ellerinde muhakkak uzun tırnaklarının ojesi, manikürü, yüzünde makyajı eksik değil, tüm abartısıyla... Şimdi gündelik hayatımızı düşündüğümüzde, köyde yaşayan hanımlarımız elbette makyaj hususunda dilediğini yapabilir, kimse buna engel değildir, ancak hangi köyün tarlasında o güzelim eller deforme olmadan kalabiliyor? O tırnak tarla mahsulünü toplarken hiç mi kırılmaz? O ten kıraç toprakların kızgın güneşi altında hiç mi yanmaz, kızarmaz? Dizi çekiminde tüm bu detayların göz önünde bulundurulması gerekirken, tam tersi uygulanan bu hâl ya büyük bir dikkatsizlik, bilgisizlik sonucudur yahut sırf kadını güzellik ve

cinsel merkezli alana çekmek için yapılan maksatlı bir seçimdir. Bu yayınlar, kadını, hayatının her anını manevî ve içsel anlamda dolu dolu, bilinçle, bilgiyle, kendini geliştirmekle, insanlara faydalı olmakla geçirmeye teşvik etmek yerine, kadının dünyasını cinsellik ve güzellikle sınırlamaya çalışmaktan öteye geçmemektedir. Başta dizilerde öne çıkarılan karakterlerin sunumu ve diğer görsel medyada kullanılan malzemelerin teşvikiyle kadınlarımızın, genç kızlarımızın hatta kız çocuklarımızın artık birer dizi karakteri gibi davranmaya başlamaları gözden kaçmamakta. Bu yayınlar sayesinde kız çocuklarımız henüz çocuk olmanın farkına varamadan genç kız formatına bürünmekte, üstelik davranışlarının yanısıra giyimleriyle de. Yetişkinlere gelince, büyük bir çoğunluk, ekranlardan sokağa fırlamış gibi. Giyimler, saçlar, makyajlar, el hareketlerine kadar.. İşte bir misal; geçtiğimiz dönemlerde bir gençlik dizisinden sonra genç hanımlar bir müddet kol çantalarını omuza asmak yerine kollarına asarak gezdiler. Bir başka misal; dizilerimizin genelinde özellikle başrol karakterleri sol ellerini sağ ellerinden daha yoğun kullanır oldular, insanlarımız da solak diye tabir ettiğimiz durumları olmasa dahi özenti olarak sollarını kullanmakta. İşte medya, insanı hâl ve hareketlerine kadar etkiliyor ve insanları istediği şekilde yönetiyor, istediği kalıba döküyor, istediği hâle sokuyor, beden dillerine varıncaya kadar… Ve artık herkes en güzel kız olmak istiyor, herkes dayanılmaz cazibesi olsun istiyor, herkes karşı konulmaz çekiciliğiyle istediği her şeyi bir anda elde etmek peşinde… Lakin bu davranışların gündelik hayattaki karşılığına gelince, hüsran..

Güzellik objesi olarak sunulan kadınlar, dizilerde hiçbir zaman meslekî başarılarıyla ön plana çıkan karakterler olamamışlardır. Bazı dizilerde kimini bir mimar, bir iş kadını, avukat, öğretmen vb. meslek sahibi bireyler olarak görebiliyoruz. Ancak hikâyenin işlenişi, o kadını iş alanındaki başarılarıyla ön plana çıkarmaktan uzak kalıyor. Kadın bir meslek sahibi olsa da dizide ekseriyetle birebir ilişkiler çerçevesinde dönüp durmaktadır, eşiyle, çocuklarıyla, anne babasıyla, iş arkadaşlarıyla yalnızca ferdî ilişkileri işlenmektedir. Bu kadının iş başarısı, mesleğindeki mücadelesi, şahıslar etrafında dönüp duran hikâyede kaybolup gitmektedir. Elbette karakterlerini meslekî başarılarıyla konu edinen diziler vardır, olmuştur, fakat ne kadar azınlıktadır…

Görsel medya kuşağında özellikle dizilerden en fazla etkilenen yaş grubu çocuklar ve gençlerimizdir. Çocuklarımız artık nereye baksalar karşılarına medyanın çıktığı bir dünyaya doğuyor, sokaklara, caddelere varıncaya kadar her yeri sürekli hareketli görüntülerin döndüğü dev ekranların kapladığı bir çevrede büyüyor. Medyayı onların hayatlarından çıkaramayız. Ama onları eğitmek için de kullanamıyoruz, çünkü medya bizleri yönetiyor, neyi ne kadar vereceğine kendisi karar veriyor, bizlere istediği yönde insan modeli biçiyor, yayınlarıyla da biçtiği kalıba hiç zorlanmadan sokuyor. Zorlanmıyor, zira bizler onun hayatımızın her alanına hükmetmesine izin veriyoruz. Bu çarkın içinden çocuklarımızı çıkarmak da pek zor.

Çizgi filmden çocuk dizilerine, çocuk programlarına kadar incelediğimizde, öncelikle bu yapımların büyük birçoğunun bir uzman yönetiminden, ehil bir gözden çok uzak olduğunu görmekteyiz. Çocuklara yönelik yapımlarda

muhakkak suretle her adımın bir pedagoga danışılarak yapılması gerekmektedir. Bu, çocuklarımızın yetişmesi, ruh sağlığı için önemli olduğu kadar, hâlâ safiyane düzeyde olan beyinlerine yanlış kodların yerleştirilmemesi adına da son derece ehemmiyetlidir. Oysa yabancı yapımların hafife alınmayacak kısmında, çocukların alt beyinlerine kodlar gönderildiği artık ilim adamları tarafından ispatlanmıştır. Bu sebeple kendi yapımlarımızda çok daha dikkatli olmalıyız ki, geleceğe sağlıklı nesiller yetiştirebilelim.

Fakat dikkatli olma kısmı yine de gözlerden kaçıyor. Çocuklara yönelik dizilere baktığımızda bunu çok net görüyoruz. Bu dizilerde çocuk karakterler, nedense bir çatı altında yaşamalarına rağmen ailelerinden bağımsız, olaylar karşısında bir başına hareket eden, kimseye sormadan, danışmadan olaylara şekil veren karakterler oluyor. Çocuk-erkil aileler görünümü veren dizi aileleri, çocuklarına hiç karışmıyor, yol göstermiyor, öğüt vermiyor. Çocuklar, yetişkinler gibi kiminle arkadaş olacaklarına, nereye gideceklerine kendileri karar veriyorlar. Üstelik 6 yaşından itibaren birer sevgili edinerek... Ve üstelik bu sevgililerini eve akşam yemeğine davet edip aileleriyle, anne-babalarıyla tanıştırarak..

Bazı dizilerde, ortaokuldaki ağabeyin bir sevgilisi, ilkokuldaki kızkardeşin -ağabeyinden gizlediği ama ebeveyniyle tanıştırdığı- bir erkek arkadaşı, anaokulundaki en küçük kızkardeşin de bir flörtü olduğunu seyrettik ailece. Ve çocuklarımız bunları zihinlerinde örnekledi. Ailelerimiz de gündelik hayatta -hepsi değil ama azımsanmayacak büyük bir çoğunluğu- artık çocuk-erkil bir aile hayatı yaşamaya başladı. Şimdilerde ekseriyetle anne babalar değil, çocuklar aile düzenini yönlendiriyor desek, herhalde fazla yanılmış olmayız.

Görsel medyada ve TV'de sunulan erkek profiline baktığımızda, onların, babaerkil hayat düzeninden tamamıyla uzaklaştırıldıklarını görmekteyiz. Bundan henüz az zaman önce "hanımköylü" tabiriyle eşlerinin sözünden çıkmayan beyler kınanırken, şimdi bu beylerin yerini çocukların sözlerinden çıkmayan beyler aldığını çok rahat söyleyebiliriz; şu bir gerçek ki medyada gördükleri ve az yukarıda örneklediğimiz rol modellerden etkilenen ve ruhlarına bir şekilde işleyen çocukların, sadece babalar değil anneler de sözlerinden çıkamaz hâle getirildiler, ne yazık ki, ne tuhaftır ki!

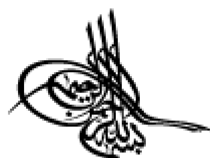
Aslında itiraf etmeliyiz ki kadın ve çocuğun yanında erkek, görsel medyada üçüncü planda kalıyor. Fakat son zamanlarda erkekler olarak dayatılan karakterlere bakıldığında, ilimden, sanattan, zanaatkârlıktan, bilgin olmaktan, zarif olmaktan, âlim olmaktan uzak, her an mafya tarzıyla kaba kuvvete başvuran, traşsız yüzleri ve tuhaf beden duruşlarıyla yol kesici kabadayıları andıran kimseler olarak lanse edilmeye başlandılar. Artık dizilerimizde Hacı Arif Bey'ler, Adnan Bey'ler yok. Yeşilçam'ın en kabadayı filmlerinde dahi erkekler bu kadar kaba-saba resmedilmemişlerdir. Medyanın insan tasavvurundaki erkeğin yeri, işte bu kadar basite indirgenmiştir.

Genel olarak medya organlarında dayatılan insan tasavvuruna baktığımızda, kadın cinsel obje, güzellik ve cazibe merkezi olmaktan öteye gidemiyor… Çocuk aileyi tahakkümü altına almış, çoğu rollerde bencil, dede ve ninelerini de kendi istekleri doğrultusunda kendine kul köle ediyor… Erkek, ya iyice kaba, ya çevrilen kumpasları göremeyecek kadar saf, ya kötülüğün merkezi…

Sonuca gelir isek, medyanın dayattığı bu insan tasavvurları karşısında bizler ne yapabiliriz?

Öncelikle medyayı doğru yönetmeyi öğrenmeliyiz. Doğru rota belirlemeyi, medya disiplinini oluşturmayı, medya ahlakını yerleştirmeyi öğrenmeliyiz. Medyanın bizi yönetmesini değil, eğlenceyle de olsa bizi eğitmesini, eğitim metodunu kullanmadığı zamanlarda geleneğe, kültüre, inanca, aileye, insana önem verir derecede seviyeli yayınlar yapmasını sağlamalıyız. Belki bunları başardığımız an medyada beklenen, özlenen insan modelleri seyirciye sunulabilecektir.

İnsan, önce kulaktan kirlenir, sonra gözden. Medyayı zararlı yayınların arasından sıyırıp tertemiz hâle getirebilmenin yollarını bulursak, işte o zaman kirlenmenin önüne geçebileceğiz. Ve o vakit özlenen insan tasavvuru medyada yer alabilecektir.

Neslin devamıdır çocuk. Aile yuvasının biricik ve en tatlı meyvesidir o. Onun doğumuyla gülümser gözler. Neşe katar hayata. Gül bahçesinin bülbülü misali cıvıl cıvıl, kovanın arısı gibi canlı ve hareketlidir. Bir gülümsemesi, alır bütün yorgunluğunu insanın. Kur'an'ın ifadesi ile "göz aydınlığı"dır çocuk….

Hak Sahibi Bir Birey Olarak "Çocuk"

İsa ATCI
Diyanet İşleri Uzmanı

Neslin devamıdır çocuk. Aile yuvasının biricik ve en tatlı meyvesidir o. Onun doğumuyla gülümser gözler. Neşe katar hayata. Gül bahçesinin bülbülü misali cıvıl cıvıl, kovanın arısı gibi canlı ve hareketlidir. Bir gülümsemesi, alır bütün yorgunluğunu insanın. Kur'an'ın ifadesi ile "göz aydınlığı"[265]dır çocuk.

Bir elma çekirdeği düşünün. Toprağa düşer… Birkaç gün sonra debelenmeye başlar, çimlenir… Ve birkaç gün daha... Derken daha da kabarır ve yerine sığmaz olur, fidan olur çıkar toprağın üstüne… Boy atar birkaç ay… Dal budak salar, serilip serpilir… Derken olgunlaşır ve bir elma çekirdeği onlarca elma verir yolunu dört gözle bekleyenlere… Aylar geçer, tepesinde gezinen güneş yakıp kavurmaya başlar… Başında yeller eser... Sararır, yaprak yaprak dökülmeye başlar... Toprağın altında medfûn bir ceset gibi, cansız bedeniyle bir iskeleti andırır. Kefen misali üzerini örten karların altında yeniden diriltileceği ilkbaharı bekler...

Çocuk da aynen böyledir. Ruhlar âleminde başlar hayat hikâyesi… Derken anne rahmine düşer "cenin" olur. Debelenir bir müddet... Vakit gelir ve bir fidan misali çıkar toprağın üstüne… "Bebek" olur ismi… Boy atar birkaç yıl… Yürür, konuşur, oynaşır... Perde perde akan bu fani dünyada "çocuk" olur. Derken serpilir, boy atar… Baba/anne olmaya namzet bir yiğit olur… Güç ve kudrete kavuşur "genç" olur. Evlenir meyve verir... Bir insan tanesinden birkaç insan dünyaya gözlerini açar… Olgunlaşır "oğul/kız" olur, "evlat" olur. Evladına "baba/anne" olur... Mevsimler birbiri ardınca gelip geçer... Evladının evladını kucağına aldığında "dede/nine" olur. Bu minik beden, kendisinin de yolun sonuna yaklaştığının habercisidir aslında... Tel tel dökülmeye başlar ak saçları... Üzerinden nice güneşler, nice acı ve tatlı günler geçmiştir kim bilir... Gün gelir vakit tamam olur... Rahmetiyle kullarına lütufkâr olan Rahman, en büyük meleklerinden birini gönderir: Azrail (a.s.). Bu, insana verdiği değerin göstergesidir aslında bu melek... Mümin kulları için halim bir dost olur... Hiç çıkmadıkları bu gizemli yolculuklarında en güzel rehber olur...

Yüce kitabımızın, bir babanın evladına duyduğu sevgiyi, çektiği hasret ve ıstırabı müstakil bir sûre (Yusuf Sûresi) olarak zikretmesini iyi anlamak gerekir. Yusuf Sûresinde zikredilen, Hz. Yakub'un, oğlu Yusuf (a.s.)'a duyduğu, sevgi ve özlem değildir sadece… Zikredilen olay özel olsa da verilen mesaj geneldir. Bu mesaj, anne ve babaların çocuklarına karşı birer Yakup misali sevgi dolu olmaları, çocukların ise yaşları ne olursa olsun anne-babalarına karşı Yusuf misali saygılı ve hürmetkâr davranmalarıdır.

Çocuk, Cenab-ı Hakk'ın peygamberlerin hayatlarından örnekler sunarak değer verdiği ve özel bir önem atfettiği nadide bir varlıktır. Çünkü çocuk insanlık neslinin devamıdır.

Nuh (a.s.)'ın oğlu Kenan'ın kâfirlerle birlikte tufanda boğularak helak olmasına

feryadını[266] anlatır bize rabbimiz. Zekeriya (a.s.)'ın yaşlılık çağında bir çocuk sahibi olmakla (Yahya a.s) müjdelendiğinde hayret ve sevincinden kendinden geçercesine "Ya rabbi ben yaşlı hanımım da kısır iken nasıl çocuğum olabilir"[267] deyişinden bahseder… Lokman (a.s.)'ın oğluna nasihatlerini zikreder[268] rabbimiz.

Kudreti sonsuz olan Rabbimiz insan haklarını, anne rahmine bir "nutfe" olarak düştüğü anda başlatmaktadır. Çocuk daha "cenin" iken hayat hakkına yani doğma hakkına sahiptir.[269] İslam âlimleri çocuğun kürtaj, kasten düşürme veya başka yollarla yok edilmesini haram saymış, bunu yapanların katil olacaklarına hükmetmiştir.

Her şahsın yaşama hakkı vardır. Kişiler ve devlet organları, şahsın varlığına ve hürriyetine dokunamazlar. Onun maddi ve manevi şahsiyetinin gelişmesine ve hürriyetine dokunamazlar. İnsanın maddi ve manevi hayatının dokunulmazlığı konusunda ilk hatıra gelen "yaşama hakkı"dır. Hiç kimse bir diğerini öldüremez.[270]

Anne karnında varlığı bilinen çocuk, eğer babası doğumundan önce vefat ederse mirastan pay sahibi kabul edilmiştir. Bu durumda miras paylaşımı çocuğun doğumuna kadar bekletilecek ve eğer sağ doğarsa kendisine diğer kardeşleri gibi miras taksim edilecektir. Mirasına yakınları sahip çıkacak, haksız yollarla yemeyip nikâh/rüşt cağına (ergenlik) erdiğinde -eğer olgunlaştıysa- kendisine tastamam teslim edeceklerdir.[271] Peygamber efendimiz yetimlerin haklarını gözetme konusunda hassasiyet gösterilmesini istemiş ve işaret parmağı ile başparmağını birleştirerek "Ben ve yetime bakan kimse cennette böyle yan yana olacağız buyurmuştur."[272]

Çocuğun bir diğer hakkı ise kendisine gururla taşıyacağı bir isim verilmesidir. Mahşerde herkes ismi ile çağrılacaktır.[273] Mahşer halkı önünde isminden utanan çocuk anne ve babasına gönül koyacaktır. Bu durum dünya hayatı için de böyle değil midir? Peygamber efendimiz, Asiye (isyankâr) ismini Cemile (güzel kadın) olarak değiştirmiştir.[274]

Çocuğa verilecek ismin kültürel kodlara ve İslami geleneğe uygun olmasına dikkat etmekte fayda vardır. Çocuğun isminin, onun kişiliğini kurmada ve oluşturmada etkisini düşünülerek ona güzel ve anlamlı isimler verilmelidir.[275] Günümüzde bu hassasiyetlerin ne yazık ki zaman zaman gözetilmediği görülmektedir. Bazı insanlarda da kimseye konmamış isimler bulma telaşı vardır. Bu kaygıyla yeni isimler türetilmekte, ifade ettikleri manaya ve çocuk üzerinde ileriki yaşlarda meydana getirmesi muhtemel menfi psikolojik etkisine bakılmamaktadır.

Hayatta olması hâlinde babanın, çocuğa bakma yükümlülüğü bulunmaktadır. Rabbimiz, maişet temini görevini babaya vermiştir.[276] Bu bağlamda çocuk, temel gıda ve diğer ihtiyaçlarının giderilmesi hakkına sahiptir.

Peygamber efendimiz (s.a.s), "Her çocuk İslam fıtratı üzere doğar. Daha sonra anne babası onu Hristiyan, Yahudi veya Mecusi yapar"[277] buyurmuştur. Efendimiz'in (s.a.s) bu ikazından çocuğun dinini öğrenme ve dininin kendisine öğretilme hakkına sahip olduğu çok açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Bu görev ebeveynin görevidir. Bildikleri kadarıyla kendileri çocuğa İslam'ı öğretecekler,

bilmedikleri konuların ise başkası tarafından öğretilmesini sağlayacaklardır.

Dinimiz, çocuk terbiyesine ve onların maddi-manevi haklarının korunmasına da ayrı bir değer atfetmiştir. Ebeveyn, çocuklarına yaşantıları ile güzel örnek olmalıdır. Sevgili peygamberimiz (s.a.s); "Hiçbir anne baba evladına güzel ahlaktan daha kıymetli bir miras bırakmış olamaz"[278] derken Türkçemizdeki anlamı ile "namus"tan bahsetmemektedir sadece. Kuşkusuz bir Müslüman'ın namuslu da olması gerekir, ancak burada asıl ifade edilmek istenen, çocuğun güzel bir karaktere sahip kılınmasıdır. Bu vazife, evvela anne-babaya sonra da başta eğitmenler ve din adamları olmak üzere toplumun tamamına aittir. İşlenen bir suçun tek sorumlusu suçlu değildir aslında. Hesap gününde yukarıdan başlamak üzere anne-baba, eğitmenler, arkadaş çevresi, akrabalar ve toplumun diğer fertleri, yakınlığı nispetinde bu suçtan sorumlu olacaklardır.

Çocuğa, hakkında hiçbir bilgisinin olmadığı din ve metafizik alanında, Allah inancı başta olmak üzere duyu organları ile tecrübe edemeyeceği hususlarda bilgi vermek elbette kolay değildir. Ancak halk arasında yaygın olan eğitim üslubu ne yazık ki sevdirmek üzerine değil korkutmak üzerine kurulmuştur. Yaramazlık yapan çocukları doktor ve iğne ile korkutmak ne kadar yanlışsa, örneğin yemeğini bitirmeyen çocuklara "Allah seni sevmez" demek o kadar yanlıştır. Yaramazlık yapan çocuklara "Allah seni taş yapar" diyen aileler vardır. Oysa bu ve benzeri korkutmalar yetişkin bireylerin kendi öz korkularının bir yansıması olmakla birlikte Allah inancı yeni gelişmekte olan bu küçücük yürekler açısından oldukça yaralayıcıdır. Çocuk, Allah Tealâ'yı, çocukları sevmeyen, onlara kızan ve hatta onları taş yapan bir ilah olarak tanımakta ve Allah`a karşı daha ömrünün ilk yıllarında bir soğukluk hissetmektedir. İlerleyen yaşlarda her şeyin aslında ebeveyninin uydurması olduğunu anlasa da bilinçaltına yerleşmiş olan bu negatif algı, hayatının sonuna kadar etkisini gösteren bir olgu olarak yerini almaktadır. Oysa, "Allah çocukları çok sever" söylemi ile çocuklarımızı eğitmemiz gerekmez mi?

Bir dönem cami derslerine devam eden küçük çocuklara, Allah'ı mı, yoksa Peygamber efendimizi mi, daha çok seviyorsunuz? diye sormuştum. Basit ve el kaldırma şeklinde bir yoklamaydı bu. 7 yaş altı çocuklar arasındaydı. Zira daha büyük yaşta olanlar, hocamız bunu sorduysa altından bir şey çıkacaktır kanaati ile inandıkları cevabı vermektense beklentiye uygun olacak cevabı vermeyi tercih edebiliyorlar. Uygulama basitti, 10 çocuk arasındaydı. Ancak çıkan sonuç oldukça çarpıcıydı. Çocukların 7 tanesi Peygamber efendimizi daha çok sevdiklerini oylamışlardı. Hâliyle hemen nedenini sormuştum. Pak zihinlerden cümlelere dökülen masum ifadeler oldukça düşündürücüydü. Peygamberimiz çocukları çok severmiş... Kuşu ölmüş bir çocuğun ve peygamberimiz onun yanına gitmiş, başını okşamış... Allah çocukları taş yaparmış; annem ben yaramazlık yaptığımda öyle diyor... Allah kötü insanları cehenneme atacakmış...

Çocukluk, rüşt çağına kadar yani doğru ile yanlışı, kârını ve zararını hesap edebilecek yaşa kadar olan dönemi ifade etmektedir. Ancak ilahî ölçü böyle olsa da insani ölçü biraz daha farklıdır.

Çocuk kaç yaşında olursa olsun ebeveynin gözünde daima çocuktur. Bu ebeveynin evladına duyduğu sevginin bir tezahürüdür aslında. Zira evladın

büyüdüğünü kabullenmemek, onlar için evlatlarına sürekli kol kanat germe, acılarında ve sevinçlerinde yanlarında olma vesilesi olmaktadır.

Anne ve babası tarafından sevilmek bir çocuğun en temel hakkıdır. Anne veya babası vefat etmiş çocuklar[279] ebeveyn sevgisinden mahrum kaldıkları için olsa gerek yüce dinimiz, onlara sevgi ve şefkat göstermeyi çok önemsemiş, toplumun temel görevleri arasında değerlendirmiştir. Öyle ki babası vefat etmiş yetime her erkeğin âdeta bir baba, annesi vefat etmiş öksüze ise her kadının âdeta bir anne olmasını öngörmüştür. Allah Tealâ, yetimlerin haklarına riayet etmekten ve rüştlerine erdiklerinde mallarını kendilerine tastamam geri vermekten[280] bahsetmiştir. Peygamber efendimiz, yetime ayrı bir önem vermiş ve "Bir kimse sırf Allah rızası için bir yetimin başını okşarsa (onu sevindirirse), elinin dokunduğu her saç teline karşılık ona sevap vardır"[281] buyurarak, ümmetini, onları koruyup gözetmeye teşvik etmiştir.

Ne var ki, sevgi, teslimiyet ve barış isimleriyle müsemma dinimiz İslam, çocukları sevmeye ve haklarına riayet etmeye ayrı bir değer vermişken, tarihsel süreç içerisinde referansını dinden almayan bazı töreler ortaya çıkmış, yayılmış ve zamanla Kur'an ve Sünnet'in önüne geçebilmiştir. Bugün Anadolu'nun hâlen birçok yerinde baba ve annelerin kendi anne babalarının yanında çocuklarını öpüp koklamaları bir yana kucağına almaları dahi saygısızlık olarak algılanabilmektedir. Bazı yörelerde babanın otoritesine hürmeten çocukların, babanın sofrasına oturması ve baba ile yemek yemesi dahi hoş karşılanmamaktadır. Oysa çocuğun bir diğer hakkı da kendisine değer verilmesidir. Çocukluğunda dikkate alınmamış, konuştuğunda dinlenmemiş ve düşüncesi sorulmamış bir birey kendisini yetersiz, değersiz ve faydasız hissetmekte; sosyal hayata katılım ve katkı sağlama hususunda sorunlar yaşamaktadır. Öz güveni gelişmemiş ve kişiliği oturmamış bir şahsiyet olarak hayatını devam ettirmektedir.

Şahsiyet, kişinin enerjisini, başka kimseleri ilgilendirecek ve onların işlerine yarayacak şekilde alışkanlıklara ve becerilere çevirmeyi öğrenmiş olmasının derecesidir. Şahsiyet, başkalarını cezbetme ve başkaları üzerinde tesir etme kudreti sağlar.[282]

Çocuklara dayak atmak çocuk terbiyesinin doğal bir parçası olarak kabul edilir. "Kızını dövmeyen dizini döver", "Hocanın vurduğu yerden gül biter", "Dayak cennetten çıkmadır" gibi sözler, dayağın terbiye aracı olarak kültürümüzdeki yerini belli etmektedir. Dayak, çocukların utanç zeminli insanlar olarak yetişmelerine neden olmaktadır.

Dayak yiyen çocuk, önce gururunu ve öz benliğini korumak için çabalar; ne var ki, kendisi ufaktır ve anne babası, yaşamını sürdürebilmesi için dayanmak zorunda kaldığı yegane kişilerdir. Zamanla onurunu, değerini, yaşama şevkini kaybeden çocuk, anne-babasından ilgi ve onay görebilmek için onların "sen değersizsin, sen dövülecek bir nesnesin" mesajını kabul eder ve kendine anne babasının gözleriyle bakmaya başlar. Utanç başlamıştır ve çocuğun özünde açılan boşluk onu ömrü boyunca mutsuz kılacaktır.[283]

Modern toplum, çocuklarına hitabında, "lütfen", "teşekkür ederim" vb. nezaket kelimelerini kullanma açısından oldukça mesafe kat etmiştir. Bununla birlikte,

çocukları ile daha çok zaman harcama, sevinçleri ve üzüntüleri, endişe ve kaygıları, hayalleri ve hedefleri paylaşabilme noktasında bir hayli geridedir. Oysa dünya telaşı ve geçim korkusu, Rabbimizin bizlere en nadide ve kırılgan emaneti olan çocuklarımızı ihmal etmeye yol açmamalıdır. Bir akarsuyun tersine akması nasıl mümkün değilse geçen her bir dakikanın da geri gelmesi mümkün değildir.

Çocuğun ebeveyn üzerindeki bir diğer hakki ise kendisini evlendirerek sağlıklı ve huzurlu bir yuva kurmasını sağlamalarıdır. Konuyla ilgili mezhep görüşleri bir yana, toplum uygulamasında çok yakın bir zamana kadar çocuğa, özellikle de kız çocuğuna kendisine talip olan genç ile evlenmek isteyip istemediği sorulmazdı. Bu uygulama temelde iyi niyetlerle, çocuğun genç ve tecrübesiz olması hasebiyle yanılabileceği ve doğru karar veremeyeceği kaygısıyla devam ettirilmekteydi. Yani evlilik kararları kalbin sesine göre değil, aklın sesine göre ve çoğu zaman babanın uygun gördüğü şekilde verilirdi.

Öte yandan özellikle son 30 yılda televizyonların hayatımıza girmesi ile bir dönüşüm ve dinî-kültürel yozlaşma süreci başlamış ve devam etmektedir. Internet kullanımının yaygınlaştığı ve akabinde sosyal medya ağlarının bizleri çepeçevre sardığı günümüz modern dünyasında bazı gençler kendi eşlerini tamamen kendileri belirleyerek, anne ve babaya söz ve görüş hakkı tanımaksızın diledikleri evliliği yapmaktadırlar. Bu tür uygulamalar ne yazık ki hızla artmaktadır. Akıl âdeta devre dışı bırakılarak kalbin hissiyatına göre hareket edilmekte ve karar verilmektedir. Oysa ebeveynin tecrübe ve görüşlerine başvurulmadan yapılan evlilikler çoğu zaman uzun soluklu olamamakta ve boşanma ile son bulmaktadır. Bu dinimizin temel ahlak ilkeleriyle de bağdaşmayan bir uygulamadır.

Olması gereken; anne babaların çocuklarının görüşlerini almaları ve onlara saygı göstermeleri, çocukların ise anne babalarının düşünce ve rızalarına uygun düşecek kararlar vermeleridir.

Rabbimiz yüce kitabımızda anne babaya saygıyı emretmekte ve “Rabbin kendisinden başkasına ibadet etmemenizi ve anne babaya iyilikte bulunmanızı emretmektedir. Eğer birisi veya her ikisi yaşlanır da senin yanında bulunurlarsa onlara üff bile deme ve onları azarlama! Bilakis güzel sözler söyle! Onlara karşı tevazu sahibi ve merhametli ol. Ve de ki: Ey Rabbim! Beni küçükken koruyup yetiştirdikleri gibi sen de bugün onlara acı, merhamet et”[284] buyurmaktadır.

Sonuç olarak, ifade etmek gerekir ki çocuk sahibi olmak dünyada yaşanabilecek en güzel duygu olmakla birlikte, aynı zamanda yüklenilebilecek en ağır sorumluluktur. Zira anne ve babalık görevi, çocuğu dünyaya getirmekle bitmemekte aksine dünyaya çocuğun teşrifi ile bu görev yeni başlamaktadır.

Çocukların başta anne babalar üzerinde olmak üzere, kendisine eğitim verenler, arkadaşlık yapanlar, akrabalar, çevresini sarmış olan toplum, ülkeyi idare edenler ve hatta dünya siyasetinde söz sahibi olanlar üzerinde sayısız hakları vardır.

Bugün dünya üzerinde binlerce çocuk açlıkla mücadele etmektedir. Özellikle Afrika coğrafyası, bu manada perişan bir hâldedir. Yoksulluk ve sefaletin beraberinde getirdiği sıtma, kolera vb. hastalıkların pençesinde binlerce çocuk can vermektedir.

Savaşlar nedeniyle Orta doğu, Uzak doğu ve Asya stepleri çocuklara mezar

olmaktadır. Filistin, Irak, Libya, Mısır ve Suriye'den tutun, Pakistan, Afganistan, Burma'ya kadar binlerce çocuk her yıl savaş kurbanı olmakta; ya canını ya ailesini kaybetmekte ya da yurdunu terk ederek mülteci statüsüne düşmektedir.

Çocukların mağduriyetleri açısından aslında Avrupa ve Amerika kıtaları da çok farklı değildir. Görünürde her şey tozpembe görünse de binlerce çocuk ve genç eroin, esrar, kokain vb. maddelere bağımlı bir hayat sürmektedir.

Dünyanın dört bir yanında başta organ mafyaları olmak üzere değişik suç şebekeleri tarafından çocuklar kaçırılmakta, organları kendilerinden acımasızca alınarak satılmakta veya uluslararası boyutlarda insan tacirliği yapılmaktadır.

Çocukların farklı nedenlerle mağdur olmalarının tek sebebi büyüklerin hırs ve kavgaları değil midir? Çocuklara daha zengin bir ülke bırakma mücadelesi yerine daha yaşanılabilir, sevgi dolu ve huzurlu bir dünya bırakma kaygısına düşülse ve bu kadar çocuk can vermese daha güzel olmaz mıydı?…

Küçücük bir ailede bile çocukları ihmal etme pahasına verilen geçim kavgası ve çocuklar için mal mülk biriktirme hırsı, yerini çocuklara iyi bir karakter kazandırma, iyi bir meslek edindirme, kanaatkâr ve diğerine saygı ve sevgi besleyen bir nesil yetiştirme çabasına bıraksa daha güzel olmaz mı?

Dünyayı milletler, milletleri de aileler oluşturmaktadır. İnanıyorum ki aileler çocuklarına hak ettikleri değeri verir ve onların haklarına riayet ederlerse, aileler ve çocukları huzurlu olacaktır. Ailelerin huzuru ile milletler, milletlerin huzuru ile de devletler ve tüm dünya huzurlu olacaktır.

Furkan, 25/74 ; Kasas, 28/9

Hûd, 42,43

Meryem, 19/6-8

Lokman, 31/13-19

Mustafa Uzunpostalcı, "İslam Hukukunda Şahsiyet ve Hakiki Şahıs" , İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, s., 62-64, 7. Sayı, Mehir Vakfı, Konya, 2006

Servet Armağan, "İslam *Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler*" , s., 71, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara, 1992

Nisâ, 4/6

Buharî, Talak 25; Edeb 24

Ebu Davud, Edeb 61

Müslim, Edeb 14; Tirmizi Edeb 66; Ebu Davud, Edeb 70

Vecdi Akyüz, "Çocuk üzerindeki Etkisi Açısından İsim Alma Hakkı", İslam

Hukuku Araştırmaları Dergisi, s., 98, 7. Sayı, Mehir Vakfı, Konya, 2006

Bakara, 2/233

Buharî, Cenaiz 92

Tirmizî, Birr ve Sıla, 33.

Arap dilinde anne veya babası ölmüş olan çocukların her ikisi için de “yetim” kelimesinin kullanıldığını ifade etmek gerekir. Yoksa Kur`an-ı Kerim ve Peygamber efendimizin hadislerinde Türkçedeki kullanımıyla sadece “yetim”ler zikredilerek “öksüz”ler ihmal edilmiş değildir.

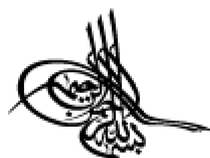
Bakara, 2/220; Nisâ, 4/2,6, 10

Ahmed İbn. Hanbel, Müsned, V, 250

Şerafettin Gölcük, *Din ve Toplum*, s., 129, Esra Yay. Konya, 2000

Doğan Cüceloğlu, İçimizdeki Çocuk, s., 107,108, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1998

İsrâ, 17/23-24

Âdemi bul âdem ol, âlemde âdem gizlidir
Etme tahkir âdemi, âdemde âlem gizlidir

Medeniyetimizin Yetiştirdiği Model Şahsiyetlerden Örnekler

Prof. Dr. Mustafa KARA
Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fak.
Öğretim Üyesi

Yolumuz sohbet yoludur.
B. Nakşbend

Fırsat-ı sohbeti ahbâb ganimet bilsin
Şeyh Gâlib

Yetiştirmek kelimesi Türkçede bitki, hayvan ve insanlar için kullanılmaktadır. Şimdilik bir ve ikincisini geçerek üçüncüsü üzerinde duralım. Osmanlı dönemi mekteplerinde Riyazet-i Bedeniyye isimli bir ders vardır. Bu beden eğitiminin tam karşılığıdır. İnsan beden ve ruhtan meydana geldiğine göre eğitimin de iki yönlü olması tabiîdir. Riyazet kelimesinin kök anlamında ise yabani bir hayvanı evcilleştirmek, belli egzersizleri tekrarlayarak onu beden veya ruhun alışkanlığı hâline getirmek de vardır.

Bedenle ruhun mahiyetleri farklı ise de eğitim tarzları birbirine benzemektedir. Önce beden eğitimini ele alalım. Bir spor dalında mesela atletizmde dünya şampiyonu olan bir şahsı düşünelim. Bir saatlik yarışmanın sonunda dünya şampiyonu olmaktadır. Burada cevabını bulmamız gereken ana soru şudur: Bu şampiyonluğun ardında neler vardır? İşte olmazsa olmazlar:

1. Yılları içine alan uzun bir zaman
2. Senelerce süren sabır ve sebat
3. Alt yapı ve teknik direktör

Ruh eğitimi de böyledir. İnsanın bedeni gibi ruhunun eğitimi de uzun bir zaman dilimine ve sürekli bir gayrete ihtiyaç göstermektedir. Bu yolun model şahsiyetleri, meseleyi üç başlık altında toplamaktadır:

1. Zaman. Özellikle mübarek zaman dilimleri uyarıcı ve ruhu besleyicidir. İnsanın bedeni yirmi üç senede son şeklini almaktadır. Vahyin yirmi üç senede tamamlanması ruhumuzla ilgili böyle bir nükteyi mi barındırmaktadır?

2. Mekân. İnsan eğitimi mekâna ihtiyaç duyar. Bunun da geleneksel hayatımızda üç temel kurumu vardır: Camii, Medrese, Tekke. Göçebe toplumların din eğitiminin tam ol(a)maması bu konuyla ilgilidir. Mukaddes mekânların ise apayrı bir bereketi vardır. Cami ile başlayan bu yürüyüş Beytullah'ta zirveye ulaşır.

3. İhvan. İnsan yetiştirmenin temel unsurlarından biri de dost ve kardeşlerin, mürşid ve muallimlerin varlığıdır. Onlar olmadan olmaz. Onlar bize yüzyılların birikimini aktarır, tecrübelerini paylaşır, gönül titreşimlerini nakleder. Gönlümüzdeki mayalanmanın alt yapısını hazırlarlar. Bizi nefsimizin kölesi olmaktan kurtardıkları için onlara muhabbetimizle kul-köle oluruz.

Zamanın, mekânın, ihvanın hakkını vermek, bir diğer ifadeyle bu nimetlerin farkına varmak, önümüze bir imkânlar dünyası açar.

Evet, "İnsan eğitime muhtaç bir varlıktır" veya "insan yetiştirmek zorunludur" dendiğinde karşımıza üç unsur birlikte çıkmaktadır: Eğiten, eğitim yeri ve eğitilen. Yani peygamber, mescit ve insan. Buradan da şu hikmetli söze intikal kolaylaşmaktadır: "Âlimler peygamberlerin mirasçılarıdır." Peygamberlerin açtığı yoldan yürüyen ilim ve hikmet sahibi şahsiyetler, bu meşaleyi elden ele, dilden dile aktararak söz konusu hizmete süreklilik kazandırmış, insanlık tarihini âdeta bir eğitim tarihine dönüştürmüşlerdir.

Konuyu bizim medeniyetimize getirir ve bunun terimlerini kullanarak detaylandırırsak şöyle bir "sacayağı" ile yüz yüze geliriz.

1. Âlimler
2. Mütefekkirler
3. Sanatkârlar

Birinci maddede yer alan âlim ve ârifler, Allah'tan korkan (Fatır, 35/28), Allah'ın birliğine Allah ve meleklerle birlikte şahitlik eden (Âl-i İmrân, 3/18), Yunusumuzun ifadesiyle "kendini bilen" şahsiyetlerdir.

Cüneyd Bağdadî ârifi şöyle tarif ediyor:

Yer gibi olacak herkes ona basacak
Bulut gibi olacak herkesi gölgelendirecek
Yağmur gibi olacak her şeyi sulayacak
Hava gibi olacak herkes onu teneffüs edecek.

İkinci sırada bulunan mütefekkir ve düşünürler, "yer ve göklerin yaratılışı konusunda derin derin düşünen" (Âl-i İmrân, 3/91), bu düşünce ile Allah, kâinat, insan konusunu gönülleri tatmin edecek şekilde izah eden, eşyanın hakikatıyla ilgili sırları keşfeden, "akleden kalplere" sahip (Hac, 22/46) kimselerdir.

Nihayet sanatkârlar "güzel" caddesinde yürüyen, kulak, göz ve gönül imkânlarını (Nahl, 16/78) sonuna kadar kullanarak insanlara bu dünyada iken âdeta cennetten sesler dinleten, şekiller gösteren üstün yetenekli bahtiyarlardır.

Muallimi anlatmak için böyle bir tasnifi değil de Hakk'a ve hakikate âşık olan ve bu aşkı talip olanlara aktaran insanlar şeklinde tek başlık altında toplamak da mümkündür.

Bu insanların vazifesi kâinatta ve insanda var olan Allah'ın ayetlerini (bk. Zariyat, 51/21-22) anlamak ve anlatmaktır. Kimi konuşarak, kimi yazarak, kimi çizerek, kimi terennüm ederek hatta kimi susarak aynı gerçeği insanların dikkatlerine sunmaktadırlar. Bazı insanlar âlimlerin kılı kırk yaran tahlillerine, ariflerin ilhama dayalı tespitlerine kulak verirken bazısı da mütefekkirlerin ufukları gösteren düşüncelerine, sanatkârların gönülleri ihya eden eserlerine daha yakından bakarak eğitimlerini tamamlamaktadırlar. Aslında büyük şahsiyetlerin fikir ve yorumları bizi yeniden ihya etmekte, unuttuklarımızı hatırlatmakta, lâhutî âlemlerle irtibat kurmamızın yollarını göstermektedirler.

Peygamberlerin eğitim sisteminde üç unsurun öne çıktığı söylenebilir:

1. Allah'ın kitabını tebliğ etmek
2. Bu kitabın ruhunu anlatmak için sohbet etmek
3. Dinin hedeflediği insan tipi için örnek olmak

Hz. Peygamber'e tabi olan (Âl-i İmrân, 3/31) âlim, mütefekkir ve sanatkârlar da benzer bir gayretin içindedirler. Onlar da aynı yolun yolcusudur. Bir kısmı sohbetleriyle bu kozayı örerken bir bölümü Kitab'ı anlamak için yardımcı eserler kaleme almakta güzel sanatların farklı alanlarında "Güzel"in peşine düşmektedir. Böylece gönüllerdeki iman kemâl noktasına doğru yol almaktadır. Çünkü insan eğitimini tamamlamak bilgi ve duygunun dengeli olarak birlikteliğinde barınmaktadır. İlimle hikmetin, hikmetle sohbetin, sohbetle sanatın senteziyle gerçekleşmektedir.

Yalnız peygamberlerin varisi olan, dini tebliğ etme ve örnek olma durumunda bulunan şahsiyetler için çok önemli bir ilke Kur'an-ı Kerim'de birkaç defa tekrar edilmektedir: *"De ki sizden bir ücret istemiyorum. Ücretim âlemlerin Rabbi'ne aittir."* (Şuarâ, 26/127, 145, 164, 180). İşte çağdaş eğitimcilerin dini anlatma durumunda olanların en zor imtihanı. Kapitalizmin şaha kalktığı bir dönemde paraya-pula karşı bağışıklık kazanmak…

Hz. Peygamber'in meşhur hadisi, aslında din eğitiminin, insan yetiştirmenin bir ahlak eğitimi olduğunu bize öğretmektedir: "Ahlakî kemâlâtı tamamlamak için gönderildim." (Muvatta, hüsnü'l-hulk, 8). Onun ahlak mektebinin sohbete dayalı olduğunu bize gösteren açık gerçek ise bu mektebin talebelerine verilen isimdir: Ashab. Sohbet kökünden türeyen bu kelime dost olmak, beraber olmak, arkadaş olmak demektir.

Cüneyd-i Bağdadî, murşidi Serî Sakatî'nin bazen eğitmek maksadıyla soru-cevap metodunu kullandığını, bir gün "şükür nedir?" diye sorduğu soruya, "Nimetini destek yaparak Allah Tealâ'ya âsî olmamaktadır" şeklinde verdiği cevaptan çok memnun olduğu için bir soru daha sorduğunu ifade etmiştir: "Bu hikmet sana nereden geliyor?" Cüneyd mürşidinin bu sualine şöyle cevap vermiştir: "Sizin sohbet meclisinizden". (Kuşeyrî, s.317)

Din eğitimi ile gönül ve ahlâk eğitimi aynı manaya geldiğine göre şimdi gönül adamlarının sohbet meclislerinden bazı dinî-ahlakî konularla ilgili tespitlerini aktararak meseleyi aydınlatmaya çalışalım. Bunun için onların dergâhlarının kapısını çalalım ve sözlerine-sohbetlerine kulak verelim. 1000 yıl önce yaşayan bir alim ve arif bize Risale'siyle yardımcı olacaktır: Kuşeyrî. (Tercüme: Süleyman Uludağ İstanbul,1981)

Tevbe

Ahlak yolculuğu tevbe ile başlar. Tevbe, dönmek demektir. Yani hakk'a, hakikate dönmek… Kıbleye dönmek… Kuşeyrî'nin mürşidi Ebu Ali Dekkak, tevbeyi üç kademe ile izah ediyor: Tevbe inabe evbe. Her üç terimi ayetlerle irtibatlandırarak birincisinin müminlerin, ikincisinin evliyanın, üçüncüsünün peygamberlerin sıfatı olduğunu söylüyor:

1. Ey Müminler hepimiz Allah'a tevbe ediniz. (Nur, 24/31)
2. İnabeli bir kalp ile geldi. (Kâf, 50/33)
3. O ne hoş bir kuldur. Şüphesiz o evbe sahibidir. (Sad, 38/44)

Amellerin En Çetini

Yolculuğun zorlukları da vardır. Bişr b. Hâris: Amellerin zor olanları şunlardır:

Yoksul iken cömert olmak, halvette iken vera sahibi olmak, fayda umulan veya zulmünden korkulan şahsın yüzüne gerçeği söylemek.

Cömertlik - Îsâr

Muhammed b. Fazıl: Zahidler ihtiyaçları bulunmadığı zaman verirler. Fütüvvet ehli ârifler ihtiyaçları olduğu zaman verirler. Buna îsar denir. "İhtiyaçları bile olsa başkalarını kendilerine tercih ederler."(Haşr, 59/9) Bişr b. Hâris şöyle diyor: Cimriye bakmak kalbe kasvet verir.

Keramet – İstikamet

Ebu Ali Cuzcanî: Keramet değil istikamet sahibi ol! Nefsin keramet isterken Allah senden istikamet talep etmektedir.

Bedbahtlık

Fudayl b. Iyaz : Şu beş konu şekavet ve bedbahtlığın alametidir: Kalp katılığı, ağlamayan göz, haya yokluğu, dünyaya rağbet, ihtiras.

Manevî Zevk

Hasan Basrî: Manevi zevk ve halâveti üç şey ile arayınız: Namaz, zikir, Kur'an okuma. Bulamadıysanız biliniz ki kalp kapısı kapalıdır. O zaman gereğini yapınız. Ebu Osman Hırî'ye soruldu: Zikrediyoruz fakat o manevi zevki yaşayamıyoruz. Cevap şöyle: Organlarınızı kendisine itaat zineti ile süslediği için Allah'a şükrediniz. Şükür derecenizi yükseltecektir.

Dünya – Âhiret

Ebubekir Meragî: Akıllı olan dünya işini kanaat ile, âhiret işini acele ile, din işini ilim ve gayretle halleder.

Kanaat

Abdülvahhab Sakafî: Hac mevsiminde Cüneyd Bağdadî ile oturuyorduk. Elinde beş yüz dinarla bir adam çıkageldi. Parayı Cüneyd'e vererek dervişlere dağıtmasını istedi. Aralarında şöyle bir konuşma geçti:

-Bundan başka paran var mı?

-Evet hem de çok.

-Peki, daha fazlasına sahip olmayı istiyor musun?

-Evet, istiyorum.

-Öyleyse bu dinarları al git dostum. Çünkü bu paralara dervişlerden çok senin ihtiyacın var.

Şükür

Ebu Osman Hirî: Şükür, şükürden aciz kalındığını anlamaktır. Çünkü verilen nimetler sonsuzdur. Gözlerin şükrü, arkadaşında gördüğün kusuru ört bas etmektir. Kulağın şükrü, arkadaşın hakkında duyduğun kusur ve ayıpları gizlemektir.

Ahlakı Bozan Şeyler

Zinnûn Mısrî'nin kemâl noktasını hedefleyenlere şöyle bir uyarısı var: Toplumun ahlakını bozan şeyler altı başlık altında toplanabilir:

1. Ahiret amelinin zayıflaması, ahiret endişesinin kaybolması
2. Şehvetin bedeni esir alması
3. Ecel yakın olduğu hâlde ihtirasa mağlup olması
4. Yaratıkların rızasının Hakkın rızasını geride bırakması
5. Peygamber sünnetinin kulak ardı edilmesi
6. Büyük şahsiyetlerin güzel davranışlarını geriye iterek hatalarının öne çıkarılması

Hizmet

Abdülkerim Kuşeyrî sohbet başlığı altında bilgi verirken, İbrahim b. Ethem'in arkadaşlarıyla arasında geçen dikkat çekici bir olayı anlatır:

İbrahim b. Ethem, hasat işinde çalışır, bağ bekçiliği yapar ve bu işlerden kazandığı parayı arkadaşları için harcardı. Derler ki, İbrahim b. Ethem arkadaşlarıyla birlikte bulunuyordu. Gündüzleri kazandığını onlar için sarf ederdi. Bunlar oruçlu olarak akşamları bir yerlerde toplanırlardı. İbrahim ise işinden geç dönerdi. Bir akşam arkadaşları aralarında şöyle konuşmuşlar: "Gelin bu akşam iftar yemeğini onu beklemeden yiyelim belki bundan sonra daha erken gelir." Kararlarını tatbik ederek iftar ettiler ve uyudular. İbrahim işinden döndüğü zaman onları uyur vaziyette buldu: "Zavallılar galiba yiyecek bir şey bulamadılar aç yattılar." diye düşündü. Gitti un getirdi hamur yoğurdu ateş yaktı ve ekmek yaptı. Arkadaşları uyanınca İbrahim'in yanağını ve yüzünü toprağa koyarak ateşe üflerken gördüler ve "bu ne böyle?" diye sordular. "Galiba iftar yapacak bir şey bulamadınız da ondan uyudunuz dedim onun için uyanacağınız zamana kadar ekmeği yetiştirmek istedim" dedi. Arkadaşları birbirinin yüzüne bakarak, "Bakın biz ona ne yaptık o bize nasıl muamele yaptı" dediler.

Riya ve Gösteriş

Dinî hayatın en gizli tuzaklarından biri gösteriş… Tuzağa düşmemek için çok dikkatli ve müteyakkız olmak gerekir. Şeyhlerden biri senelerce kendi camiinin ilk safında defalarca namaz kılmıştı. Bir gün mazereti sebebiyle erkenden camiye gidemedi. Namazı son safta kıldı. Şeyh efendi bir müddet camide görülmedi. Camiye neden gelmediği sorulunca şöyle dedi: "Şu kadar senenin namazlarını kaza ediyorum. Ben bu namazları kılarken ihlasla Allah'a ibadet ettiğime kâni idim. Hâlbuki bir gün mescide geç gelmem ve halkın beni, son safta görmesi mahcup olmama sebep oldu. O zaman anladım ki bir ömür boyu duyduğum manevi zevk ve neşe halkın beni ilk safta görmelerinden ileri gelmekte idi.

Fütüvvet Ahlakı

Fütüvvet ehlinden olduğunu iddia eden bir kişi Nişabur'dan çıktı Nesâ şehrine geldi. Adamın biri bu şahsı misafir etti. Evde fütüvvet ehlinden olan başka kimseler de vardı. Yenilip içildikten sonra sıra el yıkamaya gelince elinde ibrik

bulunan bir kız içeri girdi. Nişaburlu misafir elini yıkamaktan kaçındı. “Erkeklerin ellerine kadınların su dökmeleri fütüvvete sığmaz” dedi. Orada bulananlardan biri şöyle dedi: “Ben senelerden beri bu eve gelir giderim, elimize su döken kadın mıdır erkek midir bilmem.” Cüneyd Bağdadî’nin tarifi şöyle: Fütüvvet; fakirden nefret etmemek, zengine yaranmaya çalışmamaktır.

Edeb

Luma isimli eserin sahibi Ebu Nasr Serrac Tûsî, bir sohbetinde şöyle demiştir: “Edeb konusunda insanlar üç derecedir.

1. Dünya ehli: Bunların edeblerinin çoğu fesahat, belahat ilimlerini, padişahların isimlerini ve meşhur şairlerin şiirlerini ezberlemek şeklindedir.
2. Din ehli: Bunların edeblerinin çoğu riyazet ile ehli ıslah etmek, uzuvları terbiye etmek, dinin çizdiği sınırlara riayet etmek, şehvet ve arzuları terk etmekle ilgilidir.
3. Hususiyet ehli: Bunların edeblerinin çoğu kalp temizliği, sırların murakabe edilmesi ahitlere vefa gösterilmesi, vakitlerin muhafaza edilmesi, havatır ve akla gelen şeylere az iltifat edilmesi, huzur zamanında ve kurb makamında güzel edeb gösterilmesi şeklinde olur.

Aşk Şarabı

Yahya b. Muaz Bayezit Bistamî’ye şöyle bir not göndermiş: “Muhabbet kadehinden o kadar çok içtim ki sarhoş oldum.” Şu cevabı almış: “Başka biri de bütün okyanusları içtiği hâlde hâlâ aşk şarabına kanmış değildir. Dilini dışarı çıkarmış daha yok mu daha yok mu diyor.” Yusuf b. Hüseyin, “Tevhid denizine düşenin zamanla sadece susuzluğu artar” diyor.

Günahkâr Ölü

Eyüp Sahtıyânî bir günahkârın cenazesini görmüş, namazını kılmamak için bir yerde saklanmıştı. Sufîlerden biri bu günahkâr kişiyi rüyada görmüş ve; “Allah sana nasıl muamele etti?” diye sormuş. O da: “Beni affetti. Git Eyüp Sahtıyanî’ye şu ayeti hatırlat dedi: “Rabbimin rahmet hazinelerine siz sahip olsaydınız tükenecek korkusuyla onu harcamaktan sakınırdınız.” (İsrâ, 17/100)

Sonuç

Sohbetimizin sonuna geldik. Ashab, sohbet meclislerinin sonunda Asr sûresini okurlardı. Bu kısa sûrede hedeflenen insanı yetiştirmek için esas alınması gereken dört temel ilke gösterilmektedir:

1. Kelime-i tevhidle özetlenen imanın derinlik ve güzelliğini gönülde yaşamak, bir başka ifade ile “imanın tadı”nı tatmak.
2. Amel-i Salih ile hülasa edilen; insana, kâinata ve Allah’a karşı görevlerimizi gereği gibi yerine getirmek.
3. Yararlı işleri sürdürmek, zararlı davranışları terk etmek için sabır ve sebat silahını kullanmak daha sonra bu direncin yolunu yordamını yetişmekte olanlara göstermek.
4. İman, ibadet ve ahlak çiçeklerinin devamlı açabilmesi için halk ve hakikati

insanlara anlatmanın yollarını arayıp bulmak. Bunun için bütün imkânları seferber etmek.

İnsan yetiştirmeye bir başka açıdan bakan şu anlamlı beyitlerle söze son verelim:

Âdem, âdem olmayınca âdem etmez âdemi
Âdeme âdem gerektir âdem ede âdemi
***
Âdemi bul âdem ol, âlemde âdem gizlidir
Etme tahkir âdemi, âdemde âlem gizlidir

‘Sultân-ı rüsûl, şâh-ı mümeccedsin efendim
Bî-çârelere devlet-i sermedsin efendim
Dîvân-ı İlahîde ser-âmedsin efendim
Menşûr-ı le’amrüke mü’eyyedsin efendim’
Sen Ahmed ü Mahmûd u Muhammed’sin efendim
Hak’dan bize sultân-ı mü’eyyedsin efendim’

Nebevî Yol'un Ârif Yolcuları

Sadık Yalsızuçanlar

Âlemlere rahmet olarak gönderilen Efendimiz (s.a.s.) de diğer nebîler gibi dünyevi miras bırakmadı. Peygamberlerin mirası, ilim, irfan ve muhabbettir. İlimlerinin vârislerine âlim, irfanlarının vârislerine ârif, muhabbetlerinin vârislerine ise âşık denir.

Efendimiz (s.a.s.), insanlığa rahmettir.

Allah (c.c.), "Onu en üstün mertebede azîz kılmıştır."

Hakk'ın mârifetine en yetkin biçimde mazhardır o.

Varlıktan murat, Hakk'ın bilinmesidir. Hakk, nefste bilinir ve bulunur. 'Nefsini bilen Rabbini bilir' buyurulmuştur.

O, dünyanın ve varlığın gözbebeğidir. Kâinat ağacının meyvesidir. Ağaçtan amaç, meyvedir, varolandan gaye de, odur. O, kâmil insandır. 'Rahman sûreti'nde yaratılan insanı ve insanlığı Efendimiz temsil eder.

O, insanın pür ve saf hâlidir.

Onun hâli, ebedî çocukluğa benzer.

Çocuğun biatı tazedir, onun kokusu tüter üzerinde. Efendimiz yağmura benzer, şair bu yüzden onu yağmurla anlatır.

Bir gün yağmur yağarken altında bir süre ıslanır, soranlara, 'onun biatı tazedir' der.

Onun bağlılığı her dem tazedir.

O, yine şairin ifadesiyle, 'seçilmiş inci'dir.

Beşerdir evet ama bizim gibi değildir. Elmas da taştır, kömür de, taş da… Ama elmas ile kömür arasında köken ismi benzerliği dışında en küçük bir ortaklık yoktur.

O yetimdir, onun sahibi odur, mürebbii, Rabbi'dir. Onu O terbiye etmiştir.

Kendi öğretisi için seçmiştir o yetimi… İnsanlığa kılavuz, varolana temsilci, kâinata gözbebeği kılmıştır.

Söz, onunla güzelleşir, Molla Cami'nin dediği gibi.

Ondan sözden, onu söyleyen bu konuşmalar, onun hakikati çevresinde oluştu ve gelişti.

Ona ilişkin söylenmiş güzelim şiir ve yazılarla zenginleşti.

Ona dair sözlerin en güzellerinden birini Şeyh Gâlib söyledi :

'Sultân-ı rüsûl, şâh-ı mümeccedsin efendim
Bî-çârelere devlet-i sermedsin efendim
Dîvân-ı İlahîde ser-âmedsin efendim
Menşûr-ı le'amrüke mü'eyyedsin efendim'

Sen Ahmed ü Mahmûd u Muhammed'sin efendim
Hak'dan bize sultân-ı mü'eyyedsin efendim'

* * *

Bir başka kavle göre de 'Allah'ın yarattığı ilk şey kalem ve nur'dur. Kalem,

varlıkların yazıldığı kudret kalemidir. Hokka Nun'dur ki Kün lafzının son harfidir. Hokkanın mürekkebi ise Muhammedî hakikattir. Zaten kelâmların incisi olan Fatiha'yı getirmesiyle hem sözün nihayetini hem de bütün sözlerin hülasasını ifade etmiştir. Fatiha fetheden demektir. Kitap onunla açılır. İlahî Hakikat'in kapısı odur. Ümmü'l-Kur'an'dır, Fatihatü'l-Kur'an'dır. O hâlde söz odur. Ondan beslenen söz de onun gibi İlahî Hakikat'le aramızdaki perdeleri saydamlaştırma yönünde bir işleve sahip olabilir.

Hakikat sözü derken böylesi bir alana girmiş oluyoruz. Hz. Mevlâna'nın, Niyazi-i Mısrî'nin, Şeyh Bedreddin'in, Yesevi'nin, Yunus Emre'nin, Şeyh Galib'in sözlerinden bahsediyoruz. Bunlar hakikatlerin dünya diline dökülmesidir ki onların âdeta muamma gibi konuşmalarının sırrı budur. 'Mantıku't-Tayr'ın lugat-ı mutlakından söyleriz' diyor şair, 'kimse anlamaz bizi bizler muamma olmuşuz.' Bu gerçekte, Yunus Emre'nin ifadesiyle, 'dilsiz, kulaksız söz'dür. O hâlde ona kulak verenin de canıyla dinlemesi gerektir. Can kulağıyla dinlenmesi hâlinde anlam sırlarını açan bu sözün, modern zamanlardaki metinlerde ne kadar dile geldiğini takdir etmek bize düşmez. Mantıku't-Tayr müellifi gibi bilgelerin sözleri, Kur'an'ın hazinelerinden gelir. Arş'ın altındaki büyük hazinelerden. O kapının kimlere açılacağı ise kimsenin malumu değildir.

Sufi sözcüğünün kökenine ilişkin çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Bunlar arasında en makbulü, Beni's-Suffe kabilesiyle ilgili olanıdır. Kendilerini Kâbe'nin korunmasına adamış olan bu kabile, henüz Kur'an inmeden önce, Kâbe'nin temizlik ve güvenliğini bir tür ibadet biçiminde gerçekleştiriyorlardı. Suf, Arapçada yün anlamına gelirdi ve bu kabile bağlıları, yünden yapılmış sade bir aba giyerlerdi. İslam'la tanıştıktan sonra Kâbe'yle ilgili duyarlıkları devam eden ve sufîler gibi yaşayan bu insanlara izafeten dervişlere sufi adı verildi. Bir başka görüşe göre, marifet ilminin sultanlarından olan Hz. Ali (r.a.), tasavvufi geleneğin Hz. Peygamber'e bağlı öncü adı idi. Nitekim ârifler ve sufiler arasında, kendisini Hz. Ali'ye neseben veya manen bağlayanlar çoktur. Sufîlere göre, Kur'an ayetleri ve Peygamber sözleri, çeşitli anlam katlarına sahiptir. Herkes, Kur'an ve hadisin içerdiği bu anlam düzeylerine nüfuz edemez. Zahir ehli, bu iddiayı reddeder. Oysa, âriflerin ortak kanaatine göre, sözgelimi Kur'an'ın yedi anlam katı mevcuttur. Yedinci anlam düzeyi sadece Allah'ın ilmindedir, ama diğer katlara, insan ulaşabilir. Bunun yolu ise, yine Kur'an'ın ve Hz. Peygamber'in emrettiği nefsle mücahade, riyazet ve tezkiye ile açılır (Hatta bazı sufiler Kur'an'ın mana denizinin dibinin olmadığını belirterek, 'denizler mürekkep, ağaçlar kalem olsa Rabbinin ayetleri yazmakla tükenmezdi, ayetini de bu anlamda yorumlarlar. Hz. Mevlâna'nın, 'üzüm sarhoşluğu değil bizim sarhoşluğumuz, bizim sarhoşluğumuzun sonu yok' beyti de bunu ima ediyor olabilir.). Tevil ya da tefsir, manevi bir algı, bir 'iç göz' gerektirir. Allah kelamının zenginliklerine ulaşabilmek için, kişinin arınmış olması, iç gözünün açılmış olması gerekir. İnsandan amaç, halifedir, bu ise, insan-ı kâmildir. Buna, kimi ârifler, abd-i külli de derler. İnsan-ı kâmil, küçük âlemdir. Onda, İlahî isimlerin tümü tecelli eder. Bir başka kavle göre, insan-ı kâmil, Kur'an'dır, Kur'an'ın kardeşidir. Kâmil insan, Allah'ın yeryüzündeki halifesidir, O'nun mahlukatına merhamet ve şefkatle muamele eder. İnsanın, bu mertebeye

ulaşabilmesi için manevi bir seyahat yaşaması gerekir. Bu gezinin başlangıcını zühd oluşturur. 'Kötülüğü emreden nefs'in tezkiyesi, ancak sürekli ve duyarlı bir ibadetle gerçekleşebilir. Bu bakımdan İslam'ın başlangıç günlerinden itibaren, mükemmel bir model olarak Hz. Muhammed (s.a.s.)'in zühd ve takvası, nefsle mücahade yöntemleri, tevekkülü, başkasının derdiyle dertlenmesi, sonraki yüzyıllarda oldukça sadık izleyiciler bulmuştur. Özellikle bir ilim ve belağat merkezi olan Basra ve Kûfe, aynı zamanda zühd hareketinin de bereketli bir çevresine tanıklık eder. İnsanın kul olarak alçakgönüllü bir hayat sürmesi, eylem ve düşüncelerinde tam bir uyum içinde olması, sabır ve şükür ehli bulunması, bir bakıma, kâmil bir veli ve nebi olarak Hz. Peygamber'in bıraktığı mirasa varislik edenleri işaret eder. Onların en yetkin örneklerine sahabiler arasında tanık oluruz. Ârif ya da başka bir kelimeyle, hangi isimle anılırsa anılsın, bu samimi mümin, kendisine Hz. Peygamber'in yaşamını örnek edinir. Ârif, bu uhrevi ilkeleri esas alarak yola koyulur. Nefsini tezkiye edene ve marifet nurlarına müheyya bir hâle gelene kadar bu yolda yürür. Bu yolun nihayeti yoktur. Gerçi ârifler, 'tevhid-i sırf' makamının, manevi seyahatte varılabilecek en üst düzey olduğunu söylerler ama, Allah'ın mutlak ve sonsuz varlığında tam olarak gaybubet etmenin nihayeti olamaz. Erken dönem zahitlerinin ilginç bir örneği olarak görülebilecek olan Hasan el-Basri'nin şu ifadeleri, ârifin niteliklerini bize net bir biçimde tanımlar: 'Bu dünyanın tüm çekiciliklerine dikkat et. Bir yılan gibi dokunuşta yumuşak, ama zehri öldürücüdür. Onda bir zevk buldun ise, hemen terket, çünkü, ondan çok azı sana yol arkadaşlığı edecektir. Dünyanın hâli birdenbire değişir. Sen, değişene, kalıcı olmayana, sana sadık yoldaşlık etmeyene sakın kalbini bağlama.' Bir anlamda zühdü de tanımlayan bu ifadeler, onun bir mektubundan alınmıştır. Basra, onun gibi daha pek çok zahide ev sahipliği yapmıştır. Fakr ve istiğna vadisinin yıldızlarından biri olan Rabiatu'l-Adeviyye bunlardandır. Keza, erken dönemin iki önemli velisini, Cüneyd-i Bağdadi ile Hallac-ı Mansur'u anmamız gerekmektedir. El-Muhasibi'nin öğrencisi olan Cüneyd-i Bağdadi, 'Yolun Şeyhi' olarak da anılır ve nazari tasavvuf tarihi açısından önemle kaydedilmesi gereken bir kişiliktir. 'Allah'ın seni sende öldürüp, kendinde diri kılması' tanımı, özü itibariyle tevhidin, 'Ezelî ve Ebedî olanın, zamanda başlangıcı olandan, yani faniden ayrılması' ilkesine dayanır. Kur'an, bize, 'her şey yok olucudur, O'nun vechi müstesna' der. Bu, esasında, 'varlığın birliği' ilkesinin de kaynağını oluşturur. Ârifler, varlık ünvanını Cenab-ı Hakk'a layık görür, varolana bir unvan olarak yakıştırmazlar. Varolan, gerçekte Esma ve Sıfat'ın tecellisidir. Bu, bir görünüm, bir belirmedir. Tıpkı denizin dalgaları gibi. Hz. Ali'ye izafe edilen bir söz şöyledir: 'Perde-yi gayb açılsa, yakinim ziyadeleşmeyecek.' Âriflerin, marifet ilminin kapısı olarak gördükleri Hz. Ali, bu sözüyle, gözünden bu perdelerin giderilmiş olduğunu örtük biçimde ifade etmektedir. İlahî aşk şarabıyla sarhoş olanların en üstünü olan Hallac-ı Mansur, çağdaşı Cüneyd-i Bağdadi gibi, kalbine inen marifet nurlarını 'şeriat'ın mizanıyla tartma konusunda, meleke sahibi olmadığından, 'fanilerin elleriyle kirletebildikleri evi'ni, yani bedenini, bu uğurda kurban vermiştir. Kendisini öldürenlerin, 'Ene'l-Hak' deme, 'Hüve'l-Hak' de, kurtul, sözüne, 'ben zaten öyle diyorum, ama siz O'nun gaib olduğunu söylüyorsunuz' diye cevap verir. Bu söz,

Allah ile varlık arasında tenteneli bir perde olan mahlukatı, tümüyle aradan çıkarma eğiliminin üst düzeyde bir ifadesi olmaktadır. Çünkü, Hallac-ı Mansur benzeri ârifler, varolanın rüyeti, Hakk'ın rüyetidir, diye düşünürler. Varoluş tılsımını çözmede Hallac, çağdaşı ve halefi sufiler kadar 'şanslı' olmamasına rağmen, bu köktenci tutumu, sufi geleneğin sınırlarını genleştirmeye de yardımcı olmuştur, denilebilir.

A.J. Arberry, 'İslam Mistiklerinin Öyküsü'nde, zühd hareketinin, Basra'dan Kûfe'ye kadar, bütün İslam âlemine ve özellikle ikinci/sekizinci yüzyılın ikinci yarısında siyasal ve dinî faaliyetlerin önemli bir merkezi hâline gelen Horasan'a nasıl yayıldığını anlatır: 'Emevileri yıkan ve Abbasi hilafetini kuran plan, Horasan'da yapılmıştı. Bir zamanlar Budizmin filizlendiği bir merkez olan bu uzak vilayet, Belh prensi ünlü İbrahim b. Edhem'e (v.160/777) ait idi. İbrahim b. Edhem'in riyazete çekilişi, daha sonraki sufiler arasında gözde bir tema hâline geldi ve sıklıkla Gautama Buda'nın öyküsüyle karşılaştırıldı. İbrahim Edhem'in hikâyesi, tüm sufilerde gördüğümüz türden bir ruhi uyanış öyküsüdür. Rububiyet yanılsamasına yol açabilecek tüm mal varlıklarını tümüyle terketmeden salikin seyr-i sülukuna başlaması imkânsızdır. Bunun ilginç bir örneğini İbn Arabi'de görürüz. Manevi yolculuğuna erken yaşta başlayan Şeyh-i Ekber, yirmili yaşların başlarındayken, sahip olduğu tüm eşyayı babasına emanet eder ve ihtiyaç sahiplerine dağıtmasını söyler. Nedenini soran babasına ise şu cevabı verir: 'Üzerinde bir başkasının hakkı olan her Allah kulu, kulluğunda bu hak nispetinde eksik kalır.' İbrahim b. Edhem'inkine benzer menkıbeler, her sufi için çokça anlatılır. Tasavvufun nazari tarihi dışında, sufizm için bereketli bir kaynak olan menkıbeler, sufilerin, halktan Hakk'a doğru yürüyüşünün tanığı olarak karşımıza çıkarlar. Ârif, manevi eğitiminde, dünya varlığından soyunmanın ilk adımı olarak, üzerinde herhangi bir dünyevi mal bırakmamalıdır. Zühd ve takva, kişinin nefsiyle mücahadede bulunması zorunlu bir sürece, bir hâle işaret eder. Olgun bir yakine ulaşmak ve müşahadelere hazır hâle gelmek için bu zorunludur. Farzların yanı sıra, insanı Allah'a yakınlaştıran nafileler de yol ehlinin dikkatli ve duyarlı bir biçimde uyması gereken ibadetler cümlesindendir. Huşu ve huzur hâli, havf ve recayla gerçekleşecektir. Burada zikr ve virdler, halvet ve uzletler, sabır ve şükürler, sufiyi, 'ubudet' hakikatine doğru yüceltecektir. Ubudiyyet, kulluğun çeşitli belirtilerini ifade etmede kullanılır. Bu hâlin, sufide sürekli galebesi, artık onun rıza makamına doğru yol aldığını gösterir. Geylani hazretlerinin öğretisinin merkezine aldığı 'acz' ve 'fakr' hâli, en etkili ve işlevsel yoldur. Bu yolda, istikamet üzere olmanın şartı, ihlastır. İhlas, kulun, her şeyde, samimi bir biçimde Hakk'ın rızasını gözetmesi hâlidir. Saf ve katışıksız bir kul olma durumu kişiyi, ferasete, cud ve sehaya, gayrete, fakr, sefere, sohbete, muhabbete, aşka, şevke ve marifete ulaştıracaktır. İhlasın hakikati, İhlas sûresinde ehadiyyet olarak ifadesini bulur. Bu süreçleri yaşayan ve sufi geleneğin yaşam öyküsüyle en ilginç kişiliklerinden olan Bişr b. El-Haris el-Hafi, hakikat yolunun bir diğer ismidir. Merv'in, bir zamanlar 'düzenbaz ve şaki' bir yerlisi olan Hz. Bişr, İslam'ın çağrısına gerçek anlamda uyduktan sonra, 'başkalarının düşüncelerine aldırmazlık' doktrinine de içtenlikle sahip çıkmıştır. Antik Mısır hiyerogliflerini bildiği, Hermetik bilgeliğe aşina olduğu söylenen, yarı-efsanevi

bir başka şahsiyet olan Zünnun-ı Mısri, ‘marifet’ düşüncesini, tasavvufa dahil edenler arasındadır. Bayezid-i Bistami, marifetin şahikasında yer alır. Arberry’e göre, Bayezid-i Bistami’den sonra İslam irfanında merkezi bir konum kazanan tamamen gelişmiş, Rabbinde fani olma (fenafillah) doktrinini görüyoruz. Buradan, ‘Allah’tan başka bir şey yoktur’ ifadesine geçmek, nefis ve dünya terkedildiğinde mistiğin, Rabbinde fani olduğunu ileri sürmek zor değildir. Zühd öğretisinin zorunlu sonucu olarak, dünya değersizdir ve müminin kalbinin meşru meşguliyeti, ancak Allah’a ibadettir. (Hermetik bilgelikten söz etmişken ‘flisofia’ (hikmet sevgisi)’nın kökeninden de bahsetmek yerinde olacak. Erken dönem Atinalı filozofların Mısır’dan Hermetik hikmetten istifadeleri, filosofia’nın zeminini oluşturur. Hikmet, yazıya ve söze aktarılamaz, hikmetin dili sembol ve sükuttur çünkü. Ancak Atinalı kadim mütefekkirler hikmet sevgisini edinebilmişlerdir Mısır’dan. Felsefe, adım adım hikmetten uzaklaşmanın tarihi hâline gelmiştir sonraları. Heidegger’in ‘Nedir bu felsefe denilen?’ sorusu, kökene dönme ihtiyacıyla söylenmiştir ve felsefenin yeniden hikmete, en azından hikmet sevgisine dönüşüyle ilgili bir endişeyi içinde taşır. Zira hikmet varlık’la ilgilenir, varolanla değil. Zaten Hölderlin’in şiirine ilişkin yazısında da Heidegger, ‘mülklerin en tehlikelisi’ dediği şiirin ‘işlev’inin, varolanın varlığı tehdidini deşifre etmek olarak açıklar.)

İrfan tarihinde Muhyiddin İbn Arabi nasıl bir dönüm noktası ise, nazari sufizmin özel tarihinde de Hüccetü’l-İslam İmam Gazali, bir aşama olarak görülmelidir. Gazali’nin, özellikle Emevi Camiinde itikafa çekildikten sonra, ‘El-Munkızu Mine’d-Dalal’ eserinde anlattığı deruni yaşamının ürünü olan düşünceleri, İslam tefekkürünü zenginleştirmiştir. Onikinci yüzyıl, çeşitli mana yollarının oluşmaya başladığı bir dönemdir. Tekke, zaviye ve hankahlar çevresinde belirli bir ritüeli olan, ‘mürşid’e dayalı bir tasavvuf anlayışının, giderek tüm İslam coğrafyasında yaygınlaştığı bir süreç. Tarikatlar arasında doktrin düzeyinde değil, daha çok ritüel bağlamında bir ayrımdan söz edilebilir. Esas itibariyle, her tarikatın, Kur’an’ın Hz. Peygamber’in emri olan nefsle mücahade ve riyazet yöntemini, belirli zikr seanslarını, nefsin tezkiyesine yönelik eylemlerini izlediği söylenebilir. Zikr, tasavvuf ehlinin, vecde ulaşmada ve gerek nefs gerekse nefisdışı tağutları yok etmede öne aldığı bir ibadet biçimidir. Namaz, en büyük zikirdir. Kur’an kıraati, bizzat zikrin kendisidir. Ne ki, özellikle Lafza-yı Celal, kelime-yi tevhid ve şehadet ile Esma zikirleri, sufilerin, arınmada ve aşkınlaşmada sıkı biçimde izledikleri düzenli bir ibadet tarzı olarak bugüne değin gelmiştir.

İslam irfan tarihinin en önemli adı, kuşkusuz Mağribli ünlü bilge ve Şeyh-i Ekber namıyla maruf, Muhyiddin İbn Arabi’dir. İbn Arabi, kendisine gelinceye kadarki birikimi tevarüs etmenin yanısıra, gerek doktrin olarak gerekse sözlük bakımından geleneği yeniden kurmuş ve tedvin etmiştir. Onun oldukça kapsamlı marifet ve tefekkür alanı içine, tüm İslami ilimler toplanmıştır. Fıkıh, kelam ve hadis alanında da hayli eser vermiş olmasına rağmen İbn Arabi, daha çok ünlü Fütuhat-ı Mekkiye ve Füsusu’l-Hikem’iyle tanınır ve haleflerini özellikle bu eserleriyle etkiler. Bir bakıma, tüm irfanî literatür, İbn Arabi’nin bu iki önemli eserinin çevresinde gelişir ve döner diyebiliriz. Onun sistemli tefekkürü, tüm

ilhamını Kur'an'dan ve Onun hazinelerinden alan tevil ve tefsir yöntemi, manevi eğitim süresince yaşadığı çok sayıda vakıası, nazariyat ve sözlüğü, tasavvuf tarihi boyunca çok sayıda esere kaynaklık etmiştir. İbn Arabi, kendisinden sonra gelen hemen her sufide derin bir etki bırakmıştır. Bu etkiyi, sadece sufilerde aramak da yanlış olur, Şeyh; aynı zamanda âlimleri, feylesofları, mütefekkirleri ve düşünürleri ve siyaset adamlarını da etki alanında tutmuştur. Hakkında en çok şerh yazılan kitapların sahibidir. İbn Arabi'ye ilişkin çok sayıda tarihçe, şerh ve yorum yazılmıştır. Yüzlerce eser kaleme almış olan Şeyh-i Ekber'in çok sayıda izleyicisi olmuştur. Bunlar arasında, Konevî, Irakî, Abdulkerim Cilî, Molla Camî, Davud-ı Kayserî sayılabilir. Bunların çoğu, Şeyh'in en çok tartışılan eseri Füsusu'l-Hikem'e şerh de yazmışlardır. Şeyh-i Ekber'in eserlerinde isim zikretmeksizin alıntı yaptığı Hz. Mevlâna da, sufi geleneğin önemli adlarındandır. Hakikat'ın tefekküri ve şiirsel boyutlarını, mükemmel bir imajinasyonla ortaya koyan Hz. Mevlâna, bu vadinin diğer iki adını da anarak şöyle der: 'Attar, ruh idi/ Senaî, Onun iki gözü/ Ve ondan sonraki devirde/Biz geldik onların izinden.' Bir bakıma Rûmi, İbn Farıd ve İbn Arabi'den sonra bütün bir tasavvuf geleneğinin sacayağını tamamlar. Artık karşımızda üç doruk isim vardır. Bu üç bilge, sufizmin hem nazari hem de estetik açıdan kemalinin zirvesini temsil eder. Bunlardan özellikle İbn Arabi'nin dünyası, bize, tasavvuf irfanını tanıma açısından gereğinden fazla veri sunar.

Anadolu, 'güneşin doğduğu yer' demektir. Horasan da aynı anlama gelir. Işığın Doğu'dan yükseldiğini, 'kelam'ın varlığın özü olduğunu, Anadolu insanının Türkistan'dan gelen kelamla mayalanmış bulunduğunu, mayalanmanın devam ettiğini, zaman ve mekânla sınırlı olmadığını öğreniyoruz bu konuşmalardan.

Anadolu Mayası kavramlaştırmasının sahibi olan Prof. Dr. Yalçın Koç, insanın, insanlığını ancak maya ile bildiğinden söz ediyor: "İnsan, insanlığını maya ile bilir. Maya olmadan insandan bahsedemeyiz. İnsanın kendini bilmesinden de bahsedemeyiz. Maya, esastır, özdür. Mayasını, aslını esasını bilen, gönlüne gelen, gönlüne çalınan kelamı bilen kendini bilir. Kendini bilmenin insan olmanın esası mayadır. Maya demek öz demektir. Maya burada metafordur. Maya ile kastedilen Anadolu'ya Türkistan'dan gelen kelamdır. Bu kelam Anadolu'yu mayalamıştır. Bununla kastettiğimiz de insandır. Bu kelam olmadan beşerden insan olarak bahsedemeyiz. Anadolu'nun esası, özü bu mayadır. Maya ne yapar? Nasıl yoğurt yaparız. Mesela yoğurdun bir mayası vardır. Sütü uygun koşullarda ısıtır ve maya çalarız. Maya çalındığı şeyi, sütü dönüştürür neye, yoğurda dönüştürür. Yani çalınan şeyin kimliğini değiştirir. Kimlik nasıl değişir. Özünü değiştirir. Özünü değiştirmek yoluyla değiştirdiği şeye birlik verir. O birlik itibariyle mayalanmış şey, dönüşmüş bir şeydir. Esası özü de, o dönüşmüş şeyin ona çalınan mayasıdır."

Kültür, medeniyet, söz, düşünce, hikmet, irfan vb. kavramları böylesi bir temel üzerinden değil, uluorta kullanıp duruyoruz. Koç, Anadolu'nun ruhunu ara(ştırı)rken, sağlıklı bir temel kurarak, kelam ile söz ayrımı yapıyor. Kelam, Türkistan'dan gelen, Türkçe açılan özdür, diyor. Söz ise, Grek-Latin-Kilise diyarına özgüdür: Söz dile mahsustur, düşünceye mahsustur, kelam gönüle mahsustur. Ancak bizim anladığımız manada dilsel unsur değildir kelam. Kelam cevherdir de diyebiliriz ama bunu dikkatli şekilde açmamız gerekir. Bu da çetin

bir meseledir. Kelam, Anadolu'ya mahsustur. Kelamın, Anadolu mayasının kaynağı Türkistan'dır. Türkistan'da Yesi'de yetişmiş, büyümüş bir yüce insana mahsustur. Bu kelamın kaynağı kadim demde hatem olan kelamdır. Yani ilk demde son olan kelamdır. Bu itibarla araya başka bir safha koyamayız. Kelamdan bu şekilde bahsetmez isek, kelamı esas, asıl, öz, cevher olarak düşünemeyiz. (…) O hâlde, kelamın esasının herhangi bir sosyolojik unsura da tabi olmaması gerekir. Kelamın sosyolojik hiçbir yanı yoktur. Kelamı biz beşeriyetin herhangi bir safhasına bağlamak istersek, esasına uymayan şeyler söylemiş oluruz. Kelam zamana tabi değildir. Aksine zamanın tamamını kuşatır. Yani diyemeyiz ki kelam şu tarihte geldi. O tarihte söylenen kelamın sözüdür. Tarihe bağlı olan kelam ile alakalı sözdür. Onu kadim demde hatem olan söz olarak telaffuz etmiştir. Söz olarak telaffuz etmesi de sadece ona mahsustur. Bu sebeple, kelamın sözünü, kelamın sahibinin telaffuz ettiği tarihe bağlayabiliriz. Ama kelam zamana bağlanamaz. Bu bakımdan da kelamdan kadim demde hatem olan kelam diye bahsederiz."

Tarihsel bir dönemeçten geçtiğimiz şu günlerde, Anadolu'nun ruhuna ilişkin yeniden düşünmenin, yeni şeyler söylemenin de vaktidir. Necip Fazıl'ın ifadesiyle, 'solmaz pörsümez yeni'nin, eski-yeni ayrımını ortadan kaldırdığını tekrar hatırlama ve hatırlatmanın zamanıdır.

Yunus Emre'nin 'kastım budur şehre varam / feryad u figan koparam' dizesini ne zaman hatırlasam, Nietzsche'nin pazaryerinde bağırarak dolaşan Meczub'u gelir aklıma. Ne diyordu Meczup? Tanrı'yı öldürdünüz! Çürüttünüz. İçiniz çürüdü… Meczub'u hatırlayınca da, Moğol istilasının cehenneme çevirdiği Anadolu'da, 'çok aradım bulamadım şöyle garip bencileyin' diyerek dolaşan Yunus gelir. Tanpınar, 'Yunus'un hanedanı kendisiyle başlar' der. Bu, Heidegger'in Kıryolu'nu anımsatıyor. Anadolu'nun ruh mayalanmasında çok emeği olan bir ârif-şâir de Yunus Emre'dir ve yol açıcı bir şairdir.

Bilgelerin, şairlerin ve meczupların ruhları kardeştir. Zulümle sancıyan bir iklime göktaşı gibi düşerler, içindeki şehre varırlar, içte olup biten dışa da yansıdığından en umutsuz anda muazzam bir umut belirir onların dilinden dalga dalga yayılır, toplumun vicdanını hareketlendirir. Şiirsel bilincin böylesi diriltici bir soluğu vardır. Türkiye'nin içinden geçtiği sancılı süreç, Yunus'un diyâr-ı Rûm'u kara bir dalga gibi saran Moğol istilalarının ürettiği ortama benziyor. Türkiye özgürleşmeye çalıştıkça ve bu yönde mesafe aldıkça hasımları artıyor… Bu kaotik ortamda Yunus'un o diriltici soluğuna ne denli ihtiyaç duyduğumuz yeterince açık değil mi? Tanpınar'a kulak verelim: "Moğol istilasının kan ve ateş çağında, o bitmez tükenmez ıstırap, ölüm, hastalık, açlık ve ümitsizlik cehenneminde yaşayan insanlar bu sevgiye, tahammülü imkânsız realitenin ötesinde açılan bu geniş ve rahmani ümit kapısına ekmek ve su kadar, rahat yastık ve uyku kadar muhtaçtılar."

Tanpınar bununla yetinmiyor, Osmanlı'nın kuruluşunda da Yunus izleri buluyor.

Doğrudur, coğrafyayı altüst eden, gündelik yaşamı bile zehirleyen o istila yani celal sürecinde dört cemâl belirir:

Biri, Mağrip'ten gelen ve Şeyh-i Ekber (en büyük şeyh) olarak ünlenen

Muhyiddin Arabi. Biri, Nişabur (Horasan)'dan hareketlenerek o zamanki adıyla Sulucakarahöyük'e (bugünkü Hacı Bektaş ilçesi) bir turna gibi konan Hacı Bektaş-ı Veli. Biri ise, bugün acılı bir coğrafyanın Afganistan'ın virâneye dönmüş bir yerinden Belh'ten kalkarak yine Horasan üzerinden Konya'ya (ilkin Karaman'a, Larende'ye) yetişen Hz. Mevlâna.

Son olarak, Sivrihisar'ın Sarıköy'ünden pür bir köylü derviş, Yunus Emre…

Zulümden rahmet çıkıyor. Celalden cemal. Çirkinlikten güzellik. Karanlıktan nur…

İçte olan dışa yansıyor. Hz. Mevlâna'nın, Yunus'un, Büyük Bilge'nin ve Hünkar Hacı Bektaş'ın içte kurdukları şehir dışta da gerçekleşiyor. Belli ki bu bilgelerin gönlünde hakikat tecelli etmiş, şehre varmışlar, o feryad u figanı koparmışlar, o muazzam çığlık Anadolu'da da yankılanmış.

Anadolu'muzda emeği olan bir başka Peygamber vârisi, Şah-ı Nakşibend Hz.leridir. Angelus Silesius'un 'Gül' şiiri, sanki 'gönül nakkaşı' olduğundan bu adı alan, İslam irfan göğünün göz kamaştıran yıldızı, Şah-ı Nakşibendi için yazılmıştır:

"Gül
'İşte şurada yeryüzünde gördüğün gül var ya
Ta ezelden beri işte öylece açmıştır Allah'ta'
Gizemli Gül
'Bütün Mülk'ü ile birlikte Allah'ı ihata eder kalbin
Yüzünü O'na çevirip, bir gül gibi açıldığın zaman'

Allah'ı anmanın gönülde nasıl bir 'nakış' dokuduğunu çok iyi bilen Şah-ı Nakşibendi, 14. yüzyıldan beri, bütün inanmışların zihninde ışıl ışıl gezinmektedir. İslam bilgelik geleneğinin en parlak yıldızlarındandır. Anadolu'yu mayalayan Horasan pirlerinin en görkemlisidir. Asıl adı Bahaeddin Muhammed b. Muhammedü'l Buhari'dir. Şah-ı Nakşibend olarak meşhur olan Bahaeddin'e bu unvanın ne zaman verildiği bilinmemekle beraber, Heidegger'in deyişiyle, 'insanın kalbine doğru büküldüğü' gizli zikrin, gönülde oluşturduğu "nakş"a atıfta bulunmuş ve genel kabul görmüştür.

Muharrem 718'de (1318) Buhara yakınlarındaki Kasr-ı Hindüvan köyünde doğdu. Üç günlük bebek iken dedesinin kılavuzlarından Baba Muhammed Semmasi tarafından manevi evlat olarak kabul edildi. Daha sonra Semmasi, onu, öğrencisi Emir Külal'a teslim ederek bilgelik yolunda eğitilmesini istedi. Yolun esaslarını öğrendiği sıralarda, bir gece rüyasında, ünlü bilge Abdülhalik-ı Gücdüvani'yi gördü ve onun manevi kişiliğine bağlandı. Öncelikle bilgeliğin kurucu ögelerini tanıdı, ilkeleri öğrendi, sonra dinî ilmini tamamladı. Gücdüvani'den, "dinin emir ve yasaklarına uy", "Peygamber'in ve dostlarının yolundan git" şeklindeki öneri ve uyarılarından çok etkilendi. Ve adım adım yetkinleşti, kesintisiz bir manevi terbiyeden geçti. Heidegger'in 'sophia' dediği hikmete, bir tür manevi kır yolu'ndan geçerek kısa sürede ulaştı. Eğitimini tamamladıktan sonra köyüne döndü. Burada talebe yetiştirmeye başladı. İki kez hacca gitti. 2 Mart 1389 yılında 73 yaşında iken, doğduğu köyde Cemal'e

yürüdü.

Bir zamanlar bilgeliğin büyük şehri olan Buhara sakinleri onu, “Hace-i belagerdan” (belayı savuşturan Hoca) olarak andılar.

Bir başka âriften, Hünkâr ünvanıyla anılan Hacı Bektaş-ı Veli’den mutlaka söz edilmelidir. Hacı Bektaş-ı Veli, Anadolumuzda adında ‘Veli’lik olan beş büyük bilgeden biridir O. Diğerleri, Hacı Şaban-ı Veli, Hacı Bayram-ı Veli, Şeyh Hamid-i Veli ve Bayezid-i Veli’dir.

Menakıbnameler, irfan göğümüzün büyük yıldızı Hacı Bektaş-ı Veli’nin Nişabur doğumlu olduğunu söyler ama onun manevi toprağı Yesi’dendir. İrfani hayatı o kaynağa uzanır ve İslam topraklarının çoğuna ayağı değdikten sonra kademi, dünyanın inisiyatik merkezlerinden olan Anadolu’ya gelir, kökleşir. Onun aslı su’dandır. Makalat’ında beyan ettiği üzere, irfan ehli su’dan gelir. Her şey aslına dönermiş. O, su’dan gelmiştir ve suyun sırrına karışmıştır.

Su, mecazi anlamı bakımından, Peygamberimizin temiz ve kutlu ev halkıdır… Kainatta, Tuğrul İnançer hocanın belirttiği gibi, hem temiz hem temizleyici tek şey vardır: Su. Onun kutlu soyundan gelen bilgeler su gibidir. Rengi ve kokusu olmaz onların. Şekli, biçimi yoktur. Girdikleri kabın rengini alır, Allah’ın boyasıyla boyanırlar. Kendilerini terk etmişlerdir. Kişisel algısını silen, egosunun sınırlarını terk eden büyük veliler, kendilerinde İlahî Hakikat’in belirmesiyle birlikte, saf bir aynaya dönüşürler. Hacı Bektaş-ı Veli de, Efendimiz’in kutlu neslinden gelen bu büyük bilge de, Hakk’ın saf ve temiz bir aynasıdır.

Prof. Dr. Esad Coşan’ın çevirisinden okuduğumuz Makalat’ı da bize söyler ki, Hacı Bektaş-ı Veli, çağının manevi çekim merkezi (Kutb), imam ve temsilcisidir.

Yesi’nin bereketli toprağından esen bir seyyit rüzgarı, o kutlu beldeden yayılan bir gül kokusudur. Her velinin özel bir kokusundan söz edilir. Umulur ki Hacı Bektaş-ı Veli, Efendimiz’in sembolü olan kırmızı gül gibi kokuyor olsun. O koku, ‘mahiyeti nur hüviyeti nurani olan’ Efendimizin nurundan gelmektedir. Bilgeler, Efendimizin hakikatinin açılımından ibarettir. Onun olgun varisleri olarak, Muhammedî hakikati kendi çağlarında temsil ederler. Bu temsil gerçeğindendir ki, onlarda Peygamberimizin ahlakı belirir. İnsanlık için bir sığınak ve liman, bir güvenlik ve esenlik yamacı, bir hakikat mağarasıdırlar. Onların hasret yaylasına çıkanlar o İlahî neşeyi tadanlar bir daha geri dönmek istemezler. Hacı Bektaş-ı Veli, kendi çağında dünyayı tutan sütunlardandır. Uzun, bereketli ve çileli bir manevi yolculuğu vardır. Gittiği her beldede çileye girmiş, her seferinde kırk gün halvet olmuş, nefsine verilen hakikatlerin soluğuyla insanlığa seslenmiştir. Hacı Bektaş-ı Veli, böylesi bir olgun veli, bir irfan ehli, bir Allah aşığı, bir bilge ve abdaldır. Allah, olgun velilerden seçtiği bir kulunu saf kulluk düzeyine yüceltir ve kendi zamanında manevi düzeni koruma ödevini ona verir. Onu yanına aldığında bir başkasını yerine getirir, onunla değiştirir. Bedel kelimesi bunu ima eder. Abdal, bedel edilen demektir. Hüseyin Özbay’dan öğreniyoruz ki, ‘Bektaşilerin Velayetname (Vilayetname) dedikleri eserde, Hacı Bektaş-ı Veli efendimizin hayatına, soyuna ilişkin sahih bilgiler’ bulmak mümkündür. Yeniçeri Ocağı’nın kuruluşunda görev aldığı biliniyor. Osmanlı Devletinin temellerini atan, Osmanlı’yı inşa eden Orhan ve Osman Gazi dönemlerinde etkin bir konumdadır. Baba İshak ve bilhassa Ahmet Yesevi’den manevi dersler almış,

onlara halifelik yapmış, meclislerinde bulunmuş, manevi yolculuğuna onlarla başlamıştır.

Pir'in 13. yüzyılda yaşadığı bütün kaynaklarda belirtilmektedir. Doğum ve ölüm tarihleri kesin değildir, lakin 1270'li yıllar olarak belirtiliyor. Öğrenim yaşamının bir bölümü Horasan'da geçmiştir. Anadolu'ya kırklı yaşların başlarında, Moğol istilasının ilk zamanlarında geçtiği belirtiliyor.

Menakıbnâmeler, Pir'in, Horasan'dan çıktıktan sonra ilkin Necef'e geldiğini bildiriyor, Burada Hz. Ali'nin türbesinde kırk gün çileye giriyor. Ardından Mekke'ye gidiyor ve yaklaşık üç sene burada kalıyor. Yolculuğun devamında ise, Şam, Halep ve Kudüs bulunuyor.

Yunus Emre, Lokman Perende ve Hz. Mevlâna ile görüşmeleri oluyor.

Bilindiği üzere, Ahmet Yesevi, Yusuf Hemedani'nin halifelerindendir. Yusuf Hemedani ise, Peygamberimizin soyundan gelen ve tasarrufunun devam ettiğine inanılan büyük bilge Harakani hazretlerinin dört büyük halefinden biridir. Çığır, oradan Bayezid-i Bistami'ye ulaşır. O damar, ilahî aşk şarabıyla sermest olmuş değerli bilgelerle doludur. Hem seyyid hem şerif olan Harakani hazretlerinin zengin irfanı o damardan akarak Anadolu'ya, Pir Hacı Bektaş-ı Veli aracılığıyla ulaşır.

Hacı Bektaş-ı Veli, yine umulur ki, İlahî Hakikat'in hem dikey hem yatay boyutlarını, ahlakı ve tefekkürüyle Anadolu'nun muhtaç iklimine bir rahmet yağmuru hâlinde inişi için zorunludur ve bu tarihsel görevi, Hz. Pir, bihakkın yerine getirmiştir.

Fütüvvet denilen ve sonradan Ahi teşkilatlarına varlık kazandıran isar geleneği de onunla olgunlaşmıştır.

Fütüvvet ahlakının özünde, insanın nefsinden çok ötekini öncelemesi ilkesi yatar. Bu öğreti, Ahilik'in de temelini oluşturur. Hacı Bektaş-ı Veli, Fütüvvet ahlakının kusursuz bir temsilcisidir.

Çeşitli şehirleri gezdikten ve seferini Anadolu'da, özel görevi için tamamladıktan sonra Kırşehir'e yerleşir. Bugün aziz bedeni, Hacı Bektaş ilçesini onurlandırmaktadır.

Kendisinden bugüne kalan en büyük kitabi miras, “Makalat” adlı eserdir. İslam bilgeliğinin bir özeti olan eser dışında, Pir'in kısa bir Şathiyye'si ve Besmele Tefsiri bulunmaktadır. Besmele Tefsiri, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın yayınladığı Alevi-Bektaşi Klasikleri arasında yer almaktadır.

Ve Balkanlar… Nebevî mirasın yetkin varisleri, Mağrib'e, Arap dünyasına ve bilhassa da Balkanlar'a doğru hareketlenerek, fetihlerden önce bu güzelim coğrafyada gönül fetihleri gerçekleştirmiş, İslam'ın irfanî mirasını buralara taşımışlardır. Yahya Şirvanî, Hacı Bektaş-ı Veli, Ahmed er-Rıfai gibi âriflerin dervişlerine Balkanlar'da çok rastlanır. Bunlar arasında Otman Baba, Demir Baba, İbrahim Baba, Gül Baba, Akyazılı Sultan öncelikle anılmalıdır. Sarı Saltık, pek çok ülkede İslam irfanının etkisini fazlasıyla hissetmiş olan bir alperen derviştir. Özellikle Bosna'da izleri bugün hâlâ bulunmaktadır. Yahya Kemal'in ünlü dizesini hatırlayalım:

“Geldikti bir zaman Sarı Saltık'la Orta Asya'dan
Bir bir Diyar-ı Rûm'a dağıldık Sakarya'dan…”